

BIOLÓGIA ÉS TÁRSADALOM

Irta: MARCEL PRENANT

Annak, aki a tudomány és a társadalmi környezet közötti összefüggéseket kutatja — két okból — a biológia igen kedvező terület. Elsősorban: a biológia fiatal tudomány, a technikához és a gyakorlathoz viszonyítva nincs különös, kifejezett egyénisége, mint például a matematikai- és fizikai-tudományoknak, ami ezeknek viszonylagos függetlenségét kölcsönöz. Másrészt: a biológia emberi tudomány; az ember mint élőlény jelenik meg benne, nemcsak a modern transformizmus, hanem az egyszerű józan ész számára is: ugyanugy, ahogy az emberi és társadalmi kérdések is közvetlenül tükröződnek az élet tanulmányozásában.

Hogy a biológiának szorosak a kapcsolatai a gyakorlattal az teljesen kézenfekvő.

Minden időben orvosok és sebészek játszották a főszerepet az anatómia és fiziológia fejlesztésében. Sőt ezek a tudományok egyenesen az emberi egészséggel valló törődésnek köszönhetik létezésüket. *Galenus* az, aki a III. században szükségét érzi a boncolásnak és valóságos fiziológiai kísérleteket végez, de akadályozva az emberitest tanulmányozását tiltó törvények által az embert majmokkal és más állatokkal helyettesíti. Így lesz az összehasonlító anatómia megalapítója s egyuttal az orvostudomány nagy kezdeményezőinek egyike. A renaissance orvosai és sebészei folytatják azután az emberitest kutatását. (*Vesalius, Cezalpinus, Ambrozius Páré*). Munkájukat más orvosok, mint *Harvey* és *Malpighi* viszik tovább. Amikor azután, hozzánk közelebb, *Claude Bernard* megalapítja a modern fiziológiát, akkor „kísérleti orvostudomány”-ról beszél. Még napjainkban is igen sok anatómus sebész, sok fiziológus és biológus orvos és számos általános érdekű tudományos munka a rákkutató s oltó anyag gyártó, vagy opotherápiás készítményeket előállító laboratóriumokból ered.

A halászat, a vadászat, az elemek kutatása, a mezőgazdaság, és állattenyésztés olyan tudományok fejlődéséhez vezettek, mint a szisztematika, (az élőlények különböző csoportjainak tanulmányozása) az ethológia, (az állati szokások tanulmányozása) vagy az általános biológia. A legjobb latin természettudós, *Oppianus* tanító költeményeinek ilyen címeket adott: *Cynegetika* (a vadászat művészete), *Ixeutika* (a madárfogás művészete) *Haliutika* (a halászás művészete). Ezek a címek s a hozzájuk tartozó munkák tartalma világosan arra utalnak, hogy számára mindenekelőtt halászatról és vadászatról volt szó. Ezért megbízhatóbb talán *Pliniusszal* szemben, aki tudását részben legendákra és jóslatok tanulmányozására alapította. Még a IX.-XV. századok arab természettudósainak eredményes munkája is a botanika és a leíró állattan terén működő orvosoknak köszönhető, akik új gyógyszerek után kutattak.

Aristotelestől El Sojutiig, 19 évszázadon keresztül az élőlények ismeretében nem történt döntő lépés. Az Aristoteles által leírt néhány száz állatfajt az arabok allig duplázták meg, holott napjainkban több százezerre megy a fajok száma. Ahogy Aristoteles lendülete összefüggött a macedóniai hódításokkal, ugyanúgy összefügg az utolsó négy-öt évszázadban elért hatalmas fejlődés a kapitalizmus elejei nagy felfedező földközi utazásokkal, valamint a kereskedelmi és kizsákmányoló célzatú gyarmatosításokkal. Ezek a felfedezések nemcsak gazdag állati és exotikus növényi gyűjteményekkel szolgáltak, hanem a hajózási szükségletek a különféle lencsék tökéletesítéséhez is vezettek s olyan természettudósok, mint *Leuwenhoek* és *Swammerdan*, a XVII. században ezeket felhasználhatták a mikroszkóp készítéséhez s ezáltal új világot nyitottak meg a kutatás előtt. Végül az új formák osztályozásának szükségessége a tanulmány precizizálásához, az eredmények rendszerezése pedig a fajok közti eddig ismeretlen különbségek felfedezéséhez vezetett.

Hogy a modern osztályozást nomenklaturájával együtt a XVII. század körüli természettudósokra a materiális tények nyomása kényszerítette s korántsem tudatosan keresték, az világosan kiderül Edmond *Perrier* egyik szép történelmi tanulmányából, amit itt sajnós csak röviden összegezhetünk.

Spéning az anyag bősége miatt kényszerült az élő formák rövid meghatározással való leírására s hasonlóképp *Ray* a „faj“ és a „nem“ pontos megfogalmazására. Ugyanez a bőség kényszerítette *Breyn* és *Linck* zoológusokat csak olyan állatok leírására, melyek között valamilyen hasonlóság van, vagyis az olyan természetes csoportok felismerésére, mint a tengeri csillag és a tengeri süni. Sőt minden csoportot kénytelenek voltak külön elnevezni, minden fajtát egy vagy két jelzővel ellátni, megkülönböztetésül a többi ugyanazon csoporthoz tartozóktól. A két tagú nomenklaturát, amit kezdetben véletlenül használtak s *Linné* 1749 és 1766 között kodifikált azóta az összes természettudósok elfogadták.

Ugyanez a fejlődés szabta ki a XVII. és XVIII. századokban az élőfajok állandóságáról és változékonyságáról szóló tudományos viták elemeit. Jólehet ezt a kérdést a régi filozófusok már különböző irányból érintették, a problémának nem tulajdonítottak nagy jelentőséget mindaddig, amíg lehetségesnek tartották, hogy állatok egészen más fajtákból, sőt ősnemzés útján is létrejöhetnek. Csak *Rayel*, a XVIII. században érkezőnk odáig, hogy kifejezetten megállapítják — a „faj“ felismerésének alkalmából — hogy „sohasem keletkezik faj egy más faj magvából.“ Csak pár évtizeddel később teszi fel *Linné* és *Buffon* világosan a kérdést: más szociális befolyások viszont, amelyekre még visszatérünk, késleltetik a megoldást, egész a XIX. század végéig. Jegyezzük meg egyszerűen annyit, hogy a kapitalizmus fellendülése elsődleges feltétele volt a fejlődéstudomány kialakulásának.

Az ősnemzés kérdésében, amely szintén elsőrendűen fontos a biológiában, a gyakorlati befolyások nem kevésbé jelentősek. Mindenekelőtt még abban a hosszú időszakban is, amikor általában hittek az ősnemzésben, a háziállatokat, hallgatólagosan, nem sorozták ebbe a kategóriába, érthető okokból. Amikor a XVIII. században még *Van Helmont* megadta a receptet, hogy miképpen állíthatunk élő egeret régi rongyokból és sajtából, egész biztosan nem adott volna hasonló receptet háziszárnyasok élő-

állítására. Lépésről-lépésre visszazoritva, az ősnemzés hite visszavonult a mikroszkópia területére, amely csak rövid ideje volt elérhető és nem volt praktikus jelentősége. Mint mindenki tudja, *Pasteur* ide is követte. Ez azonban nem valami előre kidolgozott célzattal történt; gyakorlati kutatásai vezették ide az ipari erjesztés kérdésével kapcsolatban. És ha ma bizonyosak vagyunk afelől, hogy ősnemzés a baktériumok világában sincs, ugy ezt elsősorban Pasteur bámulatraméltó laboratóriumi kísérleteinek köszönhetjük, főleg azonban az ipari és sebészeti fertőtlenítés mindennapi gyakorlati sikerének.

Mondhatjuk-e ezért, hogy a biológiában ma nincsenek a technikától távolesó kutatások? Bizonyára nem! Azok közül a kutatások közül, amelyeknél a gyakorlati haszonnélküliség a leginkább jellegzetes, a részletes és rendszeres anatómiai kutatások említhetők. Ezek készítették Nietzsche-t arra, hogy a természettudósokat gunyosan olyan embereknek nevezze, „akik ismerik a pióca agyát.”

A tiszta biológia egyéb jelenleg folyamatba levő kutatásai ennél jóval magasabbrendű jelentőséggel bírnak. Ilyen pl. az élőanyag fiziko-kémiai tulajdonságaira vonatkozó kutatás vagy az a pompás építmény, amit *Morgan* és iskolája a *Drosophila* átöröklésére vonatkozólag emelt. Mégis, még itt is feltehető a kérdés, vajjon ez az eltávolodás a konkrét problémáktól jó és kívánatos-e? Az a benyomásunk például, hogy ha az átöröklésre vonatkozó laboratóriumi kutatások a gyakorlatilag jelentéktelen légy helyett reális technikai kérdésekhez fűződnek, ugy a kutatások az utóbbi időben egész más irányban vezetnek és inkább számolnak a kísérleti tévedések okaival.

Egyszóval: a biológia nemcsak sokat köszön a gyakorlatnak, hanem nem is érdekel túlságosan izolálni attól. Honnan akkor az a visszautasítás, amit sok biológus — köztük magam is — a gyakorlatilag alkalmazott tudománnyal szemben táplál? Azt hiszem onnan — egyeseknél tudatosan, másoknál öntudatlanul — hogy ezt a munkát a mai körülmények között kell végezni, azzal a többé-kevésbé világos érzéssel, hogy kihasználnak bennünket, mégpedig a közvetlen nyereségre, egyenesen a nyereség horizontjába szúkitve a problémát. Mások lennének a körülmények egy gazdaságilag észszerű rendszerben, ahol a kutatások tervezete, a felvetett kérdések s a felhasználandó eszközök az emberi társadalom nővóján mozoghatnak. Az alkalmazott tudomány ugyanugy, mint a géptechnika, csak a társadalmi környezet adottságai közt bírálható el.

*

A tudományos teóriákra ható környezet-befolyások sokszerű összetettségének igazolására egy klasszikus példát hozok föl: a fejlődésméleletet.

Említettük, hogy a fejlődésmélelet tudományos megfogalmazásához az anyagi lehetőségek a XVIII. században adottak a kapitalizmus fejlődésének első következményeként. Ami viszont győzelmét egy vagy két évszázadig késleltette, az más szociális tényekben keresendő. Ennek viszont messzire vinne a magyarázata.

Az a befolyás, amit Aristoteles a keresztény gondolkodásra gyakorolt, a keresztény gondolkodókat tanai kibékítésére készítette az Ó-testamentummal. Már alexandriai *Philon* allegorikusan magyarázza. Az egyházatyák (különösen Szent *Agoston*) követték példáját és ugy kom-

mentálták a teremtést hogy Isten megteremtette a világot s nem úgy, ahogy mi látjuk, hanem úgy, ahogy okaiban és képességeiben „potentialiter atque causaliter“ adott. Ez még a XIII. században is Szent Tamás tanítása s ezt a felfogást az Egyház sohasem tagadta meg hivatalosan, mert elvben sohasem foglalt állást a biológiai elmélettel szemben.

A XVII. század végén a spanyol jezsuita, *Suarez*, a harmadik nagy teológus, aki a teremtésről beszél s *Tractatus de opere sex dierum* című munkájában visszatért, amennyire tudott, a teremtés szó szerinti értelmezéséhez, vagyis az önmagukért való különböző fajok teremtésének eszméjéhez. *Huxley* és utána *Osborn* azt hitték, hogy *Suarez* tisztára az arab-*aristotelikus* filozófiát követi. Azt hiszem, nem értették meg teljesen *Suarez* szándékát s ezzel legfeljebb spanyol nemzetiségére mutattak rá. Nem szabad u. i. elfelejteni, hogy *Suarez* műve pár évvel a trienti zsinat után jelent meg és lényegében nem más, mint a zsinatnak a szentkönyv szó szerinti értelmezését illető határozatainak alkalmazása. Vagyis a reformációnak és annak a gazdasági változásnak következménye, mely ezeket a polgárság felemelkedésének kezdetével kölcsönösen meghatározza.

Ez annyira igaz, hogy ugyanez a hatás észlelhető röviddel ezután anglikán földön. Miután az angol forradalomban *Richard Overton* és a „levellerek“ körében utat törnek a materialista tendenciák, *Milton* az, aki *Elveszett Paradisomában* visszatér a teremtés szövegéhez, még pedig annyi erővel és sikerrel, hogy a fajok állandósága tanát később *Huxley* „*Milton-féle* hipotézisnek“ nevezi.

Ilymódon akár anglikán, akár katolikus országról van szó, az Egyház populáris tanítása a fejlődéselmélettel szemben foglal állást. Különben is ez osztályfelfogás, lényegében a profánok számára: a katolikus-theológusok kitarítottak szent Tamás tanítása mellett. Így a XVII. és a XVIII. században a fejlődéseszméje gyanús az egyház és azelőtt a szociális rendszer előtt, amely fenntartotta. Ez az új helyzet két ellentétes következménnyel járt.

Egyrészt a polgári-forradalmi eszmék, amelyek a XVIII. század gazdasági és szociális válságából fakadtak, egész természetesen magukévá tették a bölcséleti evolucionizmust s többé-kevésbé igazolták is azt. Ebben az összefüggésben olyan neveket kell megemlíteni, mint *Bonnet*, *Robinet*, *Maillet*, *Maupertuis* és *Diderot*, akinek a neve már szabályszerű szimbólum. De meg kell említeni főleg *Buffon* nevét, azután pedig majdnem egyszerre *Lamarck*, *Erasmus*, *Darwin*, *Goethe* és *Treviranus* neveit.

Másrészt: akadályozzák a fejlődéselmélet gondolatának kialakulását, sőt nem egyszer elnyomják, *Leibniz*, akinek egész filozófiája és széleskörű tudományos ismeretei a fejlődéselmélethez kellett volna, hogy vezessenek, ebben a vonatkozásban csak egyik posthumusz munkájában nyilatkozik pár sorban. Ugy látszik Linné véleménye sem olyan kizárólagos a fajok állandóságát illetőleg, mint azt gyakran hiszik s ellenétben állt a leibnizi szellem felé fordulásával. Mindenesetre tudományellenes szavakban jut kifejezésre: „Annai fajt számolunk, ahány pár a Teremtő kezei közt létrejött.“

Buffon, Linné ellenfelét és a modern transformizmus megalapítóját a Sorbonne theológusai kicenzurálták s nem gördített semmiféle akadályt az elé, mint ahogy ezt *Héroult de Séchelles*nek bevallotta, hogy „megad-

„jon nekik minden elégtételt, amit csak kívánnak.“ Vegyük tudomásul, hogy utolsó írásaiban majdnem mindent visszavont. Maga Lamarck sem merte a transformizmust az emberre vonatkoztatni s következő sorai meg is adják a magyarázatot:

„Azok az emberek, akik igyekeznek kitolni az emberi ismeretek határait, eleget tudnak ahhoz, hogy felfedezzék és megmutassák az ismeretlen hasznos igazságokat, amelyeket azután terjeszteni és elfogadtatni kell; ám úgy az egyéni, mint az általános értelem, amint észleli az ezáltal létrejött változást, általában olyan akadályt gördít eléje, hogy gyakran nehezebb valamely igazságot elfogadni, mint felfedezni“.

Az „általános értelem“, amelyről Lamarck beszél, a XIX. század jórészen át igyekezett különböző formákban elfojtani a fejlődéstudományt. A leggyakoribb mód — a felejtés. Ime *Weismann* bizonyítéka erről:

„Mi fiatalok, akik tanulmányainkat 1850 és 1860 között végeztük, egyáltalában nem tudtuk, hogy egy fejlődéstudományt valaha is felvetődött, nekünk erről senki sem beszélt s egyetlen előadás sem tett róla említést. Mintha összes egyetemi tanáraink a Létbe vízből ittak volna, tökéletesen elfelejtették, hogy valaha valamiféle vita folyt ilyesméről, vagy mintha szégyeltek volna a természettudományok e filozófiai félrelépését és megakarták volna óvni az ifjúságot ilyen könnyelműségtől“.

Másik mód volt az u. n. objektív és hipotézisek nélküli tudomány védelme. „Megbocsájtották Lamarcknak a „Philosophie Zoologique“-ját leíró munkáért“, — mondta *Geoffroy Saint-Hilaire*. *Cuvier* a fajok állandóságára vonatkozó álláspontja viszont a Geoffroy Saint Hilairel szembeni nagy vitában, 1830 körül, csak abban állt, hogy vizsgálta a pozitív tényeket azok minden magyarázata nélkül.

Harcoltak tudományos körökben a fejlődéstudománnyal szemben azzal is, hogy törekedtek nevetségessé tenni. Egy esetben, mikor a vita elért a nagyközönséghez, a harc hevesebb jelleget öltött. 1844-ben jelent meg a *Vestiges of the natural History of Creation* című névtelen evolucionista írás, amely 9 év alatt 10 kiadást ért s Angliában nagy felháborítást keltett. A *North British Review* a következő kifejezésekkel bírálta:

„Uj idők prófétájaként és általános nevelésünk utmutatójaként a *Vestiges* a közönség kegyelmeibe férkőzött, szép kilátással arra, hogy megmérgezze a tudomány forrásait és alássa a vallás alapját“.

A szóbanforgó periódusban, mely a XIX. század első felének felel meg, a polgárság folytatja emelkedését a gazdasági és politikai vonalon: de ugyanakkor erősödnek a mélyrétegek, és kezdődik tudatosodásuk. Ez a környezet volt az, amikor meg kellett jelennie *Darwin*nak a természetes kiválasztás elméletével.

Klasszikus már azt mondani erről a transformizmust kiegészítő elméletéről, hogy három a forrása: Darwin földközi útja, egy nyilvánvalóan személyi körülmény; az állattenyésztők megfigyelése, mely az angol mezőgazdasági technika és gazdaság függvénye, végül *Malthus* ismerete, amire különös súlyt helyezünk.

Malthus, aki azt hitte, hogy megtalálta minden emberi társadalomra vonatkozólag a verseny törvényét, valójában legfeljebb a szeméi előtt folyó tőkésrendi verseny törvényeit ismerte fel. Ha tehát Darwin arról a leplezésről beszél, amit neki *Malthus* olvasása jelentett, akkor jogosan mondatja velünk, hogy a darvinizmus a tőkésrendi kor gyümölcse.

Darwin *Malthus*tól *Malthus* Buffonnal szembeni replikáját vette át, aki a létért való küzdelem gondolatát először vetette fel. Ám az a különös lánc, amely a természettudástól a közgazdasáig és onnan ismét a termé-

szociológusokhoz vezet, itt nem szakad meg. Alig született meg a darwinizmus, már kezdték kisajátítani, ide-oda rángatni s az emberi társadalomra alkalmazni. A polgári teoretikusok a verseny igazolását látták benne. Az utópista szociálisták kiemelték, hogy a verseny ily módon csak akkor igazolható, ha egyenlő fegyverekkel folyik s reformokat követeltek, melyek a gyermeket születésétől fogva ellátják a loyális küzdelem feltételeivel. Az anarchisták, mint *Kropotkin*, akiket zavart a darwini pesszimizmus, megpróbálták a hangsúlyt a kölcsönös segítségre helyezni úgy biológiai, mint emberi téren.

Ebben az általános zavarban csak Marx és Engels ismerték fel azt a jelentőséget, amivel a darwinizmus a történelmi-materializmus számára bír, ennek ellenére azonban óvakodtak a felületes analógiáktól. Az élet fejlődése számukra a világ dialektikus fejlődésének egyik legvilágosabb példája lett. Az ember állati eredete, az emberi társadalom fejlődésének távoli kiindulópontja. A létért való küzdelem a technikai eszközök felhasználásával az osztálytusa eredete, tény, amely megállapítható, de amint lehet, az állatiasság maradványaként, megsemmisítendő. Ily módon fűzik háromszoros kötelek a tudományos szocializmust a darwini evolúcionizmushoz.

A biológusokat sem kímélte ez a heves mozgalom. Kétségtelenül Darwin egyszerűen kitért Marx ama kísérlete elől, hogy személyi kapcsolatba lépjen vele. Más biológusok viszont a fejlődéselméletet azzal infézték el, hogy nyíltan a polgári álláspontot tették magukévá. Így például *Virchow* 1878-ban, a természettudósok kongresszusán megemlítette a párizsi felkelést s a transformizmust, mint olyat támadta, amely közel állott „ahhoz az elmélethez, mely annyi rosszat tett egy szomszéd országnak“. *Haeckel*, a darwinizmus egyik legaktívabb propagálója, viszont azt felelte, hogy a fejlődéselmélet és a szocializmus kölcsönösen úgy kizárják egymást, mint a tűz és a víz.

A mélyrétegek kulturája hosszú ideig még túl gyenge volt ahhoz, hogy a transformizmus veszélyeztesse a polgárságot, amint azt *Virchow* hitte. Ellenkezőleg, még hasznot is húzott belőle a feudális maradványok elleni harcában. Innen a darwinizmus egészen különböző sorsa a különböző országokban. A még elvégzendő polgári forradalom előtt álló Németországban lázasan fogadják s olyan lelkes terjesztőkre és népszerűsítőkre talál, mint *Haeckel*. Angliában, ahol a polgárság már közel két évszázada kompromisszumot kötött a nemességgel, közönyösen vették. Franciaországban végül a győztes polgárság még mindig komoly ellentállásra talált, ugyanez állt a darwinizmusra is.

1885 óta a canterburyi érsek Darwin dicséretét hirdette és arra a következtetésre jutott, hogy a fejlődéselmélet egyezik a Bibliával. Lassanként a katolikus egyház is lemondott Suarez tanításáról, Szent Tamás javára. 1900 körül a tőkésrend és ezzel párhuzamosan a transformizmus győzelme is véglegesnek tűnt. Am úgy az egyik, mint a másik számára közelített a válság. A mélyrétegek súlya nőtt s a fejlődéselmélet fegyver volt a kezükben. Az élet területén való állandóság a szociális élet állandóságát garantálta. Ekkor kezdték támadni a fejlődéselméletet.

Ritkán nyultak erőszakos eszközökhöz. Ritkán jártak el úgy, mint az Egyesült Államokban, ahol a Ku-Klux-Klan és egyes államok kormányhatalma „majomháborút“ hirdetett a fejlődéselmélettel szemben. Sokkal

súlyosabb azonban, mert általánosan elterjedt, hogy hirdetni kezdték a transformizmus válságát egy olyan időben, amikor a kísérleti adottságok semmiben sem igazolták ezt a pesszimizmust. Mindennél veszedelmesebb, hogy ez a magatartás a tudatlan és felelőtlen publicistákról áttért a biológusokra, akik kezdtek kételkedni. Így olvadt ez össze a minden tudományos elmélettel szembeni általános bizalmatlansággal. Ma, azután az évszázad után, mely tanuja volt a kapitalizmus fénykorának és hanyatlásának, visszaértünk az önmagukért való, minden magyarázat nélkül megragadott tények iskolájához. *Cuvier* óta a kör bezárult, mint ahogy az a kör is bezárult, mely a feudalizmus agóniájától a kapitalizmuséig tart. Ez az a pillanat, amikor újból el kell olvasnunk Geoffroy Saint-Hillaire tiltakozását a gondolat elfojtása ellen az empirizmus által. Konkluzió helyett csak a következő világosan látó szavakat idézem: „Ez az iskola az, amit ma bizonyos érdekek előnyben részesítenek.“

*

Láttuk egyrészt hogy a biológia fiatal, kevésbé individualizálódott tudomány, másrészt, hogy a társadalmi környezet erősen befolyásolja. Szeretném most megmutatni, hogy ez a két megállapítás csak két oldala ugyanannak a kérdésnek.

Miért fiatal tudomány a biológia? Azért, mert a tárgy, amit vizsgál, csak rövid ideje ismert? Ellenkezőleg: tárgya olyan, amely minden lehetséges okból először hívja fel az ember figyelmét. A biológiai folyamatok állandó és gyakori megismétlődése igen alkalmas tudományos törvények felállításához.

Am a biológia kezd az ember tudománya lenni. Eppen ezért fantasztikus elképzelések számára igen alkalmas.

A fantasztikus elképzelések szörnyetegekről és álmokképekről, amelyek valóságos lényekkel keveredtek, nemcsak a régieknél, *Plinius*nál és *Lukrecius*nál fordulnak elő, hanem még sokkal később, egész a XVIII. századig, még olyan kiváló természettudósoknál is, mint *Kirchner* és *Bonnet*.

Fantasztikus elképzelés a *Bernardin de Saint-Pierre* fajta finalizmus, amittől oly nehezen tudunk teljesen megszabadulni. Fantasztikus elképzelés a vitalizmus, amelyhez némelyek még mindig ragaszkodnak minden fizikai-vegyi-biológiai eredmény ellenére. Fantasztikum az élőlény növekedésének elmélete, amit pár évvel ezelőtt egy amerikai szerző proklamált s amely szerint az élőlény folytatólagosan az ideális öntvény formák sériáját tölti be s ez adja formáját.

Fantasztikus elképzelések az élőanyag mechanisztikus értelmezései, a lényegiség kibontakozása, az átöröklés, stb. amik 1900 körül voltak divatosak és bizonyos értekezésekben még mindig felbukkannak.

De Quat is említ ilyen fantasztikus elképzeléseket:

„Másik sajnálatos eltévelyedés a szavakkal való visszaélés, amelynek kiváló szellemek is áldozatul esnek, akik különben megszokták a gondolkodást. Ma már ott tartanak, hogy az „átöröklést“, az „atavizmust“, a „variációkat“, az „alkalmazkodást“ stb. a fejlődés irányító erőinek tekintik, pedig azok csupán kategóriák, miután a ténycsoportok mindegyikének megvan az egyéni mechanikus alapja. Anélkül, hogy beismernék, ezekből a kategóriákból biológiai istenség féléket csinálnak, amelyek úgy versengenek az organizmusért, mint az olimpuszi istenek a trójaiak és görögök sorsáért; s azt hiszik megmagyaráztak valamit, amikor azt mondják: ezt az atavizmus okozza, ezt a variációnak köszönhetjük, ezt a másikat pedig az átöröklésnek.“

Ezek a sorok semmit sem veszítettek aktualitásukból. Ahogy egy kiváló vegyész mondotta: a biológusok nem definiálják fogalmaikat s így nem is használnak tudományos módszereket. A kérdés azonban az, hogy miért nem használják? Mert a mai társadalom sokkal inkább alkalmas a biológusok, mint a fizikusok polémiaíra. Amint túllépik a tiszta empirizmust, már arról van szó náluk, tudatosan vagy öntudatlanul, hogy megtartsák-e az „Élet“, az emberi lélek és az isteni finalizmus fogalmát vagy elvessek. És miután ezeket a spekulatív tudósokat semmisen kényszeríti a cselekvésre, büntetlenül kiszolgáltathatják magukat minden elképzelésnek. Az osztály nélküli társadalom megfogja adni nekik a hiányzó megelégedettséget, amikor munkájukat összefüggésbe hozza a tevékeny étellel s az átfogó eszméket az átfogó tevékenységgel, mindkettő legnagyobb hasznára.

JÓZSEF ATTILA ÉLETE (I.)

(Gyermekkor)

Írta: JÓZSEF JOLÁN

1.

A Gát-ucca 24. számú házban laktunk a Ferencvárosban, amikor a papa „eltűnt“. Hárman voltunk testvérek, a két éves Attila, a négy éves Etus és én, aki nyolc multam ezen a tavaszon.

Hárman közül egyedül nekem maradtak emlékeim apánkról. Ahogy eltűnésének ideje távolodott, úgy szőtt alakja köré új, meg új legendát anyánk. Szentül hitte, hogy Amerikába vándorolt ki és csak akkor fog életjelt adni magáról, ha meggazdagodott. Az is lehet, hogy meghalt és egyszer majd keresnek bennünket, hogy vegyük át az amerikai örökséget. Jelentkezésében, visszatérésében rendületlenül hitt és csak élete utolsó esztendeiben, amikor már elvesztette minden ebbeli reményét, nevezte magát József Aron özvegyének.

Apánk Erdélyben, Féregyházán született 1871-ben. Apjáról csak annyit hallottam, hogy hegyipásztor volt, pakulár. Apánk legénykorában végigvándorolta Erdélyt, Romániát, Szerbiát. Tudott románul, szerbül, szlovákul, németül és utjában sokféle mesterséget tanult. Mint vándorlegény, gyalog jött Pestre, ahol szappanfőző lett. Itt sorozták be katonának: a huszároknál szolgált. Ekkor ismerte meg a kis szabadszállási parasztlányt, Pócze Borbálát, aki tizenhat éves volt és Pesten szolgált. Amikor leszerelt, feleségül vette. Hat gyerek született házasságukból, de az első három kicsi korában meghalt. Ezek közül kettő fiú volt.

Amikor én születtem, apám, aki fiut remélt, úgy felbőszült csalódásában, hogy meg akart fojtani. Négy év múlva született Etus hugom, akit hetekig meg sem nézett. Hat éves voltam, amikor anyánk újból reményteljes állapotban volt. Terhességének vége felé sokat betegeskedett. Papa féltő gonddal vette körül, meg volt győződve róla, hogy most fia születik. A beteg asszony látogatóinak ismételten elmesélte álmát, melyben megjelent neki egy ősz öreg ember, aki megmondta, hogy fia születik. És a fiut nevezze Attilának, mert híres ember lesz belőle.

1905 április 11.-én megszületett a várva várt fiú. Születése majdnem anyánk életébe került: — öt és fél kiló volt, amikor világra jött. Apánk vallása után a görögkeleti templomban Attila nevére keresztelték.

Apánk határtalanul büszke volt újszülött fiára. Örömében mindenfelé kedveskedett a beteg asszonynak, ami csak ezermester kezétől kitelt. Maga gyalulta, ácsolta, szegezte a csecsemő fekhelyét, mindenféle háztartási cikket gyártott, még a cipőpasztát is otthon főzte. Szerszámládáját, amelyhez senkinek nem volt szabad hozzányulnia, minden este elővette, furt, faragott, kalapált. Csinos kalitkát eszkábált össze és valahánnan kanárimadarat szerzett bele.

Ezelőtt szombaton este nem jött haza egyenesen a gyárból. A kocsmába ment, ahol egy-két fröccs mellett ülve féléjszakákon keresztül kártyázott. Ilyenkor engem küldött érte anyám. Apám megszokta ezt és minden alkalommal nevetve fogadott, leültetett maga mellé és nekem is rendelt egy fröccsöt. Pohara mellett aprópénzek heverték s miközben osztották a lapot vagy veszekedtek, azon mesterkedtem, hogyan csenjek el úgy a pénzből, hogy észre ne vegye. Ez könnyen sikerült, mert nem látott, nem hallott, azt is elfejeltette, hogy ott vagyok. Néha megszólaltam:

— Papa, menjünk már haza!

Hazazavart. Tudtam, mama mennyire várja otthon, fél, hogy elkártyázza heti keresetét. Az elcsent krajcárokat odaadtam neki, együgyű gyermeki gondoskodással, az elkártyázott nikkel és ezüstpénzek helyett. Ilyenkor éjszaka hangos veszekedésre ébredtem, mama sírt, papa felalá rohant a szobában. Ebédnél sokszor hallottam:

— Hús nincs?

— Miből? Ne kártyáztad volna el!

Anyánk szenvedélye az olvasás volt. Ügynököktől füzetes rémregényeket vásárolt. Ha hozták a folytatást, a szorgalmas, kötelességtudó asszony belemertült az olvasásba s csak arra riadt fel, hogy apánk ékeetlen kiabálással követeli az ebédet és dühében tányérokat, poharakat csapdos a falhoz.

Attila születése után jóidőre megváltozott sok minden. Papa minden este otthon maradt. Eljött hozzá a barátja, Jefta bácsi, aki szintén a szappangyárban dolgozott. Kártyáztak a konyhában és tervezgettek, mert a papa örökösen tervezgetett valamit. Legelőször vándorcirkuszra gondolt. Micsoda szép élet lehet, városról-városra vándorolni, felütni a sátrat és mindenféle mókát művelni. Az erdélyi hegyekre és gyerekkorára emlékezve, bozontos medvékről mesélt, akiknek láncot fűznek az orrukba és dudaszóra táncolnak. Ő maga remek bűvészmutatványokat tudott, ezekkel szórakoztatta barátait, a kocsmabelieket és a munkásokat a gyárban. Tojásokat tüntetett el, pénzt csent egy pohárba az asztallapján keresztül, spárgával, zsebkendővel mesterkedett. Engem kézenjáráni tanított és amikor észrevette, hogy félszeg gyermeki tetszenivágyással táncolok az udvaron a verk'iszóra, népi táncokra tanított. Vasárnap kibodorította a hajamat és elvitt a kocsmába. Valaki harmonikázott, nekem táncolnom kellett az asztalok között.

A munkásoknak az volt a kocsmá, ami a szellemi foglalkozásúaknak a kávéház. Elvértve akadt részeg ember közöttük, aki iszákos volt, az butákba járt. A kocsmá baráti gyülekező hely volt, ahova sokszor az asszonyok is elkisérték a férjüket. Itt beszéltek meg ügyes-bajos dolgukat, politizáltak és szervezkedtek. Leginkább azonban vidám és gondtalan szórakozás színhelye volt. Aki tudott, harmonikázott, a többiek énekeltek a muzsikaszóra. Kevés bor, sok szódavíz mellett üldögélve ugratták egymást és harsogva nevettek a tréfákon. Apám igen népszerű volt közöttük s kellő áhítattal figyelték bűvészmutatványait, ami hiúságának láthatóan jőlesett. Mert a papa minden biztonnal hiu volt. Fekete bajuszával sokat

törődött. Vasárnaponkint kiöltözött, nyakkendőöt kötött. Mellényén keresztben aranylánc feszült és frabátját úgy tárta szét, hogy a lánc szem előtt legyen. A róla való emlékeimet felidézve az a meggyőződésem, vasárnaponkint azért állott a konyhaajtó elé ceruzát hegyezni, hogy látassák gyűrűit.

Itt a kocsma asztalai között táncoltam. Amikor befejeztem egyetlen billengésemet és utolsót bokáztam vaskos lábaimmal, a derék emberek azt sem tudták, hova tegyenek elragadtatásukban. A papa arca ragyogott. Új terve támadt. Balerinát csinál belőlem, balerinát vagy cirkuszi műlovarnót. Esetleg kötél-táncosnót. Amikor anyáknak elmondta tervét, nagy veszekedés támadt a dologból. Megrettenve, ismeretlen félelemmel eítelve állottam a haragvó szülők között. Nem követtem el semmi rosszat, mégis miattam fordultak haraggal egymás ellen. A két kis testvér is ijedten lapult és amikor apánk indulatosan az asztalra borította az odakészített párolgó tálat, ijedten bujtak az ágy alá. Veszekedések, civakodások alkalmával, ha nem tudtunk észrevétlenül elszkolni, ide menekültünk félelmünkben, mert a papától, bár soha nem vert meg bennünket, nagyon féltünk. Nehéz volt nálunk gyereknek lenni.

Azután a papa új terveket szőtt a Jefta bácsival. Amerikába mennek, ahol sok az arany, a dollár. Jefta bácsi már a részletekben vitázott: „Nem engednek be oda, Áron, rossz a te szemed. Orvos áll a parton és rossz szemű emberek oda be nem tehetik a lábukat.“

Apánk vallásos is volt, gyakran járt a görögkeleti templomba. Ha urvacsorát vett magához, nekünk is hozott egy-egy kockát a szentelt kenyérből. Szociálista is volt. Tüntettet május elsején a többiekkel s az első dal, mire megtanított, a Marseillaise volt. De igazában csak a vándorlás vonzotta, a messzi városok, távoli országok, a nagy víz, Amerika. Azután eltűnt ezen a tavaszon veszekedés, harag és szó nélkül.

Attila két éves volt, amikor elment „Amerikába“. Nem emlékezett rá, csak anyánk mesélgetései állították eléje szép szál alakját, magas homlokát, titokzatos szerszámládáját. Tőle hallottuk, hogy találmányai voltak, amelyeket szabadalmaztatott, de pénz híján nem tudta gyártani ezeket. Egyszer a szappangyárban a kazánból kicsapott a lugos szappanlé, nyakon forrázta. Akkor kitalált egy olyan szerkezetet, amely a kazánra szerelve, megakadályozza az ilyen baleseteket. Azt is sokszor mesélte, hogy egy nagy sztrájk alkalmával eltartott egy öttagú munkáscsaládot, nehogy a családfő sztrájk-törő legyen. „Inkább mi éhezünk“, — mondta mama, — „de nem hagyta megszégyeníteni a barátját“. Amerikába a találmányai miatt vágyott. Hogy odament-e, odaért-e, ki tudja? Mi így hittük.

Harminc év múlva így emlékezik meg Attila az Amerikába vándorolt apánkról:

*Csak most értem meg az apámat,
aki a zengő tengeren
nekivágott Amerikának.*

*Csak most értem meg az apámat,
aki az ingó tengeren
nekivágott Amerikának.*

*Útnak eredt — nem új jelenség —
hogy lefűlelje bátoran
a természetes jószerecsét.*

*Az urak locsogtak, fecsegtek,
ő batyut kötött, odaszállt,
hol jó munkást szép pénz kecséget.*

*El is keserült, meg is csappant
érdeke itt, az óhazán,
unta főzni a szagosszappant.*

*Az erdön nem volt egy szál bokra,
egész úton emlékezett
és hányt a hempergő habokra.*

*Elhagyta bölcsen a családját,
azért, mert keményen keres,
a csemétéi őt ne áldják.*

Mert megátkoznak, ha felnőnek...

2.

Háromemeletes, piszkos, nagy házban laktunk a Gát-uccában. A ház minden lakása szoba-konyhás volt s valamennyi zsufolva emberekkel. Máig sem tudom, hogyan találhatott annyi ember ezekben a szűk lakásokban helyet, ahol éjszaka kinyújtózva elterüljön. A gyerekek egész nap kint futkostak, üvöltöztek az uccán vagy keringtek az udvarban a porolófa és a sűrűn betérő verklek körül.

Mi az első emeleten laktunk a folyosó végén, a hátulsó lépcső mellett. Esténként itt a piszkos, bűzös lépcsőházban gyülekeztek össze a gyerekek. Ilyenkor tértek haza munkájukból a férfiak és mi csak utban voltunk a konyhában. Egymáshoz préseődve kuporogtunk a lépcsőkön s a falraakasztott pislákoló, kormos petróleumlámpa alatt ijedeztünk torz árnyékainktól. A nagyobb gyerekek arról meséltek, hogy a padláson akasztott ember lóg, a pincében rablók és ördögök bujkálnak. Rémműlten kapaszkodtunk egymásba, ha a lépcső alján álló szemeteskosarak mögül egy-egy patkány a pince felé iramodott. A falak töredezett vakolatán svábbogarak mászkáltak s mi rettegve hallgattuk a borzalmakat. Az udvar felől, mint egy távoli, nyájas világból, edénycsörömpölés hallatszott, zsir sistergett a lábasokban s fenn a harmadik emeleten valaki harmonikázott. Mi csöndesen ültünk, rongyosan lapultunk egymás mellett, mint a rablók a pincében.

Azután — mintha összebeszéltek volna — a mamák kiabálni kezdték a gyerekeik nevét. A gyerekek futottak haza. Mi hárman ottmaradtunk a lépcsőházban. Attila az ölemben ült, Etus szorosán mellettem. Éhesek voltunk, de bennünket nem hívott senki. Amióta a papa eltűnt, a mama örökösen sirt, folyton elsietett valahová, sirt és sietett, mintha kint a kapun túl, a Gát-uccán tül nyomára akadhatna a papának. Attila szipogni kezdett, Etus is rázendített, én komoran tűnődtem. Talán a papa is akasztott ember lett a padláson, vagy a rablók között bujkál a pincében.

Felálltunk s egymást kézenfogva csoszogtunk haza.

A mama a szobában ült. Szeme vörös volt a sirástól, talán meg sem látta, amint csöndesen bevonultunk. Mint ezekben a napokban oly gyakran, most is néhány szomszédasszony sáfárkodott körülötte. Lelkére beszéltek, hogy szedje össze magát és átkozták azt a „gazember bitagot“, aki elhagyta a feleségét, három gyereket és úgy tűnt el, mint a kámfor. Az egyik asszony egy tányér levest hozott. A leves láttára Attila keserves sírásra fakadt, mire mama gépiesen az ölébe húzta és etetni kezdte. A kisfiu mohón nyelte a meleg levest. Az asszonyok csak néztek és hallgattak. Azután az egyik kézenfogott engem és Etust s bevitt a konyhájába. Levágott két nagy darab kenyeret, megszórt, megsózta és a markomba nyomta.

Ezek a napok anyánkat teljesen megváltoztatták. Azelőtt derűs volt, velünk játékosan évődő, munkáját nótaszóval végezte. Gyerekes volt a gyerekei között, amikor esténként a konyhában vidám pancsolás folyt. Tréfás falusi versikéket, ravasz kis meséket duruzsolt a fülünkbe, amíg végigmosdatott bennünket. Ha a papa is jókedvű volt, sokáig hancuroztunk az ágyban, míg ránk nem szólt. Akkor egyszeribe elcsöndesedtünk s egymás mellett felülve az ágyban, imádkoztunk. A papa — aki elhagyott

bennünket — nem tűrte, hogy imádkozás nélkül aludjunk el.

Most a mama nem törődött velünk. Nem szólt hozzánk. Én vetkőztettem és öltöztettem a gyerekeket és takarítottam a lakást. Ő maga, ha otthon volt, mint valami beteg madár, a divány végében kuporgott, a meleg nyári estén vastag berliner kendőjébe bugyolálva. Éjszaka talán le sem feküdt, nem is aludt. Nappal lázasan rakosgatott két szekrényében. Klivette, szétteregette, összehajtogatta a lepedőket, párnákat, törülközőket, majd ismét visszarakott mindent a polcokra. Gyakran elővette kagylókkal kirakott kis dobozát s az asztalra szórta tartalmát: nagy gyöngyházgombokat, egy csontból faragott melltűt, egy pár korall fülbevalót. Azután visszasepert mindent a dobozba. Reménytelen és vigasztalan volt mindez, a mozdulatai, szótlansága, a doboz kiborítgatása, a szekrényrakosgatás, a berliner kendő, az elcsendesült gyerekek. A sarokba huzódunk s csak akkor szólaltunk meg, ha már nem lehetett semmit tenni ellene: mama, éhes vagyok.

Egy napon a mama összeszedett egy csomó lepedőt, párnahajat és a batyuval elküldött a Ferenc-téri zálogházba. A zálogédelutát eltette a kagylós dobozba és elment. Délután két emberrel tért vissza, akik egy varrógépet hoztak.

Estefelé egy nagyon kövér, cigányképű, csunya asszony állított be hozzánk, a Bochnicsék néni. A magával hozott tarka kartonból óriási ollóval kiszabta a kötényeket, amiket a mama fog varrni ezentúl. A munkánál nekem is segítenem kellett. A csuf néni megmutatta, hogyan kell keskenyen behajtani a hosszú csikokat, miként kell körmőmmel végighuzni a szélét, hogy a hajtás vissza ne penderedjen. Azután leült, a szoknyája zsebéből elővett egy bádogskatulyát, abból cigarettát sodort magának és rágyújtott. Füstölt és szuszogott. Rémséggel és csodálattal néztük.

— Most pedig megírjuk azt a cédulát — mondta — és mindjárt kiakasztja a kapura. Ilyen nagy szobában legalább négy embernek adhat helyet, a gyerekek legfeljebb a konyhában alszanak. Meglesz a házbére, ingyen lakhat. Én is ingyen lakom, még a dohányom és a petróleum is kikerül az albérlőkből. Ez a mostani emberem nem akar dolgozni, ki is teszem a szűrét. A férfiak komisz dögök, én mondom magának, Józsefné. Dehát ezt maga tudhatja a legjobban.

Mama nem felelt semmit. Kendőt kötött a fejére, mintha hallani sem akarná Bochnicsék néni véleményét a férfiakra. Egy papírdarabra felírta:

*Két tiszta ágy tisztességes férfiakrak
kiadó. I. emelet, 19.*

Bochnicsék néni elment, a cédulát pedig kiragasztottuk a kapura. Mama leül a varrógéphez, kezdődött a munka. Én ügyetlenül pisznogtam a véget nem érő tarka csikok behajtásával, Etus és Attila összeszedték a szabáskor lehullott darabokat és elvonultak játszani.

A késő esti órákban két férfi állított be, akik egy éjszakára kivették a szobát. Kora reggel letettek az asztalra egy tizkoronás papírpénzt és sietve eltávoztak. Még az esernyőjüket is ott felejtették.

A házban még a délelőtti folyamán elterjedt a hire a bőkezű éjszakai vendégeknek. Egymásután jöttek a szomszédasszonyok, hogy hallják a történeteket. Milyen szerencse! — mondta mindegyik, mintha összebeszéltek volna. Az ágyrajárók négy, legfeljebb öt koronát fizettek hetenkint. Tíz korona egy éjjelre! Dehát ilyesmi is csak egyszer történik egy életben, mondogatták.

— Biztosan visszajönnek — felelte mama, — mert itt felejtették az esernyőjüket.

Az esernyőt mind megnézték. Háttha nem is jönnek érte, akkor ez is

tiszta haszon. Szerencsés asszony ez a Józsefné, már varrógépe is van. Hogy részletre? A részletet könnyen kifizeti, csak legyen munkája mindig. És ez a gyerek is segít már. Az enyém egész nap az uccán csavarog, ha kell valami, magamnak kell leszaladnom a boltba. Ilyen gyerekekkel még férjet is talál magának. Fiatal asszony, szép, még megcsinálhatja a szerencséjét.

Mama eközben sebesen hajtotta a varrógépet. Szívesen hallgatta az asszonyok karattyolását, akik folyton jöttek-mentek. Én is szívesebben huzogattam körmömet a véget nem érő csikokon, mert hallgathattam a nagyok beszédét. Vidám, mozgalmas nap volt ez és talán most már mindig így lesz.

Késő este megint kopogtak az ajtón. Talán visszajöttek az esernyőért, gondoltam.

— Ki az? — kérdezte mama.

— Államrendőrségi detektívek — hangzott a válasz.

Mama ijedten állott fel, hogy beengedje őket.

Kiderült, hogy két betörő töltötte az előző éjszakát nálunk, azokat keresték a detektívek. Szegény mama, akit bánata annyira megviselt, aléltan hanyatlott a hír hallatára a diványra. A detektívek térítették magához. Azután keserves, fuldokló sirásba tört ki. Hol azt hajtogatta, hogy az lehetetlen, hogy betörők voltak, hiszen nem vittek el tőlünk az égvilágon semmit, hol bennünket tapogatott végig, mintha Istennek arról a csudájáról akarna végleges bizonyosságot szerezni, hogy élünk, nem gyilkoltak le bennünket az elmúlt éjjelen. Közben elsírta keserves panaszait, gondjait, magárahagyottságát, a két férfi alig tudta megvigasztalni. Attila szepegve nézte síró anyánkat, majd az ölébe kuszott és megbújt karjai között. A detektívek bucsuztak:

— Ezt a kis vasgyurót itt tudta hagyni az apja? Hát csak nevelje rendes, becsületes életre, jó asszony, majd lesz, aki öreg korában eltartja. Isten vele!

3.

Ezen a nyáron mind gyakrabban hordtam a kis batyukat a zálogházba. A varrógép részletét meg a házbért egyre nehezebben tudta mama fizetni, pedig most már a mi lakásunk is tele volt ágyrajárókkal, ő maga pedig kora reggeltől késő estig a varrógép mellett ült. Az albérlőkkel nem volt szerencséje. A konyhába beállított ágyban egy fiatal házaspár aludt, a Ferenczi néni és a Ferenczi bácsi, akik este folyton csókolóztak. Ferenczi bácsi örökké fuvolázott. A feleségét lelkemnek aranyomnak szólitotta, mégis elhagyta őt egy napon az asszony. Ferenczi bácsi pedig felakasztotta magát a hátulsó lépcsőre nyíló mellékhelyiségben.

A szobában egy facér ápolónő lakott velünk, a Zsuzsi, meg egy tróger. Zsuzsi nevezte így a szállítómunkást, akivel a lenéző elnevezés dacára nem átállotta „összeszűrni a levelet“. Így mondta ezt mama Bochnicsek néninek, aki időnkint megjelent a kötényanyagokkal. A csunya, kövér néni pártolta a fiatalokat. „Addig nincs baj“ — mondta, — „amíg rendesen fizetnek“. Azután előkotort valahonnan egy csomag piszkos kártyát és kártyát vetett az asszonyoknak. Zsuzsi fizetett is neki a kártyavetésért. Zsuzsinak mindig volt pénze, sokszor hozott nekünk cukrot és segített a mamának. Vasárnaponként kicsinosította magát és elment a lóversenyre.

A varrás addig tartott, amíg meg nem kezdődött az országos nagyvásár a Vásártéren. Most a kötények eladására került a sor. Bochnicsek néni földreterített papirokra rakta ki áruját a sátrak között, mamát és engem pedig mozgárusoknak alkalmazott. Minden eladott kötény után

három krajcárt fizetett. Két héten keresztül egész nap kint voltunk a Vásártéren. Etus egy kancsóban vizet cipelt magával, meg egy füles korsót és éles gyerekhangon kiáltozta: Friss hideg a vizem, jó hideg! Többet keresett a víz eladásával, mint én a kötényekkel, bár én is buzgón kiáltoztam: Harminc krajcár egy szép kötény, csak harminc krajcár! Attila ott ült a Bochnicsek néni „kirakata“ mögött, kavicsokkal játszott a porban.

Vasárnap, amikor óriási tömeg tolongott a vásáron, Attila eltűnt a helyéről. Amikor összetalálkoztam mamával, feldultan szólt rám:

— Tedd le azokat a vackokat és menj, kerítsd elő Attilát! Istenem, Istenem, hova lett az a gyerek?! Letöröm a derekatokat, ha valami baja történik!

Elindult, én a másik irányba szaladtam. Visszahivott:

— Ha Etussal találkozol, küldd el Zsuzsiért. Jőjjön le ő is, segítsen keresni azt a haszontalan gyereket.

— Zsuzsi elment a lóversenyre, — feleltem.

Tehetetlenül álltunk a tömegben. Mama sírva fakadt. Szidta Zsuzsit, akinek a lóverseny jár az eszébe meg a férfiak, szidta Bochnicseknét, azt a vén boszorkányt, hogy nem vigyázott Attilára, engem, saját magát. Kétségbeesetten rohant el.

A sátor gazdája, aki hallotta kitörését, hangosan így szólt valakihez: — Finom kis familia lehet, mondhatom. A nagylány lóversenyre jár palit fogni, a fiu elcsatangol, az ilyenek meg, mint ez itt, lopkodnak.

Gyűlölettel néztem rá és gyűlölettel gondoltam Zsuzsira. Szerettem volna odamondogatni, hogy nem igaz. Nem vagyunk finom kis familia. Zsuzsi nem a mama lánya és Attila csak egy kis fiu, aki nem csavarog, csak elveszett. Én, ha nagylány leszek, dolgozni fogok és a férfiakra rá sem nézek. És én nem lopok!

Elkeseredetten és kétségbeesve furakodtam a vásári tömkelegben. Biztosan cigányok lopták el Attilát vagy a komédiások, akik kézenjárással kinozzák majd, mint a papa engem. Most éreztem először, mennyire szeretem a kis testvért, aki a mama szemefénye volt, akire idegenek is rámosolyogtak az uccán. A vásárteret szegélyező egyik ucca péküzletének tábláján egy gyermekliszt reklámja lógott, rajta pufók, meztelen kispárok. Elérzékenyülve álltam meg előtte. Attila mosolygott derűsen a világba a képen, úgy láttam. Milyen szép vidám kisfiu, milyen izmos, erős. Azért lopták el, mert ilyen gyönyörű, ilyen kedves... Bőgtem a kép előtt, mint egy anyátlan malac.

Estefelé találtuk meg Attilát. Egy öreg parasztházaspárral ült a földön, a mutatványos bódékon túl. A derék emberek cipelték magukkal egész délután s most letelepedtek a Vásártér néptelen területén és falatztak a kosarukból. Attila kezében nagy darab kolbásszal, tele szájjal, meglepődötten ült közöttük. Ragyogó arccal nyujtotta mama felé a kezét:

— Néni atta tóbászt.

JELEK SZÁMÁVAL A KORUNK TIZENNEGYEDIK ÉVFOLYAMÁT
FEJEZI BE.

A LAP ELŐFIZETŐINEK ÉS A LAP MUNKATARSAINAK
TELJESÍTMÉNYE EZ.

OLVASÓINK JÓ IGÉNYEI SZERINTI TOVÁBBI MUNKÁNK TÁMOGATÁ-
SAHOZ SZEREZZEN ELŐFIZETŐKET.

VIDÁM PORSZEM LESZEK

Irta: DARVAS SZILÁRD

*Ha eldobáltam lassankint a testem,
az életemet akkor újra kezdem,*

*A természetben minden megkerül,
így fogok élni végre emberül.*

*Ahogy szeretnék, mindent úgy teszek,
ígérem, hogy vidám porszem leszek.*

*Amíg a nap az égen vánszorog,
sugarában én vígan táncolok.*

*A levegőben bukfencet vetek,
jó gyerekeket megneveltetek.*

*Egy öreg nénit keresek talán.
Ölébe ülök. Ő lesz az anyám.*

*Vándorolok majd sokszor és sokat,
bejárok szép és jó országokat.*

*Ha elfáradtam, alszom a padon,
gondtalanul és végre szabadon.*

*Minden kis zúgban meglelem helyem,
jégeső, orkán csúfot vall velem.*

*És mindent látok s engem ki se lát,
ha összedül majd az egész világ.*

*Világ végére nagy pontot teszek.
Hatalmas és vidám porszem leszek.*

A MAGYARSÁG ŐSI TÁRSADALMA

Irta: SZENTMIKLÓSY LAJOS

A magyarság őskorát a nyelvtudomány világítja meg alapjaiban. Bár még napjainkban is találkozunk kalandos elképzelésekkel, melyek a magyar nyelvet hol az ó-görög, hol az angolszász nyelvvel akarják kapcsolatba hozni, a tudományos nyelvészet ma már végérvényesen megállapította, hogy a magyar nyelv finnugor nyelv. Ebből pedig közvetlenül az következik, hogy a magyarság elődei ősidőkben együtt éltek a mai finnugor nyelvű népeknek akkor még közös nyelvet beszélő elődeivel, vagyis a finnugor ősnép részét alkották. Emellett ugyan lehetséges volna az is, hogy a magyarság elődei csupán későbbi korban, a finnugor ősnép ágakra szakadása után, jutottak finnugor eredetű nyelvükhöz, átvétel útján. S éppen legújabbán fejtették ki, ennek megfelelően, azt a elméletet, amely szerint a magyarság elődei eredetileg egy török nyelvű néphez tartoztak

s a finnugorsághoz csak annyi közük volna, hogy átvették az egyik finnugor néptől ennek nyelvét. De ez az elmélet oly feltevéseken nyugszik, melyek nem fedik az őskori viszonyokat s így nem alkalmas az előbbi következtetés megdöntésére.

A magyarság őstörténetének legrégebb felderíthető időszaka: a finnugor őskor, a 3. évezredre nyulik vissza. Az is kimutatható a nyelvtudomány segítségével, hogy a magyarság elődei együtt váltak ki a finnugor ősnépből a mai vogulok és osztjások elődeivel. Ez a kiválás azonban nem vezeti be a magyarság őstörténetének újabb korszakát. A nyelvészet adatai azt tanúsítják, kiegészítve az itt már rendelkezésre álló régészeti és — az őskor óta a közelmúltig csak keveset fejlődött — vogulokra-osztjásokra vonatkozó néprajzi adatokkal, hogy az ugynevezett ugor ősnép — vagyis a magyarok, vogulok, osztjások együttélő és közös nyelvet beszélő elődei — lényegében a társadalmi fejlődésnek ugyanazon a fokán állott, amelyen a finnugor ősnép. Ezek az adatok megcáfolják — helyes értelmezés mellett — azt a ma is hangoztatott nézetet, hogy az ugorország már pásztornép lett volna a vadász-halász finnugor ősnéppel szemben s csupán ugyanazon őstörténeti korszakon belül engednek következtetést bizonyos fejlődésre, amely korszakba már a finnugor ősnép is belépett. A magyarság őstörténetének első áttekinthető korszaka átterjed tehát az ugor őskorra is és ezzel együtt zárul le, feltehetőleg az időszámításunk kezdőpontja körüli évszázadokban. Ez a korszak így mintegy 2-3 ezer évet ölel fel.

A nyelvi és az állat- valamint növény-földrajzi adatok összevetése alapján meg lehet állapítani, hogy a finnugor őshaza, legalább is részben és az ugor ősnép hazája nagyrésztben, Kelet-Oroszországnak abban a sávjában volt, amely nagyjában a Vjatka folyó, a Káma és a Bjelaja alsó folyása, a Középső Uralhegység és a Káma felső folyása között terül el, körülbelül az 50. és 60. hosszúsági és az 55. és 60. szélességi fok által határolva. A sáv központjában ma Perm városa fekszik, felülete 300.000 km² körül jár. A finnugorságnak az a része, amelyből később az ugor ősnép alakult, már különválása előtt is itt élt.

Ez a terület, az itt csak mérsékelt, átlagban 650 méter magas Uraltól nyugatra, síkföld, legfeljebb alacsony dombvidék. Éghajlata hideg, szubarktikus, helyek szerint — 1 és + 2 C. fok között váltakozó évi középmelegséggel és félévig tartó téllal. (A 0 C. fokos izoterma, Arhangelszk érintése után délnek ereszkedve, a terület északkeleti csücskén halad át, a 60. hosszúsági és szélességi fok metszéspontja alatt.) Ennek megfelelően tulnyomóan a fenyőövbe tartozik s nagyrészt még a közelmúltban is roppant erdőségek borították. Az erdőket folyók szelik át és mindenfelé tavak és mocsarak szakítják meg. Az erdőkben, tisztásokon, mocsarakban, általánosságban, bőven található ehető bogyó, a vizek gazdagok halban, sok az erdei és a vízi madár, ezenkívül a prémes vad s legalább a délibb részeken, a méh is otthonos. Az őskorban nagy szerepet játszott a terület állatvilágában a jávorszarvas és a rénszarvas is.

Élelmüket az ősi finnugorok és ugorok lényegében vadászattal, halászattal és bogyók, rügyek, gyökerek, fenyőtobozmagvak, valamint erdei méhek mézének gyűjtésével termelték, az előbbi természeti feltételek alapján. Ezek mellett az életfenntartásban a földművelés és a háziállatok, melyeknek különösen az ugor korból vannak nyomai, nem játszottak számba-

jövő szerepet, — eltekintve a kutyától, melyet a vadászatnál használtak fel. A vadászatot ijjal-nyillal üzték, halászcsonakjaikat fatörzsből vájták vagy fahéjból készítették. A vadak husát és a halat megették nyersen, de főtt ételeket is készítettek, előbb valószínűleg csak fából kivájt vagy fahéjból összetákolat edényekben, később már (nem korongon készült) cserépedényekben is. A vadhúst és halat szárítás, füstölés, fagyasztás útján tartalékolták. Fontak gyékényt, kosarat és állati inból, növényrostból, háncsból, puszta kézzel, fonalat, melyet halászhalók készítésére és állatbőrruhák összevarrására használtak fel. Eszközeik anyaga, a fa mellett, tulnyomóan a csont és a szarvasagancs volt az újabb időkben, melyekre nézve adatok vannak s csak alárendelten a kő, amelyet egyébként már csiszolhattak is.

Ezekből kitűnik az ősnép a vadászat felső fokán állott, termelőeri alapján, — a társadalmi fejlődés korszakainak Morgan-Engels-féle beosztása szerint, — mint például más-más természeti környezetben, a kaliforniai indiánok, az eszkimók és az Andamán-szigetek lakói, felfedezésük időpontjában. A vadászat felső fokát a megelőző foktól, a vadászat középfokától, elsősorban az választja el, hogy az előbbinél a vadászatot már ijjal-nyillal folytatják. S magát a vadászatot a következő főkorszaktól, a barbárságtól, általánosságban (csak általánosságban, mert kivételek is vannak, a termelés különleges természeti feltételei alapján) az különbözteti meg, hogy, míg a vadászat állapotában az ember tulnyomóan a természet kész termékeit sajátítja el, vadászat-halászat, gyűjtés útján s itt a földművelés és az állattenyésztés, ha ismerik is őket, nem jelentősek a termelésben, addig a barbárságnál mind nagyobb súlyra tesz szert, a földművelés és az állattenyésztés növekvő fontosságával, a természet termékeinek emberi tevékenység útján való termelése.

A vadászat felső fokán a népesség még igen ritka a termelőeri fejletlensége következtében. Csekély népességnek is nagy területre van itt szüksége, hogy megélhessen. A finnugor-, ugor-őskorban 100 km²-ként, legfeljebb 5-10 ember élhetett a szóbanforgó területen, az adott kedvező természeti körülmények mellett is, amikor a 19. század végén körülbelül 5 millió ember lakott itt s így a népsűrűség, a cári Oroszország elmaradott viszonyai mellett is, kitett mintegy 1700-at, 100 km²-re számítva. Így az egész terület, mely akkora hozzávetőleg, mint Magyarország volt 1914-ben, teljes kihasználás mellett is legfeljebb csak 15-30.000 embernek adhatott megélhetést az őskorban.

A termelés feltételei határozták meg azoknak a társadalmaknak a nagyságát is, amelyeket ez az őslakosság kialakított magából. Az egyes társadalmak csak addig a határig növekedhettek, amelynél a tagjaik által bejárható terület még valamennyiük élelmét biztosította. Ha túllépték ezt a határt, kettéváltak. Ez a határ persze szűkebb vagy tágabb lehetett, az élelem helyi eloszlása szerint. Az osztják hősköltevények alapján 60-300 főre teszik egy-egy déli osztják társadalom rendes létszámát abban a korban, melynek viszonyait a hősköltevények visszatükrözik, tehát a 13.-16. századokban. Hasonló nagyságú társadalmakat lehet feltételezni az őskorban is, mert ez a létszám teljesen megfelel a vadászat felső fokán álló népek viszonyainak. Így 100-150 apró társadalommal számolhatnánk az őshaza területén, a fentiekben legnagyobb számként feltett 15-30.000-as össznépesség mellett s egy-egy ilyen társadalom szállásföldje 2-3000 km².

re volna tehető, akkorára tehát, amekkora egy mai kisebb magyar vármegyé.

A települési viszonyok szempontjából ezek a társadalmak valószínűleg kétféle tipushoz is tartoztak. Aszerint, hogy itt vagy ott az élelemtermelés lehetőségei, a természeti körülményeknél fogva, korlátozottabbak vagy kiterjedtebbek s az élelemtartalékolási eljárások fogyatékosabbak vagy fejlettebbek voltak, a társadalom vagy vándorolt területén, állandó lakhely nélkül, ha a vándorlást meg is szakította. kedvezőbb helyeken néhány heti vagy hónapi egyhelyben tartózkodás; vagy pedig éveken át megtartott szálláshellyel rendelkezett, ha a férfiak zöme a tél huzamos részét, e szálláshelyen kívül, vándorvadászaton is töltötte s ha az egész csoport el is költözött nyaranként szálláshelyéről, folyómenti halászatra. A első esetben még vándorhordával van dolgunk, mely a felszedhető sátoron kívül más lakást nem ismert; a másodikban már falutelepülései, amelynél a földre veremszerűen beásott, póznavázú kunyhók szolgáltak lakásul, ha a falu vándorfalu is volt s ha a település is még csak fél-települtséget jelentett.

A tagok származását nézve, az egyes hordák vagy falvak népessége lényegében vérrokonsági csoportot képviselt. Nem tekintve a kisebb számú befogadottat, a társadalom tagjait a vérrokonság- és a házasság-kötélkei kapcsolták egymáshoz. Kérdés azonban, hogy milyen vérrokonsági csoporttal állunk itt szemben? *Zichy Géza* gróf, aki a magyar őskor legelismeretebb kutatói közé tartozik, a nemzetségben és pedig az apaági nemzetségben hajlandó látni a szóbanforgó rokonsági csoportot, minthogy egy finn szerző arra következtet az osztják nyelv rokonsági terminológiájából, hogy az ősoosztjások családi élete az apai vérrokonságra volt alapítva s minthogy emellett a közelmúlt osztjákjai is ebben a rokonsági rendszerben éltek. Ezen az alapon *Zichy* kijelenti, hogy „nincs rá okunk, hogy az ugor és az ezt megelőző korszakokban ettől az atyai családtól eltérő alakulásra következtessünk“. S az apaági család feltételezéséből kiindulva, azonosítja azután a kérdéses rokonsági csoportot az apaági nemzetséggel.

De a rokonsági terminológiából nem lehet még apaági családra következtetni. Ugyanaz a rokonsági terminológia kialakulhat már az anyaági családi rendszer uralma alatt, úgyhogy a rokonsági terminológia változatlan maradhat, amikor áttérnek az apaági családi rendszerre. Viszont az utóbbira áttérhetnek már az egyéni tulajdon csekélyebb növekedésének eredményeként, sőt apajogu társadalmak erkölcsi hatása alatt is. Abból sem lehet tehát következtetést levonni az ősoosztjások rokonsági rendszerére vonatkozólag, hogy az osztjásoknál a közelmúltban az apaági családi rendszer uralkodott, mert nem állítható, hogy az osztjások az elmúlt 2000 év alatt anyagilag semmit sem fejlődtek, vagy hogy nem voltak kitéve ezalatt az idő alatt apajogu társadalmak erkölcsi befolyásának.

Eszerint nincs bizonyíték arra, hogy már az ősoosztjások apaági családi rendszerben éltek volna. De akkor egyáltalában semmi ok sincs annak a feltevésére sem, hogy az ugor és az ezt megelőző finnugor korszakban az apajog uralkodott volna. Ellenkezőleg: minthogy a vadnépeknek általában az anyajog uralkodik, — néhány kivételles esetet nem tekintve, melyet különlegesen súlyos természeti termelőfeltételek magyaráznak — azt kell feltenni, hogy az ősi finnugorok és ugorok is anyaági rokonsági rendszerben éltek.

Ezt a feltevést egyes finnugor népek vallásából merithető adatok is támogatják egyébként. A mordvinok vallásában kiemelkedő szerepet játszottak a női istenségek, mint amilyenek a Tűz-Anya, Viz-Anya, Föld-Anya, Gabona-Anya. A női istenségeknek ez a fontossága az anyajog egykori uralmára mutat. A vogulok és osztjákok pedig az állatok egész sorát vallásos tiszteletben részesítették. Az ilyen totemisztikus hiedelmek szintén elsősorban az anyajogú társadalmakban alakulnak ki, melyekben a nemzetségek nőnemű istenőse gyanánt tisztelnek egyes állatokat.

Ha azonban az őstársadalom rokonsági viszonyai az anyai leszármazáson alapultak, akkor a legkevésbé sem magától értetődő az, hogy ez az őstársadalom, horda vagy falunépség, egybecsett a nemzetséggel. A nemzetség: meghatározott ős ivadékainak összessége, — exogám vérrokonsági csoport, vagyis tagjai nem léphetnek egymással házasságra. Következésképpen a férj és a feleség, minden házaspárnál, különböző nemzetségből származik a nemzetségi rend mellett s így maga a horda vagy falunépség is különböző nemzetségből kerül ki s ebben az esetben a horda, vagy falunépség legalább is egy meghatározott nemzetség képviselőjének tekinthető. Rendszerint ez is a helyzet apaági rokonsági rendszer mellett, mert itt házasságkötéskor általában a nő költözik a férfihoz. Itt tehát a faluban vagy más társadalmi egységben akár az összes férj egy nemzetségből való lehet, az apaági leszármazási vonal mellett a házasságból született gyermekek is apjuk nemzetségét követik, sőt még az idegen nemzetségekből hozott feleségek is átlépnek férjeik nemzetségebe, minélfogva a társadalmi csoport teljesen is egybeeshetik itt a nemzetséggel.

De anyai rokonsági rendszer mellett a szóbanforgó helyzet csak akkor alakulhat ki, amikor házasságkötéskor, éppen fordítva, a férfi költözik a nőhöz. A házasságuk révén a hordához csatlakozott vagy a faluba költözött férfiak ekkor is más nemzetségekbe fognak ugyan tartozni, mint feleségeik, de a feleségek ugyanabba a nemzetségbe tartozhatnak, az anyai leszármazási vonal folytán a házasságokból született gyermekek anyjuk nemzetségét fogják követni s ezenfelül a hordában vagy faluban rendszerint akadnak még nőtlenül maradt vagy özvegyé vált férfiak is, az asszonyok fivérei vagy más anyai férfirokonai, akik szintén az asszonyok nemzetségebe tartoznak. Mindez, együttvéve, itt is egy meghatározott nemzetség tulsúlyát biztosíthatja a társadalomban. Ha azonban a házasságkötéskor a nő költözik a férfihoz, ami anyai rokonsági rendszer mellett épp úgy előfordul, mint az ellentétes eset, nemcsak az asszonyok fognak más nemzetségekbe tartozni, mint férjeik, hanem az asszonyok maguk is különböző nemzetségekből kerülnek férjeikhez s így a házasságból születő gyermekek, kik anyjuk nemzetségét követik, szintén különböző nemzetségekhez fognak tartozni, ami egyben azt jelenti, hogy itt a férfiak is különböző nemzetségek tagjai. Ebben az esetben tehát a horda vagy falunépség különböző nemzetségek keveréke lesz.

Mármint: a régi osztjákok és vogulok házasságában nagy szerepet játszott a nővétel mellett az erőszakos nőrablás is, a hősi énekek tanúsága szerint. A nővétel összeegyeztethető az előbb érintett mindkét esettel, de a nőrablás már csak azzal az esettel, amidőn a férfi viszi magához a nőt. A nőrablás szokásából az következik tehát, hogy a régi osztjákoknál és voguloknál s ennélfogva, minden valószínűség szerint, ugor és finnugor elődeiknél is, a nő követte a férfit a házasságba és nem fordítva. Ebből vi-

szont az folyik, hogy az utóbbiaknál a horda vagy falunépség nagyjából sem eshetett össze egy meghatározott nemzetséggel, hanem nemzetségek tarka keveréke volt. A társadalom férfitagjai lehettek emellett akár valamennyien is ugyanazon ős-szülőpár férfiági leszármazottjai, mégis különböző nemzetségekbe tartoztak, minthogy a leszármazást anyai ágon számították.

Ennek az ősi vérokonsági társadalomnak az alcsoportjai nem a mai értelemben vett családok, hanem ennél nagyobb közösségek voltak. Nagyságukról hozzávetőleges képet alkothatunk a vogul falvak viszonyai alapján. Ezek még a közelmúltban is rendszerint csupán 4-8 kunyhóból állottak, de az utóbbiak nagyobb építmények voltak. Hasonlóképpen lehet elképzelni ugor és finnugor elődeik falvaát is, annál is inkább, mert az osztják énekekben is tágas lakásokról van szó. Az ősi faluban azonban, mint láttuk, 60-300 ember lakott. Egy kunyhóra tehát mintegy 15-35 ember esik, az adott szám mellett. Ugyanílyen viszonyokat találunk a vadság felső fokán álló többi népnél is. Ahol van falu, ez mindenütt kevés házból áll, de az egyes házakban sokan laknak.

A nagycsaládi házközösség, illetve a nagycsalád az, amivel itt találkozunk. A nagycsalád szabályszerint három nemzedéket foglal magában, a polgári családdal szemben, mely rendszeren két nemzedékből áll. Alapformájánál, amely nagyszülői családnak nevezhető, a szülőkkel szoros közösségben élnek házassággyermekük; fiaik vagy leányaik, házastársaikkal együtt és ezek gyermekei, az unokák. Ez a kör bővül ki azután a szülők nem házassággyermekükkel, esetleg ilyen testvéreikkel és még tovább: házassággyermekükkel és távolabbi házassággyermekükkel, ezek leszármazóival s az utóbbi révén további nagyszülői családokkal is, a körülményekhez képest és ezek szerint változó határig. Az előbbi szám mellett egy-egy nagycsalád 1-3 nagyszülői családot s 3-8 házaspárt foglalt volna, például magában.

A nagycsaládok s a horda vagy a falu, mely a néhány nagycsaládot közös keretbe foglalta, a termelő munka szervezetei voltak. A nagycsaládok tagjai nagyrészt közös munkával termelték a létfenntartáshoz szükséges dolgokat, közösen vadásztak, halásztak, gyűjtöttek s a közös munka eredményében valamennyien részesedtek. Amikor pedig a körülmények nagyobb számú munkaerő együttműködését kívánták meg, az egész horda vagy falunépség közös munkára egyesült, mint hajtóvadászatok alkalmával vagy néha a halászatnál kapcsolatban is s ekkor a munka eredményén is az egész társadalom osztozott.

A házasság általános alakja, a vadság felső fokán már az ugynevezett párosházasság, mely a korábbi csoportházasság helyébe lép. A párosházasság már csak két személy közt jön létre, de könnyen felbomlik s a házastársak rendszerint előbb-utóbb elhagyják egymást. Így a hozzáfűződő család túl kevésbé állandó ahhoz, hogy külön háztartás alapja lehessen. És a termelőerők fejletlensége s az ember ebből folyó tehetetlensége a természettel szemben szükségessé teszi a nagyobb kötelekekben való tervszerű együttműködést ezen a fokon. Ezeknél fogva szükségképpen a nagycsalád válik itt a társadalom gazdasági egységévé, a házaspárra s gyermekeire korlátozott család, a „kiscsalád“ helyett s maga a termelés társadalmilag folyik, a nagycsalád és szükség esetén, az egész közösség keretében.

A nagycsalád, mint termelő-fogyasztó közösség, túlnyomóan saját

munkájával, legfeljebb a horda- vagy falu-társakkal közösen dolgozva, állította elő munkaeszközeit, a szükséges nyersanyagokat s a szükségletei közvetlen kielégítésére szolgáló termékeket és nem csere útján szerezte be őket, egyszóval: önellátó vagy természeti gazdálkodást folytatott. A vadság felső fokán a munka még csak magának a munkaerőnek a fenn-tartását biztosítja, a termelőerők fejletlensége folytán. Felesleget, az ehhez szükséges termékmennyiségen felül, még csak alkalmilag tud létrehozni, mint például kivételesen gazdag vadászszakmány vagy véletlenül igen jól sikerült halászati idény esetében. A csere fejlődésének azonban elsősorban a felesleg az alapja. Ezért a csere is csak egészen alárendelt szerepet játszhatott ezen a fokon a szükségletek kielégítésénél.

Találkozunk ugyan a vadnépeknél a cserének egy másik forrásával is, a felesleg mellett, de az ebből eredő termékforgalom sem befolyásolja náluk lényegesen a gazdálkodás önellátó jellegét. A csere itt abból származik, hogy a hordák vagy falvak természeti környezete nem teljesen azonos, hanem bizonyos helyi eltéréseket mutat. Egyes közösségek területén akadnak ennél fogva olyan szükségleti tárgyak, különösen nyersanyagok, melyek a többiek területén hiányoznak vagy csak elégtelen mennyiségben találhatók. Ez a helyzet azután arra vezet, hogy meghatározott nyersanyagok és főleg az ezekből készített ipari termékek csere tárgyává válnak a társadalmak között. Ezek többé-kevésbé lemondanak az oly ipari termékek előállításáról, amelyeket csak kedvezőtlenebb feltételek mellett képesek készíteni és csere útján szerzik be őket. Az ilyen ipari termékeket részben már csere céljára, áruként termelik tehát. S ha a csupán alkalmi feleslegben nyugvó csere maga is csak alkalmi lehet, csak akkor játszódhatik le, ha alkalmi feleslegek egybeesnek, véletlenül, megfelelő alkalmi szükségletekkel, a csere itt már állandósul, az ugynevezett csoportipar alapján, jóllehet csak egy-két termékben folyik és így az össz-szükségletek kielégítése szempontjából súlytalan marad. A cserének ezt a fajtáját bizonyára ismerte a finnugor és az ugor ősnép is. Ezen a néven az egyes hordák vagy falvak csontszerszámokat és fegyvereket cserélhettek például egymással csónakok és faedények ellenében, vagy agyagfazekakat gyékények és kosarak ellenében, a helyi körülmények szerint.

Előfordulhatott emellett, a többi vad nép példájára az is, hogy nem az egész közösség, hanem csupán néhány ember a hordából vagy falunépségből termelt cserére bizonyos dolgokat, mindenekelőtt fegyvereket, az ezek készítésében természettől birt különleges ügyessége alapján. De az innen eredő cserének is csak csekély jelentősége lehetett a szükségletkielégítés adott rendszerében.

A csere főleg falvak, illetve hordák között játszódott le s csak kisebb mértékben ezeken belül. Elsősorban társadalomközi csere volt tehát, de ebben a minőségében túlterjedt az ősnép keretén is, kapcsolatba hozva ezt magasabbrendű társadalmakkal.

Az ezekkel való érintkezés feltételei már az őshaza földrajzi fekvése által is adva voltak. Ez ugyanis, déli határánál, füves pusztaságok közvetlen szomszédságában feküdt, amelyeken pásztortársadalmak éltek. Az utóbbiak pedig érintkezésben állottak a Földközi-tenger civilizációival. S az ősnép rendelkezett a vadászat egy termékével, a prémmel, mely nemcsak a pásztortársadalmakban volt keresett cikk, minthogy védelmet nyújtott a téli hideg ellen, hanem a Földközi tengertől kiinduló európai

kereskedelem egyik főtárgyaként is szerepelt már a 2. évezredben. A prémet mindig be lehetett tehát cserélni a pásztortársadalmak termékeivel, vagy az ezekkel a társadalmak által közvetített árukkal s az utóbbiak — mint háziállatok s ezek termékei, bronz- majd vaseszközök is, valamint ékszerű használható nemesfém-tárgyak — új szükségleteket ébresztve, mindig kapósak voltak az ősnép körében is. Az egyes hordáknak vagy falvaknak ugyancsak alkalmilag volt felesleges prémjük termelőerők fejletlensége mellett s ezért az előbbi cseretárgyakhoz is csak alkalmilag és csekély mennyiségben juthattak hozzá, úgyhogy azok nem befolyásolhatták lényegesen termelésük módját. De az egész ősnép területéről mégis forgalomba kerülhetett annyi prém, hogy ez állandó kereskedelem tárgyává válhatott az ősnép és a szomszédos pásztortársadalmak viszonyában s így az alkalmi felesleg alapján is állandó csereviszony létesülhetett ebben a keretben.

Pénzt fejletlen csereforgalom mellett is használhatnak. Lehetséges tehát, hogy már az ősnép körében folyó csereforgalmat is részben pénz segítségével bonyolították le. Ebben az esetben valószínű, hogy a pénzjelleg a prémáruhoz fűződött, amely az elidegeníthető vagyon főeleme volt. Tényleg a későbbi osztjakok is a prémet használták pénzáru gyanánt. Az sem tekinthető kizártnak, hogy bizonyos hordák vagy falvak népessége általában vagy csak némely ember egy-egy közösségben a termékcsere közvetítésével is foglalkozott. Ilyen kereskedelmi tevékenységre már a legalacsonyabb fokon álló népeknél is akadnak példák.

Mint hogy azonban a társadalom életében a csere mindezek mellett is csak jelentéktelen szerepet játszott, az egyes társadalmi egységek, hordák vagy falvak anyagi termelésén belül csupán a tisztára természeti, élettani alapokon nyugvó munkamegosztás lehetett kifejlődve, egyrészt a nemek, másrészt az egyes korosztályok között. Ehhez képest a vadászat és nagyrészt a halászat is, nemkülönben az ezekhez szükséges eszközök elkészítése a férfiak, a gyűjtés és teherhordás pedig, ép' úgy, mint a gyékény és kosárfonás, valamint a fazekas munka a nők dolga volt a nagycsaládban. A társadalom anyagi termelőfolyamatán belül a munkamegosztás, a foglalkozások elkülönülése, ezen túlmenően, csak csirájában lehetett még adva. Ha voltak is a közösségben olyanok, akik különösképpen foglalkoztak meghatározott termékek csere céljára való előállításával, vagy a termékcsere közvetítésével, ezeknek is részt kellett venniük emellett a nagycsalád általános munkájában, mert nem tarthatták fent életüket egyedül hasonló tevékenységek útján, a termékek piacának korlátoltsága, illetve a csere általános fejletlensége következtében. Az anyagi termelő munka megosztása ezeken kívül csupán a társadalomközi viszonyban érvényesült a csoportipar révén az ősnép egyes társadalmi egységei közt s ezenfelül az ősnép és magasabbrendű társadalmak között.

A csere tehát, sőt a munkamegosztás, az áruterelés, a pénz és a kereskedelmi tevékenység megtalálható már a termelőerők egészen kezdetleges színvonalán, a vad népeknél is. Ugyanakkor azonban az uralkodó forma ezeknél mégis a természeti gazdálkodás és a tisztán élettani alapokon nyugvó munkamegosztás a termelőerők fejletlensége következtében. A csere ennek megfelelően lényegtelen itt a társadalmi viszonyok alakulása szempontjából, a belőle kifejlődő összes formákkal együtt, ellenben a természeti gazdálkodás, illetve a termelőerők fejletlensége, amelyet

ez kifejez, a társadalom szerkezetét döntően befolyásolja. Teljesen téves szempontokon nyugszik tehát Dopsch tanár könyve, a *Naturalwirtschaft und Geldwirtschaft*, amely nagy apparátussal bizonyítja, a fiatalabb magyar történészek felfogására szemmeláthatólag nagy hatást gyakorolva, hogy a természeti gazdálkodás és a pénzgazdaság, illetve árutermelés minden társadalomban kiegészítik egymást s nem a társadalmi fejlődés különböző fokait képviselik. Az ausztráliai benszülött is termel ugyan egykét dárdat piacra s a mai amerikai szénbánya is felhasználja az általa termelt szén egy töredékét saját üzemében. De azért az ausztráliai benszülött és a mai amerikai szénbánya teljesen ellentétes társadalmi alakzatokat képviselnek, amelyek egyikére a termelőerők fejletlenségén alapuló természeti gazdálkodás, másikára pedig a termelőerők fejlettségén alapuló árutermelés a jellemző s az árutermelés a természeti gazdálkodásból fejlődött ki a termelőerők fejlődésével. Dopsch álláspontja a szellemtörténeti iskola történetiszemléletét tükrözi vissza, melynek szelleméből kivesszett a lényeg iránti érzék, amely a múlt történetében tagadva a fejlődési fokokat, valójában a jövő fejlődési fokán dolgozó mai történettel helyekedik szembe. (Még egy közlemény.)

B A L O G - S Z I N H Á Z

Irta: ASZTALOS ISTVÁN

Vasárnap volt, külvárosi vasárnap. November elején, ugy délelőtt.

A szoba ajtajára lapulva egy meszes kabát lógott a szegen. Gazdája, Balog Mihály, a kőműves, az bent lapult az ágyban egy kopott paplan alatt.

Ötven éves esze mind azt forgatta, — keljen vagy ne keljen? ...Fog kárálni egy hétig... — gondolt feleségére. Szégyelte is magát s bánkódott eleget. — Fene a dolgomat! — morogta. — Na, mindegy — nyugtatta meg magát a végén s mivel szégyelte annyit heverni, nagyokat nyögödsve vackalódott ki az ágyból.

Felrángatta a nagytröttyű nadrágot, fejére tette sapkáját s csak úgy meztláb, nagyokat köhögve, kiment. Mindig köhögött, ha szánatni akarta magát.

De a felesége most nem akart tudni a köhögéséről. Komoran ült a kiccsi széken s murkokat vakart.

Az ember zavartan csetledezett a vederig. Szomjas volt. Nagyokat klutyolva nyelt és két csupor vizet is megivott, habár furcsa koldósnak érezte is az ízét. Aztán hallgatva leült cipőt huzni a kályha mellé. Szeme óvatosan kerülgette az asszonyt.

Annál álhatatosabban nézte az ötöt. Egy darabig csak úgy a szemével ette az urát, végül kiugrott belőle a harag.

— Hát mondjad, te Balog, van neked Istened?!

Az ember pislogva nézte a cipőit.

Az asszony rákezdte:

— Várom az este, nem jó... Teszem ki a vacsorát, nem jó... Tíz óra elmúlik... El éjfél, nem jó... Nézem az órát. Két óra, s há csak matat ha-

za részegen, mint egy állat!

— Hogyne állat — emelte fel fejét morogva az ember. — Mit tudod te . . .

Az asszony rámeredt. — De az Istenedet, ülj ittthon! — kezdett kiabálni. — Ne idd el azt a kicsi pénzt, amit keresel. ...Vén dög vagy már, alig keresel, ki ad a szádba papát, ha eliszod előre?... Hogy én nem tudom?... Tudom én híres, ki vagy te. Ha én nem lennék, mi lennél?... Rég elittad volna ezt a kicsi tetőt is a fejünk felől.

— Mindig rossz voltam, úgyi? — keseredett el az ember ennyi ráfogás hallatára.

— Hát talán jó vagy?... Oh, lelkem! Alig élünk s te iszol! A beledtől nem sajnálod, de ha mi szeretnénk valamit, mindjárt orditsz, hogy nincs. Nagy leányod van, de egy rongyot nem tudsz venni neki, kell dolgozzon szegény, mint egy ló. Sehová sem tudunk menni, sehova, de te járod bezeg a kocsmát.

Az ember már odáig volt a megbánástól.

— Ne izélj na, ne izélj! — dörmögte engesztelően.

De biza az mind izélt. Egész nap kint matatott, hogy ne hallja a száját. Még leánya, a tizenhat éves Iboly is úgy nézegette, hogy mind jobban szégezte magát.

Törte is a fejét, hogy hogyan békitse ki őket.

Másnap estig aztán, valahogy kitalálta.

Akkor vacsora után csak odafordult a leányához s mondani kezdte nagy csendesesen:

— Iboly! Lesz vagy hat tulóram, gondoltam, elviszlek titeket a színházba vasárnap.

Iboly csak nézte hitetlenül. Apja eddig, ha ő csak moziról vagy ilyesmiről beszélt, hát mindjárt rákiáltott, hogy olyan helyre csak urak meg gazemberek járnak. Becsületes embernek nincs arra pénze. — És, ha mégis nyaggatta, hát rászólt, hogy ne politizáljon.

Csodálkozva nézte hát az apját, majd a duzzogó anyát, akinek szintén arcára ült a csodálkozás.

Az öreg aztán, mint egy vértanu belavirozott a sötét szobába és nagyhallgatva leült az ágy szélére. Füle azonban mind az ajtón volt.

A konyhán sugdolóztak ugyancsak.

Egyszer aztán bejött az asszony s oda szólt szeliden: — Nem iszol egy forró teát Balog? Az éjjel is annyit köhögtél.

Na, így szent lett a béke és ettől a pillanattól várni kezdték a vasárnapot. Akkor este még lefekvés után is sokáig beszélgettek a sötétben.

Az asszony elmondta, hogy biza ő leány korában volt színházban elég-szer és egyszer egy olyan szép darabot látott, de olyat, mint egy mese. El is kezdte mondani, de már az elején megakadt s bevégezte avval, hogy nagyon szép volt.

Balog is elmondta, hogy ő is volt színházban katonakorában eleget. Bécsben szolgált a közösknél s egy szakácsné ismerésének istene volt a színház. Öneki nem tetszett sehogy, mert németül gagyogtak ottan s a végén őt mindig a szakácsné költötte fel.

Iboly megkérdezte, hogy hát amióta házasok, nem voltak sehol?

— Vót egyéb dolgunk fiam, — dörmögte az apja.

— Mind ezt a rongy házat kuporgattuk, — sóhajtozta az anyja is.

— Tudja a fene, észre sem vettük, ugy eltelt az idő. Ugy-e te? — lökte meg a mellette fekvő urát.

Az morgott, hogy biza.

Iboly erősködött, hogy ha ő férjhez megy, nem lesz bolond mind csak dolgozni. Dolgozik ő most eleget, mióta csak tudja, háromszor volt moziba s abból is egyet a keresztanyja fizetett ajándékba. De csak menjen ő férjhez. Akkor minden héten elmegy legalább egyszer — fogadkozott a recsegő diványon.

— Hadd csak, hadd — intette az anyja. — Én is mind azt mondám, hogy menjek csak férjhez. De biza nem ugy lett. Mindig volt egyéb bajunk, mint szórakozni. Született bátyád, azután te, osztán apád lett beteg, azután neki fogtunk a házra gyűjteni, de mióta csak asszony vagyok, mindig azt sem tudom, hol áll a fejem. Egyszer mentünk el egy lakodalmat megnézni egy este s akkor is bátyád magára huzta a lámpát s elégett, hogy majd bele halt. Te akkor voltál másfél esztendő. Ugy biza. Apád még el-e! ment egyszer-egyszer, de azt egy asszonynak nem lehet, majd meglátod, ne félj.

— Há hogyne, én mindig csak dolgozzak? Na, mer bolond leszek! — mérgelődött előre Iboly.

Az anyja nem felelt, csak sóhajtott.

Lassan elaludtak.

Másnap, harmadnap és egész héten készülődtek aztán a vasárnapra.

Balogné végig dicsekedte a körmyéket a színházba menéssel. Az öreg Balog azonban mind azon törte a fejét, hogy miből kerítse ki a színház pénzt. A tulórákból semmi nem volt igaz, örült, ha a rendest kidolgozhatta.

Na végül rászánta magát, hogy a dohánypénzt áldozza fel színházra. Hiába, házsártos asszony mellett biza erre is kell gondolni egy dohányos kőművesnek. — Egy kicsit aggodott a megszokott füstölésért, de aztán csak rángatta a vállát. — Majd csak lesz valahogy — gondolta. Szombaton azzal jött haza, hogy ügyeljenek, mert valami „Hatyut“ adnak.

Na eljött a vasárnap, el az este is.

Balogék már jó korán készülődni kezdtek. Kint laktak valahol az aszfalton túl s messze volt oda a színház.

Öltözködtek.

Balogné mind rimázkodott az urának: — Végy nyakkendőt, Balog! Hogy nézel ki, jaj hogy nézel ki! Látszik, hogy kőműves vagy, látszik.

Megmakacsolta erre magát az öreg. Ő így is Balog Mihály, a Krisztusát, kezdte kiabálni. És hagyjanak békét neki, mert mindjárt nem megy sehová. Végül nagy dühösen mégis elővett egy rákító kopott nyakkendőt s azt aztán addig tekergette a nyakán, hogy az ugy a nyakára bogozódott, hogy tikogni kezdett tőle. Tépte, cibálta a bütykös ujjjaival s valahogy aztán letépte. Akkor kiment dühében az udvarra, hogy csillapodjék és onnan dugta be magát minden öt percben, hogy: — Mija, meg vagyatok?... Mija, jöttök már?... Elkéstek te, elkéstek!

El is késtek.

Mire valahogy jegyet váltottak s nagy nehezen megkapták a bejáratot s felértek a karzatra, már folyt az előadás.

Pislogtak tanácstalanul, hogy hová is üljenek, de a'ig moccannak a

nyikorgós karzaton már pisszegtek rájuk mindenünnen.

Az asszony bátortalanul lökdöste az urát, hogy menjen már a padok felé, de az csak a nyakát tekergette megrettenve. Legszívesebben már kiment volna.

Végre egy kicsike forma ember elkérte tőlük a jegyeket nagymérgesen és odasugta indulatosan, hogy: — Máskor korábban tessék jönni! — avval vezetni kezdte őket a padok felé.

A padsor majdnem másik végére szolt a jegyük s a szomszédjaik alig akartak felállni a jegyszedő kérésére. Szidták őket, pisszegtek rájuk elől, hátul.

— Tessék már bemenni, ne itt állni! — sürgette őket a jegyszedő is.

A kicsi tömzsi Balogné igyekezett is előre, lábakat taposva és úgy összeszorult egy szuszogva álló nagy kövér asszonnyal, hogy se előre, se hátra.

— Mi lesz ott, hallja, üljön le! — sziszegték mindenünnen. Az ura is taszigálta, hogy menjen már, igen, mert őt meg Iboly sürgette, akit meg a jegyszedő biztatott.

Balogné kétségbeesetten préselte magát előre, a másik szuszogva nyögдösött. — Ne nyomjon, jaj hogy nyom! — Egy darabig egymásba forrva himbálóztak a recsegő padok közt, mint akik birkóznak, míg végül Balogné átrándította magát a tuloldalra, egyenesen neki egy fiatalembernek, aki foga közt szitkozódva esett le a padra.

Balognak már valamivel könnyebb volt az átkelés, bár ő is préselődött eléggé, csak ő az asszony kerekébb feléhez, mert az okulva, megfordult. Iboly is átjutott, végre leülhettek s nézhették az előadást.

Szerelmi drámát adtak.

Az öreg Balog meresztette is a szemét, csak melege volt nagyon. Döglés volt a karzaton. Nem bírta sehogy, felállt, hogy letegye a kabátját. El is kezdődött rögtön a pisszegés, az üljön le, hallja. A felesége is rángatta ijedten, Iboly is szégyenkezett. Vissza ült hát kabátosan s nézte, hogy lásson valamit.

A színpadon egy hosszú feketekabátos uriember, mind csak mondott valamit egy szép uri asszonynak, aki egy cifra diványon ült.

Egy darabig hallgatta az öreg, aztán kőműves szemével meglátta, hogy rezeg a színpadi fal. — Papir! — biggyesztette el a száját.

Mellette az asszony is a színpadot bámulta áhítatosan és igyekezett kitalálni, hogy mit is mondhatnak egymásnak azok ott lent. — Egy kicsit nagyot halló volt Balogné, de ezt még az ura elől is titkolta.

A színpadra berohant egy másik hosszú feketekabátos ur és ugyanakkor az első feketekabátos kihohant és most ez a másik kezdett beszélni a nőnek, majdnem ugyanannyit, mint az első.

Balogné ebből sem sokat értett. Oldalba lökte hát Ibolyt. — Mit mond? — kérdezte sugva.

Iboly próbálta is visszamondani, de hát kezdtek pisszegni rögtön.

Ijedten kapták szét a fejüket s meredtek tovább a színpadra.

Iboly mindjobban rájött, hogy szebb a mozi.

Végre szünet lett s az öreg Balog is levethette a kabátját. Balogné is szétnézhetett alaposabban, aztán csak megrökönyödve hajolt oda Ibolyhoz. — Te, itt inkább mind csak cselédek ülnek.

Iboly visszasugta: — Vacak hely! Sokkal jobb a moziba.

Az öreg Balog a nyakát tekergette. Rájött a dohányzás, de nem látott füstölni senkit s nem tudott pontosan visszaemlékezni, hogy Bécsben szabad volt, vagy nem. Addig töprengett, míg megkezdődött a második felvonás. Akkor savanyun húzta vállába a fejét s nézegetni kezdte a színeseket, de rájött, hogy az elébb is mind ezeket látta. Meg is lökte a feleségét, hogy mi van? De az visszalökte, hogy hallgasson. Hát hallgatott is csendesen. Addig, míg szép lassan elaludt. Még horkantott is egyszer.

Annál inkább figyelte görcsösen a színpadot az asszony. Megigérte a szomszédasszonynak, hogy elmondja, mit látott, de hiába, nem értett semmit. Végül beletörődött abba, hogy ő ma itt nem sokat hall, hát legalább látni igyekezett. De már a harmadik felvonás vége felé ő is ejtegette a fejét gyökkenve.

Iboly is ásitozott álmosan, csak akkor élenkiült fel kissé, mikor azok lent csókolozni kezdtek, de akkor már vége is lett s ők jöhettek kifelé.

Fázósan indultak neki a külvárosnak. Mentek szóltanul.

Az asszonynak eszébe jutott, hogy nem fizette ki a fűszerest, mert harisnyát vett Ibolyának. — Lesz kontó szombaton! — gondolta sóhajtván.

Iboly álmos volt, hogy dült el. A reggeli felkelésre gondolt, a gyárra. Be sem engedi a portás, ha elkésik. — Sietni kezdett, rángatva az anyját.

— Bolond vagy! — szólt rá az dühösen. — Rángassa az embert.

— Igen, én elkésem — nyafogott a lány.

— Há menj előre a francba! — förmedt rá az apja, aki mind a jövő heti dohányyra gondolt.

Iboly duzzogva ment mellettük.

Hallgattak egy darabot, csak cipőjük kopogott a néptelen uccán.

— Fene a színházat, én azt mondom! — tört ki végül mérgesen az öreg. — A nyavaja látott ilyet. Ott né, mind csak beszéltek. Nem ért semmit.

— Az már igaz — szólalt meg az asszony is. — Én sem értettem semmit. Tudja a fene, egyik kiszaladt a másik beszaladt, azt se tudta az ember, hová mind szaladgálnak. Jobb lett volna megegyük. — Osztan ő semmi hatyut nem látott, — dohogott.

— Igen s én most, hogy kelek fel korán?! — siránkozott Iboly.

— Na, nekem ne nyavafogj, kelj fel, ha kellett színház! — mordult rá az apja.

— Hát nem édesapám hívott? Igen.

— Igen, mert apádnak istene a prédaság.

— Kinek, te, nekem? — állt meg hirtelen az ember.

— Neked, neked! — Jó pipa vagy, hallgass!

— Jaj, az Istenit, há mongyad, nem tő kivántátok a színházat? — fortyant fel az ember.

— Kivánta a frász! — csattant neki az asszony. — Nálad nem fért el a pénz. Igen, mert te csak ezt tudod, inni, prédálni...

És így szépen összeveszték. Hazáig mindegyre szidták, okolták egymást s osztották, hogy melyikük hibás.

Az öreg Balog pedig egész héten másoktól kunyorált cigarettát a munkán és átkozta azt is, aki kitalálta a színházat.

BERKÓ SÁNDOR: HÁROM VERS

MIELŐTT KARTÁCS ZUZNA SZÉT

Mielőtt kartács zúzna szét,
vérben vonagló csatokra,
mielőtt bémúlt agyadat
kőhöz loccsantaná a bomba,
mielőtt száraz nyedet
zöld nyálként futnák be a gázok, —
mielőtt végkép kihullatnád
szivedből ezt a rongy világot:

szedd össze maradék erőd!
Mint testvérid, a tehetetlen
borjak, ha lezuhant a tagló,
s véruk fehér kötényre cseppen:
rángatózz ernyedő inakkal,
rúgd lábadat a szabad égnek,
karmolj, harapj, tüdőd lihegjen,
bődülj, mint akit élve tépnek, —

tégy úgy, mint eltévedt arab
a sivatagban, ki, tíz napja,
megváltó oázis helyett
a tüzes homokot harapja
s bár tudja, holnap, vagy ma még,
csontig lepörköli a Nap,
addig vonszolja testét, míg a
homokba végsőt nem harap.

Nem lesz számodra béke itt!
És mégis, mégis küzdened
kell érette, a végső szóig,
s hirdetni mindenek felett, —
majd összerogysz, és rángatózva
híg sárba fúrod arcodat,
fiad felkapja fegyvered
s keresztüllépi sírodat.

NEM VAGY PRÓFÉTA

Nézz a tükörbe, te bolond,
s valld be magadnak igaz hittel:
mily szánalmas figura vagy
nagy száddal, kajla füleiddel,
ahogy két puha öklödet
rikácsolva az égre rázod, —
hát te még most is azt hiszed,
hogy megválthatod e világot?

*Hová lettek barátaid,
a próféták, apostolok
s a többi szentek? Ne kutasd,
talpuk nyomát sem láthatod,
mind megugrott az égi uton
gyáván s az Olimpusz megett,
az enyhe napfényben, horkolva
szunyókálnak az istenek.*

*Magad maradtál. Menteni
akarsz? Hát mentsd meg magadat.
Ember emberek közt nem gyávább,
mint nyulak között a nyulak.
Nem vagy próféta, sem apostol;
légy menekvő s légy menedék
magad számára, legalább
másra nem hárulhat a vád,
ha lángra kap s fejedre ég.*

ROSSZASÁG

*Nem is hiszem, hogy volt nálamnál
valaha még rosszabb gyerek.
Kötélen végzi, — mondogatták
nagy okosan az emberek
anyámnak, aki csak mosolygott,
a fejét csóválva felém, —
pedig be könnyen megtörténhet,
mit akkor nem hitt el szegény.*

*Rúgtam a földet, mint a vad ló,
hogy csak úgy döngött a szoba
s hiába volt minden fenyítés,
hiába anyám szép szava,
én csak sikongtam, ordítottam,
hogy az ég majd belé repedt,
amíg csak arcom el nem kékült
s a torkom belé nem rekedt.*

*Ma, bár a jussért nem vetem már
a mocskos földre magamat,
a lázadás tüzes lávája
még most is marja torkomat,
öklöm még most is követelve
csapkodja mellem mindazért,
miket életem satnya marka
üres zsebembe sohse mért.*

*Kötélen végzi, — zsongnak olykor
szivemből az ismert szavak.*

*Felordítok. S kövek helyett, im,
torkomból pillék szállanak,
szállingózva és egyre messzebb,
a hajbókoló fákön át —
és nem remeg belé az égbolt
és nem dől össze a világ.*

A VÁROS, A FAL, A BARLANG

(Urbanisztikai vázlat)

Irta: DÉZNAI VIKTOR

A Krisztus utáni 271. esztendő az *urbanizmus* egyik legnevezetesebb dátuma. Akkor kezdte meg Aurelián császár Róma falainak építését. Tíz évig tartott a munka és ezek a falak másfélezer év múlva még állnak. Bár funkciójukat elvesztették, egy más korszak szimbolikus tanúiként még jelen vannak.

Rómának ezek a falai — a leghatalmasabb birodalom fővárosáé, mely maga a város volt s előzőleg ötszáz éven át nem látott ellenséget — ezek a falak határozottan jelzik a nagyság, a korlátlan növekedés korszakának végét: valóságos határkövek. Az erő, a belső béke ideje elmúlt. Most a hanyatlás kezdődik.

Több évszázad óta a *Pax Romana* megalapozta a biztonság lelkiállapotát, mely az egész roppant birodalom területén bámulatos városi felvirágzásban nyilvánult meg. Nemcsak százával nőttek a városok a földből, de megszerveződtek, megnagyobbodtak, megszépültek annyira, hogy a tudatos civilizáció e látványa, melyet még a távol vidéki központok ma is, súlyosan megviselt romjaikban is felmutatnak, ámulatra készítenek. És ime Aurelián császár az évszázados rend megingása, a fokozódó belső zavarok és a barbár népek fenyegető hullámjai következtében bevallja a biztonság elvesztését. Róma falai, melyek már ellenséges támadásokkal számolnak, egy felhomló világ jelképei: a nyugtalanság és általános bizonytalanság kifejezői.

Egy évszázad sem múlt el s Róma példáját a vidéki városok is követték. Ezek a nyílt települések, amelyek tervszerűen, a lakosság kedve és gazdagsága szerint, tágasan és kényelmesen terültek el, most hirtelen összehúzódnak, körfalakat és erődítményeket vonnak maguk köré. Minden bezsufolódik hatalmas középületeikbe, az óriási templomok, színházak és cirkuszok belsejébe és a falak mögü aggodalmasan tekintenek a vidék felé, ahol támadó idegen hordák kószálnak, fellázadt parasztok és rabszolgák, mindenféle veszedelmek...

Nézzük kissé közelebből, milyen lényeges változást jelent a fal a város életében.

A változás észrevehető a városnak úgy külső képén és életmódjában, mint szervezetében. A lakosok szokásai és eszméi éppen oly mélységesen átalakulnak, mint az együttélés feltételei.

A római birodalom összeomlása mindenütt romokat hagyott maga után. Az elszegényedett, ellenségtől és dögvéstől megtizedelt lakosság polgári öntudat és anyagi mód híjján nem tud mit kezdeni a roppant palotákkal, fürdőkkel, vízvezetékekkel, színházakkal, cirkuszokkal, fórumokkal, bazilikákkal, diadalívvel, oszlopsorokkal és szobrokkal. A kereszténység miatt elhagyják az aranyozott pogány templomokat, széthordják

azok kincseit, a nagy középületek valóságos kőbányákká alakulnak, ahonnan a házak és falak építéséhez szükséges anyagot szerzik. Vannak városok, amelyek elnéptelenednek, a földrengések lerombolják, a vízárak eliszapja, a vad növényzet bozótjai elborítják a rablók és vadállatok tanyáivá válnak. Mások, melyek lakossága tizedére vagy huszadára olvadt össze annak, ami a virágzás idején volt, óriási rommezők, de a cirkuszok, színházak kész falakat találnak, melyekben menedéket lel a lezüllött, örökös rajtaütésektől remegő lakosság. Ha itt-ott átmenetileg egyes új központok fel is emelkedtek ebben a korszakban, sok száz más város véglegesen eltűnik. Ez az egyetemes városhalál a 4. századtól a 6. századik tart. E korszak végén Róma lakossága alig tízezer lélek.

Az első évezred vége felé valami lassu felemelkedés tapasztalható. Egyes városok szervezkednek és kereskedni kezdenek. Még néhány évszázad s a fallal körülvett város kialakulása befejeződött. Város és fal egyetlen organizmust alkotnak, egymástól elválaszthatatlanok annyira, hogy a fal a város jelképévé is válik. (Lásd a legtöbb város címerén.)

A községek első és uralkodó gondolata a fal megépítése, annak karbantartása és a védművek fejlesztése. Csaknem az összes közjövődelmeket erre fordítják. Tekintettel a rendkívüli áldozatokra, igyekeznek az erődítmények terjedelmét csökkenteni: a terjedelmes palotákat és kerteket kiküszöbölik, a házak összébb szorúlnak és amit telekben vesztenek, igyekeznek magasságban pótolni. A város horizontális jellegű helyett vertikális lesz, kis területen igen sűrű építkezéssel és lakossággal. Az egészségügyi viszonyok elképzelhetetlenül rosszak.

Az antik világosság, mintha elhomályosult volna. A szépérzék elvész... A középkor tetőpontján mutatkozik ugyan némi visszaszerzett gazdagság és hatalom és főleg a székesegyházak kifejezik az emberben veleszületett vágyat a szépség és felemelkedés irányában. Városházák, őrtornyok, csarnokok, közkutak létesülnek és ezek valóban nem kevésbé érdekesekek, mint az antik alkotások, de általában sokkal kisebb méretűek. Aztán ez a korszak nem is ismer oly népes városokat, mint az ókor, és ha számuk végül nagy is, mindnek a léptéke lényegesen csökkent.

A várostervet, az uccát, terek vonalát, a középületek elhelyezését a falak uralják. Ezek viszont függenek a természeti feltételektől, a város fekvésétől, a talaj formától, a vizektől, stb. A bástyák, az árkok, a kapuk és korlátok új elemek, melyek nagy mértékben meghatározzák a község életét. Meghatározzák szervezetét és lelki életét is. Megszületik az *intra et extra muros* fogalma. Ezentúl létezik egy elmozdíthatatlan demarkációs vonal. Ami a falakon belül van, azt más szemmel nézik, mint a kívül található: nemcsak társadalmi, de jogi és gazdasági tekintetben is. Azok, akik belül vannak a falak védelmében jogokkal és kiváltságokkal bírnak. De külön kötelességek is hárulnak rájuk. A fal kifejleszti a városi ember lélektanát, szervezkedési formáit, melyek gyakran az egyes városrészekhez kötöttek, a megfelelő tornyokhoz és kapukhoz igazodnak. Ha létezik is egy mindenkori és mindenütt jelentékező városi tevékenység, van viszont sok olyan, mely csakis falazott városokban lép fel. Mit tudunk mi ma már pl. a kapuk zárásának fontosságáról, mely az egész város életbeosztását szabályozta, az erődítmények őrzéséről és felügyeletéről, a falak és fegyverek karbantartásának gondjairól, a lakosságnak osztályokba, céhekbe, mindenféle zárt csoportokba való merev eltagolásáról, az egész családi és társadalmi élet rendkívüli szabályozottságáról, ami ilyen szigorúságban csakis a fallal körülvett városokban fejlődött ki?

A fallöv elvágja az általános közlekedést, kiváltja a belépési díjakat, a városi vámot, a piaci illetékeket, akadályozza a növekedést, hozzájárul

a kispolgári kasztszellem megteremtéséhez, konstituálja a saját polgárság előjogait, az idegenek kizárását. Kifejleszti a belülre korlátozott szuverenitást és kielezi minden kívülállóval szemben a különbségeket, nehézségeket és összeütközéseket támaszt. A város csaknem olyan volt, mint egy állam, melynek a falak a határai, külső területei pedig a gyarmatok.

Az emberek is mintegy befalazottak: exclusivek, érzékenyek, korlátozottak. Valósággal atomizált világ ez; élő szubsztanciák kőburokban. Az élő anyag néha kinyulik egy bizonyos szűk területre, amely közvetlenül a falak behatása alá esik, de nagyon gyenge összeköttetésben a külső világgal, azonnal és aggodalmasan visszahúzódik a falak mögé a kívülről érkező legkisebb jel közeledtére, mint a csiga a házába. Testileg és lelkileg egyaránt. Ezért van, hogy a szervezés, amely a legaprólékosabban tökéletes befelé, elhanyagolja a külső világot, a falut, a vidéket, az általános emberi érdekeket. A vidék önmagára és a nagy földbirtokosokra hagyatva csak kimélet nélkül kihasznált terület vegetatív paraszt népességével együtt.

A nagy államok korának kellett eljőnnie, hogy végetvessenek a partikularizmus szellemének, a Föld atomokra való elkülönülésének, a vidék elhanyagolásának. Csak a nagy államok hatalmával szemben gyengül meg a falazott város és lassan el is tűnik. A fölöslegessé vált falak leomlanak, az erődítményeket lebontják. Ujból, a történelemben, a városok szabadon és tágasan fejlődnek.

Alig két évszázada, hogy a falak elvesztették hivatásukat. De az emberek annyira hozzászoktak, hogy sokáig nem akarták elhinni. Még nincs száz éve, hogy egy új fölösleges körfalat emeltek a már másfélmillió lakost számláló Párizs körül. Már szinte babona volt... A falak szelleme még ma sem tűnt el egészen, sőt nagyon is eleven. Ezt igazolják az elavult közigazgatási városhatárok, a vámok, a szűk helyi látókör, az elkülönülés igyekezete. A nem írott, de valóságos különbségtéves városi és falusi ember közt még nagyon is szokás. Különösen érezhető ez, ha összehasonlítunk olyan városokat, melyek falakkal bírtak, olyanokkal, melyeknek sosem volt körfaluk. (Pl. Párizs és London másneműsége.)

Azokban az idő mult. A szállítás elgépiesedése következtében hihetetlen fejlődés történt. A városokban az emberek és javak rendkívüli tömegei halmozódtak fel. A lakosság úgy megnövekedett, mint még soha a történelem folyamán. A gyors és sűrű közlekedés mindent átalakított, a város is alaposan megváltoztatta a külső képét. A régi terv, a falak idejéből való, már nem kielégítő s a központi részek nem tudták lebonyolítani az élet liktetését, noha óriási építményeket hajtottak ki a talajból. Más oldalon mérhetetlen külső negyedek keletkeztek, a környéki telepek gombamód szaporodtak, egész vidékek elvárosiasodtak. Bár kevés a rend még ebben a fejlődésben, tény, hogy már rájöttünk a tervszerű rendezés szükségességére, a jóelőre megfontolt általános tervek gondolatára, melyek ebbe a gyorsan nőtt zürzavarba lassankint értelmet, egyensúlyt vittek volna bele, összhangot és alkalmazkodást a technikai eszközök, a természet és az emberi kultúra kívánalmai között. Jó uton voltunk s a városfejlődésben egy jobb kor látszott bekövetkezni...

Közben megszületett a repülőgép. Még mielőtt a békés közlekedés eszközüvé válhatott volna, kitűnt, hogy félelmetes harci eszköz. Már a legutóbbi háború folyamán a réműlet szele suhant át azokon a nagyvárosokon, melyek egén a bombavető megjelentek. Aki nem élte át a riadalomnak ezeket a perceit, az elsötétített uccákban, a vészkiáltók gyászos bugása közben — sohasem fogja tudni azokat elképzelni, sem a leírhatatlan szorongást, mignem kitudódott, hogy hol „esett le”. — Magukon kívül tizezrek, milliók kerestek akkor menedéket pincékben, alépitmények-

ben, alagutakban, barlangokban, mindenféle alkalmi buvóhelyeken, a sötétségben, a föld alatt...

Miután ez elmúlt, megmaradt nyomasztó emléke, noha a légi veszély, az aviatika kezdetleges volta miatt, aránylag kicsi volt. Azonkívül csak kevés városnak volt része a rettentő tapasztalatokban. Ezért is, bár észszerűen számot adott magának a valóságról, a világ még mindig nem akar ta hinni. Pedig most már tudjuk, hogy azóta milyen tökéletesedést értek el a műszaki fegyverek s hogy a próbák kimutatták, hogy a jelenlegi feltételek között minden védekezés hiábavaló: a hihetetlen veszély itt van, fejük fölött lebeg, készen arra, hogy lesujtsa a tehetetlen városokra.

Azonban elkezdtünk hozzászokni a gondolathoz. Megkíséreljük a védelmet szervezni. Szaporítják a menedékeket, előkészítik a mentősereget, tanulmányozzák a gázokat s azok ellenszereit, felvilágosítják a közönséget, fejlesztik az elővigyázatosságot, megszervezik a polgári légi oltalmat. S bár a nagyvárosok lakossága, ezek a dolgaik után futkosó emberek, a munkások és kispolgárok tömegei, az asszonyok, a gyerekek, az öregek, az üzletek, irodák, kávéházak, a jómódú osztályok, a fényűzés, az autók, az uccák, a nagyvárosok szívének ez a szabályos löktetése, nehezen alkalmazkodik — lelkiileg — ez újfajta veszedelemhez, a vezérkarok már tisztán látnak. Számításokat végeznek, terveket készítenek, rendeleteket adnak ki s úgy találják, hogy ami legégetőbbben hiányzik, az az elegendő számú menedék a lakosság nagyrésze számára és az elsődlegesen fontos üzemek védelmére. S ezzel adva van egy mind jelentékenyebb *építési* probléma. A katonai hatóságok már beavatkoznak többé-kevésbé mindenütt Európában az építkezési szabályzatokba s követelik, hogy a városrendezési tervekben, a középületek pályázatai, sőt a magánépítkezési tevékenység engedélyezésében is szavuk legyen.

Új város típus körvonalaí rajzolódnak fel: a *barlangvárosé*.

M A R I

Írta: TOLNAI ISTVÁN

Egy üres telek volt itt, ahová a szemetet öntötték. Egészségügyi szempontból teljesen kifogástalan megoldásnak bizonyult, mert semmi rothadó vagy eléghető anyag kidobásra nem került. Szemétturók nem látogatták, sem kutyák. Nem lehetett szerves anyagot fellelni a telepen. Inkább társadalmi érintkezésre szolgált. Az igazi bohémek időztek benne, persze rongyosan, azonban azoknak az embereknek végleges gondatlanságával, akik tudják, hogy alkalmi foglalatosság is csak szélső véletlenek szeszélyéből tréfálhatja meg őket. Viselkedésükben volt valami végleges. Az, hogy ezen az állapoton változtatni nem lehet, csodák nincsenek, még két-három százalékos csodák sem.

— Hová mégy, Mari?

— Fisihez.

— No, jól van, eridj.

A megszólítottat nem is Marinak hívták, de nem használták a bemutatkozást erre. A lényeg a megszólítás volt s hogy az ember ettől Mari lett, nem jött számításba.

Mari még egy kicsit habozott, vajjon induljon-e. Csalódottan hámész-

kodott, amért ennyi lett az egész. Hanem akadtak segítő szellemek, jassz szellemek igaz s szellemek addig, amig ki nem dugták fejüket a homokbuckák mögül. A szellem ezt mondta: — Mit akarsz attól a cérnafenekű lánytól, hiszen ha nagyitót dugsz az orrod elé, akkor is csak a levegőt fogdosod!

Mari szégyenkezve ingatta fejét, aztán perdült egyet.

— Hé!

Mari megállt.

— Mért Fislhez mégy? Mért nem mégy Kovácshoz?

— Ide szoktam.

— Mond, apád szunyog volt vagy muslinca?

Mari elszaladt. Nem csufolták még sohasem. Olyan ösztövéer és girhes volt, hogy szinte nyomorékszámba ment. Így menekült meg eddig a csipésektől. De ezen a társadalmi telepen megszűntek a maradék tapintatok is és most megkapta kis bevezetőként, bár késedelmesen azt, amitől csunyán, némán mindig szenvedett. A szellem a hamubuckából megszólalt: — Ki ez a lány?

— Itt dolgozik a kötőüzemben.

— No olyan is. A két karja, mint a kötőtű, a fenéke mint a gom-bostű, a feje, mint a gyűszű.

— Hej, de összeszedted!

— A melle meg akár a stoppolófa.

— De a szeme, az csak szép!

— Az meg, mint a varrótű lika.

— De te ugy látom azért befűznél.

— Főnyeremény.

— Eh, legalább hű.

— Mint a podagra. No, de jó éjt, uram!

— Szép álmokat, méltóságodnak is!

Mari bement az üzletbe. Ott kezécsókolommal fogadták és megkérdezték, mit parancsol. Mari elővette a cédulát, amelyet a főnöknő írt tele és átadta. Miközben az árut összeállították nyájaskodtak vele. Csaknem felolvadt a fontosság és figyelem sugárzásában, amely ravasz forrásból jött, hamis hangokon, de jött, egy hely, ahonnét jött, nem is érte, nem is ingyen, de jött. Csak állt. Egy szellemkéz enyhe redőket csalt a szája köré, úgy érezte magát, mint valami langyos, holdas tóban, amely játszik és meggyógyít. Egy hely, ahol versengtek kegyeiért.

Mert a közelben létezett egy Kovács rófös is és az üzem nem sokat hederített rá, hogy innét vagy onnét. Ez tőle függött. Egyszer felajánlottak egy kis százalékot is, de Mari megmeredt és üveges cipőgomb szemével kihívóbb lett, mint egy szobor. A segéd nyilván csak azt tudta, hogy az ember kenyérrel él, nem pedig nemes felháborodásból, királynői gesztusokból. Ekkor bizony csuszva-mászva esedezett hozzá bocsánatért s ő, az excsászárnő kegyes mozdulattal mondhatta: ó, nem tesz semmit!

Mindez pedig öt-hat pengőért, mert az üzem nagyban szerzett be és csak hirtelen esetekben szaladt a kis pizlicsárhoz kézlegyintési alapon. Az árut szép lassan összeállították és ő kísétált. Utána a viszontlátásra és kezécsókolom messze visszhangjai repültek, úgy, hogy vissza, egész az üzemkapuig átszellemülten, szinte a járda fölött lebegett akár egy

mézbemártott káposztalepke, aki dülöng és haldoklik a rászakadt ármányos édességtől. Így Mari.

— Halló, halló, figyelem! Hölgyeim és uraim, a csábászat kezdődik: Kegyed nem Gréta Garbó?

A telepi ingerkedő volt megint. Mari ránézett s a megszólítónak látnia kellett, mint seprődik le arcáról a könnyed derű s oly koldusan áll egy pillanat alatt, mint mikor a talpig virágos mandulafát lefosztja a szélvihar csutkáig. A telepi ingerkedőnek látnia kellett, hogy ezt ő tette s mintha csak tele lett volna a marka a letépett, halott, bűnös fehérséggel, elkezdte döngölni, rázni, lóbálni szikkadt ökleit.

Mari nem szólt egy szót se, de szemébe nézett a legénynek. Nem volt arcán se harag, sem pedig olcsó fejreolvasás, csak tárgyilagos csend. Körülbelül úgy állt oda, mint egy felvilágosító plakát ezzel a szöveggel: Most már akármennyit is eszem, attól meg nem nővök és meg nem hizom. A csontom sovány meg az inszalagjaim. Keresetem tizenegy pengő hetenként, textil.

A legény elővett valamit a zsebéből és szótlanul átnyújtotta.

— Ez mi?

— Kockacukor. Kettő.

— Honnét van?

— Van. Tedd el.

Mari rátette kezét a kilincsre és állt. Megnézte magának a legényt önfeledten, ájtatosan. Nagy dus évszakokat ültetett köré egy bővös körbe, egyre szűkülő körbe és hosszú végtelen utakat. Aztán lehajtotta fejét és ezt mondta: — Cukor? Az jó.

*

— Be tetszett fűzni, méltóságos uram?

— Kuss.

— No, miért? Nem szégyen. Olyan mindegy, hogy hova. Azért van a kipuffogó, hogy hörögjön.

— Befogni.

— Nem lehet. Nincs szelep.

— Szereliünk.

— Nincs réz, méltóságos uram. Háborús anyag.

— Pótoljuk uccai termékekkel gömbölyű kivitelben.

— Iparengedély kell az összegyűjtéshez, méltóságos uram.

— Kapunk. Keresztények vagyunk.

— No, de akkor ki fűz be?

— Nem, méltóságod, elhiheti.

— Szent igaz. Nekem nincs pénzem nagyitóra.

— Vajjon tudja-e, méltóságod, mennyi most egy harmadosztályú temetés?

— Minek? Engem ingyen temetnek.

— Sőt, ami előtte van, azt is ingyen kapja méltóságod.

— Hip-hep. No, nem kell mindent kiadni, mi marad éjjelre. Krisztus urunk a férfi és nő szerelmét megáldotta. Csinálja csak, méltóságod nincs baj.

— Lesz!

— Hát akkor lesz!

A két legény feltápaszkodott. Ekkor Mari éppen odaért a telephez.

Lépkedni kezdte a buckákat és közeledett. Az érdekelt fél kinyújtotta ujját irányában: Pufti!

— Ehh! Én nem szoktam zavarni, nem loptam a modoromat, elfogy. Hát csak semmi üzemzavar!

*

Sovány fa is hajt levelet, csak kicsit és keveset. Ez ment így egy ideig, hanem aztán valami közbejött. Mari várta a telepi Adonisz, de nem jött. Egy nap, két nap, több nap. Mari még ősztövérebb lett, szinte szemlátomást kisebbedett és úgy állt esténként a telep szélén, mint egy bevert szálkás cölöp. Figyelt. Minden neszre felkunkorodott. Semmi. Kérdezett utána, nem látták. Eltűnt. Keresni — hol?

Egy lány ment az uton telt, pukkiatag formákkal, ringatva. Mari nézte. Eleinte a nagy különbség alapján, mintha ez a nagy eltérés kapcsolatot teremtett volna közöttük. Szép csendesen elindult utána. Ugy görögtek, mint a földnek két ellentett sarka. Már este volt. Az üzem ablakai világítottak. Az éjszakai schicht éppen kezdett. Mari mormogott. Soká mentek és egyre tovább. Az ut végét palánk zárta le. Nagy plakátok voltak rajta duzzadt csecsemőkkel: Ilyen lesz az, aki Szent István malátakávéval táplálkozik. A lány a palánk mögé igyekezett. Lépései lassudtak. Tójásralépkedőn lopódzott. Egy figura várta. Sapkás. Sziluett. Ó, igen! Mari a telegráfpózna mögött megállt és szuszogva szívta be az itatott fa olajos szagát. Csak nézett.

Az Adonisz szomjas keze ezekbe az almás formákba süppedt mohón. Mari úgy érezte, mintha minden fogása egy-egy sikoltó kárpótlás lenne s a legény körmei, karja hajlása meg bolondul kalimpáló ujjai akár a felröppenő galambraj suhogott és sipított volna a megtalált testi bőség elégedettségében. Ugy zajlott le, mint valami tanítópélda. Fizikateremben demonstrálják ennyi körülményességgel a törvényszerűségeket. Nem hallott. Tompa belső berregés süketítette. Aztán úgy állt, akár egy konyhaajtóban, ahol főznek és nehéz paprikás zafatok gőze jön ki, de neki a konyhában nincs semmi helye.

A telegráfpózna bűgött. Ismeretlen távoli szövegek usztak át völgyes belsejében, országokon túlra üzent benne ember embernek. És ő is bűgött a pózna mögött monoton végtelen ismétléssel: Hát igen? Hát igen?

Ekként bontotta fel a végtelen időt ott reggelig egy helyben, amíg csak mintha valami belül csöngetett volna. Reggel hatkor. Akkor megindult az olajos uton az üzem felé. Az ég, mint egy ólomphár borult a földre. Alatta, akár a szárnyatlan légy, mászott Mari. A vaskapu ahogy belépett, lomhán csattant. Olyan volt, mint egy pont.

*

Mari ismét otthagya a gépet s amidőn visszajött, újra csak rágott. A tű fel-le cikázott előtte s ködös szemébe a fényes acél pirinyó apró lángot tükrözött. Olyan volt a bukó tű a befűzött cérnával, mint a mérgező kigyó villanó nyelve, villámgyors ötéseiivel elmérgezte az ifjúságot és millió szurással gyilkolta az éveket.

Mari ismét otthagya a gépet s amidőn visszajött, újra csak rágott. Az orsók forogtak előtte, mint a megbűvölt boszorkányok, míg csupaszra nem vetkőztek hangtalanul, engedelmesen, akárcsak ők, lányok, itt az

üzemben.

Ki és beosont. Mindannyiszor tele szájjal jött be, ide-oda futott a terem és folyosó között, megirigyelte a vetélő hajócskák ingázó életét. Falt. Izet nemérző ajkakkal tömte magát bőfűgésig, a lányok cekkereit fosztogatta. A gépterem csattogása ütembe béklyózta mozdulatait és ő készségesen adta át magát a mechanizmus vezetésének, hogy nem volt benne más, csak a kattogásláncolta mozdulatok, még rágni is eszerint rágott s száműzött lényéből mindent, ami ő maga volt.

Délj tizenkét órakor a szeméttelen körül ácsorgott, halvány irigységgel a papírszeletek iránt, amelyeket vitt a szél, míg neki, magának kellett ezt elvégeznie. Egy nyeszlett foltos kutya csatlakozott hozzá. Olyan nagyon állt, oly biztos tülemeltséggel mások céljai, bizonytalanságai, minden földi határozomány fölött, hogy a hulladékutáni meg-érezte az üzletet.

A lába elé nézett. Vajjon mi surolja? Nini. Lehajolt, majd merengő kézzel végigtenyeregte a nehézsúlyú ebet és ezt mondta: — Te kis kutya. Később mellső lába és melle közé szorította tompa ujjait, érezni, mint lüktet. No gyere! A mézárászék felé indultak. A kutya viláncolt, sípogott. Mari egy percre eltűnt az ajtó mögött.

De a konkurrencia nem alszik. Ugatás, kaparás, lödülés és a foltos eb fölöttre pattan, amott szalad a négy lábú szexepil.

Aztán Mari ismét ott állt az ajtóban. Csonttal. Bámult. Az eltűnő kutyák után, akik egymás száját harapdálták, bukdácsoltak már messze. A karját az újságpapírsomaggal előrenyujtotta, mint egy viaszszobor. Kocsányos mosolyát egy ideig még őrizte és ténfergő pislogással követte a két kutyát. Már alig látszottak. Aztán csak állt odaszegezve s az erős világosságba meregette szemét, amíg csak belé nem vakult.

*

— Kukoriku, méltóságos uram! Ilyen korán?

— Ilyen korán.

— Hát kifűzöttünk a túból? No, de befűzöttünk azóta újra, ugye-bár?

— Méltóságod nyílása kitűnően van olajozva.

— Ó, ez csak a szellőztetés miatt van.

— Megbűdösödik különben, ami bent van, ugye?

— Hát hogyne! Mi nem aszalt holmival élünk!

— Mi se.

— Tudjuk. De mióta méltóságod táplálékot változtatott, tudja-e, hogy most már gusztusához vissza se térhet, még ha akar se.

— Mi?

— A kis aszaltszilvماغot kiköpték.

— Mit tetszik beszélni?

— Ki bizony. Szerelem miatt. Beleszeretett a cekkerekbe és emlékeket vitt.

— Mi?

— Hát lógatta a kaját, hogy növelje a farát! A lányok még meg is röhögtek.

— Hát mért tőlük lop? Mért nem lop az igazgatótól?

— Hát méltóságod mért nem az igazgatótól lop?

— Hogy a rák a vetésbe ne menjen.

— Na látja. Erről van szó. De hát most már, méltóságod gyakrabban jelenik meg itt ugyebár? Légi veszély elmúlt.

*

Mari bandukolt. Rézsut szelte át a szeméttelapet. Nem nézett semmi után, hiszen a telepen semmi nem lehetett használható. El. Hová? Csak el. Valahova. Tul talán a városon, talán az országon, talán az egész mozgó léten, tovább. Őszi lila alkony, huhogó üzemek és nagy épületek. A gyárnegyed. Amott a kötőüzem, ahol dolgozott. S amott az apácák kolostora. Ott imádkozott. Mari mosolygott. Amott a bolondház, ahol bolondoznak szabadon, végérvényesen, akiknek foglalkozásuk, hogy bolondok és ebből valahogyan megélnek. Mari intett nekik. Amott a telefonközpont a kapcsolótáblákkal. Ezreket és ezreket kötnek össze, kik azt hiszik, van beszélni valójuk. Mari elnézőn fordította el a fejét. Amott a vegypapirgyár, ahol csinálják a kopirpapírt. Ismerte jól. Az irodában nyomkodják a lapok közé, hogy többször legyen meg ugyanaz. Olyan lila volt, mint ez a rét, ahol ő nyomkodta a száraz füvet és levelet, mintha át akarta volna kopirozni sorsát, hogy sok-sok ezer, millió példányban legyen meg ugyanaz. Ment, amig sötét nem lett. Egyre sötétebb, a késő éjjelben még egyre csak aprózta a szűnni nem akaró teret. A gyanus vidéken éles fülek lestek élő ember pénzére, rongyára, husára, amiye volt. De Marinak nem kellett félnie. Alig létezett. Sulytalan halk lépéseit nem hallotta meg senkise.

NE ADD FEL A REMÉNYT

Irtá: HERCZ GYÖRGY

*Ne ess kétségbe, amig lélegzel, amig látsz
Tested és lelked csak cipelje a keresztet
És ha megőrzöd hitünk, az élet e drága kenyerét,
Átvergődsz a szükség havas tájain, hol az embertelenség
Fekete hollói riadtan röppennek fel előled,
Mikor megsuhogtatod majd vándorbotodat.*

*Ne add fel a reményt, míg szived dobogása gyorsul,
Ha a gyermekre gondolsz, ki még ártatlanul
Nevet valahol, vagy egy asszonyi kézre,
Mely megsimogatná lázas homlokod.
Eljön majd az ember, csak emlékéket ápold
Az éhes farkasok közt és a gyáva nyáj előtt.*

*A kiéheztetés utolsó óráiban, bekerítve,
Igy álmodom rólad, magányom kopár szigetén,
Eljövendő testvér és látom, amint okosan
Birtokodba veszed a földet s szeliden
Elosztod a réteket, az erdőket és a fák gyümölcseit,
Munkát teremtel, ruhát és lakást adsz, hogy aztán
Szeretettel fogadd az idegen vándort,
Aki küszöböd előtt áll, bánattal és békével szivében.*

A MONROE-ELVTŐL A NEUTRALITY ACTIG

Irta: ASZÓDY JÁNOS

Washington bizonyára őszintén érezte a különválás szükségességét, amikor politikai végrendeletében meghagyta, hogy a vérben függetlenné vált tizenhárom északi állam, bármi is történjék, minden olyan ügytől tartsa magát távol, amely Európával valamely vonatkozásban van. Az is lehet, hogy James *Monroe*, az Egyesült Államok köztársaságának ötödik elnöke, 1823 december másodikán, szintén őszinte meggyőződésből dörögte az európai monarchiák felé: „Amerika az amerikaiaké!“ Azóta azonban a világ földrajzi és gazdasági képe hatalmasan átváltozott és a *Monroe doktrínát*, az USA eme legfelsőbb törvényét, külpolitikai programjának indokolásául, néhol elfelejti, másutt pedig ismét előszedi az Unió aszerint, amint szükség van rá. A Monroe-pontok között nemcsak olyanokat találunk, amelyek kimondják, hogy az Egyesült Államok más államalakulatok ügyeibe nem avatkoznak be és saját dolgaikba sem engednek beavatkozni, (s amely pontokat mostanában széltében-hosszában újra idézik a semlegességi törvény új formájával kapcsolatban), de első pontja ez a rövid kitétel: „...az amerikai kontinensen a jövőben európai állam gyarmatosítási célból vagy más okból hódító háborút nem folytathat...“; mert: „Amerika az amerikaiaké!“ Ez tulajdonképpen a kérdés magva s — mint minden imperialista doktrína — a Monroe-elv is saját ellentmondásainak vermébe esett bele.

1.

Nagy vetélytársától, a Brit Impériumtól eltérően, az Amerikai Egyesült Államok geopolitikai elhelyezkedése tömör, határozott vonalú, harmonikus földrajzi egység. Mint valami széles, egyenlő méretű szalag, úgy fekszik ez a hatalmas államalakulat keresztben a kontinensen. Az alaskai partok szegélyein és délen, a Rio Grande néhol egyenlőtlen folyásán kívül, olyan az egész földrajzi test, mintha ollóval vágták volna a határait. Ezen az óriás „szalagon“ belül maguk a szövetségi államok, bent a nagy geográfiai hálóban úgy fekszenek, mint a vonalzóval felosztott parcellák. Sok helyütt hivatkoznak erre a látszólagos harmóniára az amerikai doktrinerek, amikor a brit vitatkozókkal harcba szállnak. Az angol szigetországnak már az alakja is formátlan, eltekintve attól, hogy távoli birtokaihoz mintegy „átrágtá“ magát, többé-kevésbé egyenes vonalban, tengereken és szárazföldeken át, egyik helyt népeket, országokat leigázva, másutt új államokat kreálva, ahogy pillanatnyi érdekei ép' kívánták. „Mennyivel egységesebb, egészségesebb, tisztább, nyiltabb az Unió földrajzi képe — kiált fel James *Bryce*. — Pontos elosztású határain belül, másfelé nem törő gazdag, hatalmas impérium számára van elegendő tér...“

Látszólag így is volna, hisz a ténképeken sehol semmi sem bizonyítja az ellenkezőjét. A nagy államtesten és Alaszkán kívül csupán elszórt, alig felfedezhető pontok viselik az Unió színeit. Alaszka földrajzi folytatása, az Aleuták, majd délen Hawaj és még délebbre a Szamoa szigetek s a Hongkonggal és Formózával szemközti Filippinek és Guam, a Mariánok főszigete, amely a japán térhódítás elleni bástya, végül Porto-Rico, St. Thomas és Kuba — emmi az Unió világbirodalma. Ha a „független“ Ku-

bát és a Filippini-szigeteket leszámítjuk, mindössze 27 ezer négyzetkilométernyi területet jelent ez a „gyarmatbirodalom“, amelyen alig két millió ember él. A brit Ujzeland egyedül majdnem ugyanennyi. Ebből az tűnik ki, hogy 1776 óta, több, mint másfélszázados fennállásuk alatt, az Egyesült Államok — amint James Bryce is írja — megfeleltek önmaguknak, nem volt szükségük a gyarmatalapítás véres eszközére s végeredményben nemcsak szükségük, de hajlamuk sincs a hódító imperializmusra...

2.

A franciák főleg Marokkóval, Indokínával és Kisázsiaival kapcsolatban használták a „pénétration pacifique“ kifejezést. Kisázsiaiban, a Balkánon, Egyiptomban és még néhány jelentéktelen helyen, ki is állotta a próbát ez a jelszó, de ott, ahol azt tulajdonképpen alkalmazni akarták, Marokkóban, Szíriában, vagyis azokon a pontokon, ahol nemcsak ideológiai térhódításról volt szó, mégis csak a fegyverek bizonyultak hathatósabb érvenek. Ha a Monroe-doktrina nyomain lépkedve pontosan követjük az Egyesült Államok XIX. századbeli politikáját, kiderül, hogy ha a kecses francia szellem találta is ki a „békés behatolás“ politikáját, mégis Északamerika nehézkes kereskedő népe valósította meg. Mert annak ellenére, hogy földrajzi elhelyezkedése harmonikus, gyarmatai alig vannak és doktrinerjei tagadják létezését, az USA imperiálizmusa mégis létezik. Ezt az imperiálizmust „pénz-expanciónak“ nevezhetjük vagy még helyesebben — ahogy Ziegler nevezi — „az Arany Imperializmusának“. Ennek a hódítási erőnek nem ágyuk és hadigépek a fegyverei, hanem kölcsönök, kamatgaranciák, az export és az import. A biztonság problémája ezen a hadjáraton belül is létezik, minden következményével, bonyolultságával egyetemben. Csupán a haremodor különbözik a csataterektől. Az új amerikai imperiálizmus új fegyverekkel küzd. A gyengébb államok gazdasági önállóságát nem kívülről befelé (fegyveres hadviselés), hanem belülről kifelé (gazdasági aláaknázás) ássa alá. A mult imperializmusában is az arany volt a főmotivum. Míg azonban azelőtt a politikai térhódítás eszköz volt az arany felé vezető uton, addig ennek az új imperiálizmusnak fegyvertárában az arany az az eszköz, mely a politikai behódolás immár „pacifista“ utját egyengeti.

3.

Az első és eddig egyben utolsó erőszakos lépés a délfelé vezető uton, az Antillák és a Fülöp-szigetek „függetlenítése“ volt az 1898. évi spanyol-amerikai háborúban. A hadjáratot befejező, 1898 december 10.-én Párizsban megkötött béke következtében a spanyolok kiűritették Kubát, Guámot, Porto-Ricot és a Fülöp-szigeteket, de amíg a spanyol csapatok elhagyták ezeket a helyeket, az amerikai hadsereg, a függetlenség kikiáltása ellenére, ott maradt. Később ennek a függetlenségnek külső államformát is adtak. Kuba cukorültetvényei persze nagyjából amerikai kezekben vannak, Porto-Ricot, Virginiát, San-Domingot és Haitit pedig hivatalosan is gyarmatokká nyilvánították. A délfelé törő expanzió következő állomása Nikaragua, ahol 1912 óta amerikai helyőrség táboroz, mintegy biztosítékként a Brown Brothers és J. and W. Selyman bankházak befektetett tőkéinek. Honduras nem egyéb, mint egy Unióbéli gyümölcski-termelő részvénytársaság egyetlen, nagy ültetvénye. Ugyancz a helyzet

Costa-Ricával is, mely az United Fruit Company banánültetvényének számít. Ennek a társaságnak birtokában vannak különben az államocskák összes vasutvonalai és a tengeri kikötők is. A stratégiai szempontból fontos Panama-köztársaság pedig amúgy is az Egyesült Államok alkotása. 1903-ban különböző, politikai manőverek után Panama levált Kolumbia testéről és első külpolitikai tétével az Unió védnöksége alá helyezte magát. Az ellentétek elsimítása érdekében (zárójelben legyen mondva!) Kolumbia 25 millió dollár fájdalomdíjat kapott. San-Salvadorban amerikai adóellenőr vigyáz, mint a köztársaságnak nyújtott északamerikai kölcsön rentabilitásának legfőbb őre, míg Guatamala eddig „csupán“ 50 millió dollár kölcsönt kapott és így „függetlensége“ nagy általánosságban fennáll. Mexikó, jóllehet az USA közvetlen szomszédja és a dél felé vezető úton a természetes akadály, eddig — szintén csak relative — meg tudta őrizni semlegességét. Ennek oka a Mexikóban fekvő nagy angol érdekeltségek, különösen a petróleumiparban, miért is az Egyesült Államok minden olyan lépést gondosan kerülnek, amely esetleg nyílt összetűzésre adna alkalmat az Unió és Nagybritannia között. Másik nagy oka Mexikó megkímélésének, hogy amíg Nikaragua vagy Haiti megszállására és megfenyítésére maroknyi katona is elég, a területre és katonai erőre jóval nagyobb Mexikó katonai és egyéb ellenőrzésének kiterjesztésére nem büntető-expedíció, de komoly hadjárat volna szükséges.

Délamerikában az Északtól való függőség kérdése csupán árnyalatokban különbözik a középamerikai államok helyzetétől. Peru pl. már ma is északi gyarmatnak számít, mert nemcsak a petróleumforrások nagyrésze, a teljes vasut- és uthálózat, valamint adógépezet áll az Unió ellenőrzése alatt, de a perui tengeri flotta is északamerikai parancsra mozog. Bolívia cimbányait és petróleumföldjeit, valamint végtelen gummierdőt északi tőke termeli ki, Chilében a Guggenheim-Konzern kezében vannak a nagy rézbányák és a salétrom egyharmada.

4.

A dollárzuhatag egyre jobban előretódul. Lassanként ellepi a déli részek megmaradt államait is, s ha a térképeken a színek változatlanok is, az államgépezetet láthatatlan szálakon mégis a Wallstreetről irányítják. Az északamerikai tőke előretörése gigászi méretű. Amíg a világháború előtt a dollár hangja alig hallatszott ki a nemzetközi pénzcserékből, addig 1915 és 1925 között nemcsak a déli államokban, de egyebütt is előretört és sok helyen magával az angol nagytőkével került komoly összeütközésbe. Ime egy rövid áttekintés:

ANGLIA	1915	4760	millió dollár	1860	millió dollár
	1925	5430	„ „	1890	„ „
U. S. A.	1915	1300	„ „	750	„ „
	1925	4040	„ „	2425	„ „

Amíg 1915-ben mindössze 2 és fél milliárd dollárra rugtak a külföldön kihelyezett amerikai tőkék, addig 1925-ben ez az összeg 10 milliárd 405 millió dollárra emelkedett. Ebből 4 milliárd 430 millió, vagyis a kihelyezett összeg 43 százaléka, kormányoknak nyújtott kölcsön, míg 5 milliárd 970 millió, az összeg 57 százaléka, különböző érdekeltségekben résztvevő északi vállalatok, nagybankok tőkái. Am nemcsak Kanadában, Mexikóban, de magában Európában is összeütközésbe került az északamerikai

fináncióke a nagybrit érdekekkel. Az Európában mozgó tőkék 24 százaléka amerikai eredetű. Amíg 1913-ban Anglia mintegy 100 milliárd márkával a világ bankárja volt, addig az Egyesült Államok kb. 10 milliárdtal csak jóval Franciaország és Németország mögött szerepeltek, 1925-ben viszont már csak ketten harcolnak az elsőségért s Nagybritánia 70 milliárdra csökkent tőkéit az USA kb. 50 milliárdja már majdnem beérte.

Az USA és a British Empire párharcának van egy másik arca is. A nagyiparokat tápláló nyersanyagokért folyó harc. (Petróleum, gyapot, gumi és arany.) Ez a harc helyenként életre-halálra megy. A Lanceshire-vidéki angol textilipart tulajdonképpen gyapjufeldolgozásra rendezték be annak idején. A XIX. század első felében Amerika gyapotja kezdte kiszorítani a drágább gyapjút és a század második felében már teljes egészében jelentkezett az az ellentét, hogy más ország termelte a nyersanyagot és más ország dolgozta fel. Az angol textilvidékek egész addig bírták Amerika árdiktaturáját, amíg a XX. század elején a kifejlődőben lévő más textiliparokkal és a világháború után pedig saját gyarmataik textiliparával is versenyezni voltak kénytelenek. Ezért fejlesztették, növelték a nagy egyiptomi, szudáni gyapotültetvényeket és ezért csökkent le az USA-tól átvett gyapotmennyiség az évi három és félmillió báláról másfél millióra. A kaucsuk fronton revánst vett Anglia a gyapotért. A Braziliából „lopott magvakból“ óriási gumiültetvények nőttek a Nagybrit birodalom erre alkalmas területein. A világháború után hatalmasan fejlődő autópára révén, Északamerika vette át teljesen a fogyasztó szerepét. Anglia termelt — és diktálta az árakat. Részletes összehasonlításra itt nincs helyünk, annyit azonban megemlíthetünk, hogy Anglia alapos revánst vett a gyapotért s 1925-től kezdődően annyit hozott neki az „árdiktálás“, hogy abból — 1926-ban pl. 37 millió font — kényelmesen kifizethette volna az Egyesült Államoknak járó hadiadósságok évi részleteit.

Emléttéink a lehető legélesebbek a nagy gazdasági és pénzügyi porondon. Ám minden veszély, amely a Nagybrit-birodalom egységét fenyegeti, fenyegeti egyben az USA mammutkapitalizmusának dollárhegyekre, petróleumtoronyokra épített várát is. Az Unió kereskedelmének szükségége van az angol flottára, a messzi tengerek eme rendőrére, az amerikai bankárnak az angol pénzügyi hálózatra, amelyben mindenkinek szabad a mozgása, feltéve, ha van elég aranya. Ezért egy nagy és kiforrott, tudatos nemzetköziségében az angol impérium az amerikaival és egy a dollár az angol fonttal. Mexikóban több a dollár, mint az angol font és több már Kanadában is. És bár Kanadának, az amerikai kontinens ez utolsó európai gyarmatának, az Egyesült Államok hálózatába való bevonása logikus szükségszerűség lenne az északiak expanziója számára, erről mégsem esik szó, mert közös veszély idején mégis csak „demokrata, angolszász rokonok vagyunk“.

5.

1917-ben, a Monroe doktrína tételeinek elsőizben történt megtagadásakor, Észak Amerika óriási gazdasági ereje az Entente mellé állt. Már jóval semlegességének feladása előtt is az Unió volt a Szövetségesek legnagyobb hadianyag- és élelem-szállítója, mintahogy a XIX. század második fele óta minden európai vagy ázsiai hadjárat főszállítója az Egyesült Államok. A nagy háborúk folyamán u. i. ők voltak az egyedüliek, akik

a háború kohójában felhasznált nyersanyagokat s 1918 után az emberanyagot és jórészt pótolni tudták. Így pl. 1915 és 1917 között Franciaország teljes réz, gyapot és benzin szükségletét az USA fedezte, acélszükségletét 60, cukorbehozatalát 55, gabonabehozatalát 40, friss hús szükségletét 45, míg sózott és konzervhús behozatalát 100 százalékban tengerentúlról kapta. A kifizetetlen hadiadósságok részben kölcsönök, részben hadiszállítások fejében: Nagybritannia 842, Franciaország 550, Olaszország 325, Oroszország (cári) 38, Szerbia 20, Belgium 80, többi szövetségesek pedig 35, vagyis Európa összesen 1.890 millió angol fonttal maradt adósa Amerikának.

A háború után Észak Amerika résztvett Európa újjáépítésében. Nem a politikaiban, csak a technikaiban. 1929-ig, amíg a „prosperity“ odaát is tartott, feljegyzésre méltó gazdasági problémák nem adódtak az USA történetében. Az 1929. évi krachok után azonban a pénzügyi romlást nyomon követte a büszke északi nagyipar uralmának csökkenése is. A háború alatt, a semlegesség felmondásáig a Szövetségesektől elhódított piacok lassanként elvesztek, különben is az európai államok fogyasztóképessége a háború utáni elerőtlenedés s a pénzügyi megpróbáltatások következtében lecsökkent. 1932-ben Hoover, az akkori elnök még csak egy millió munkanélkülről beszél, de 1934 március 4.-én, amikor Roosevelt elfoglalta helyét a Fehér Házban, már tizenegy millió az állástalanok száma, ami a családtagokat is beleszámítva, legalább negyvenmillió embert érintett. Ismerjük Roosevelttel *New Deal*-ját és azokat az erőfeszítéseket, amiket az általa átszervezett gazdasági rendszeren belül, az USA pénzügyi és ipari egyensúlyának visszaállítása érdekében tett. Az első roosevelti év végén a szövetségi kormány három milliárd dollár deficittel zárta költségvetését. Az Egyesült Államokon is, mint általában a nagyiparon mindenütt, az európai agresszív regresszió széles kibontakozása segített. A fegyverkezési tempó belendülésével egyidejűleg Amerika újra szállítani kezd Európának. 1935 augusztusában az abesszin-olasz ügyek idején az északamerikai fináncnöke félelme egy átmeneti „semlegességi törvény“ szavaztat meg, mely az első ilyenfajta törvény s amelynek kihirdetésekor ismét a Monroe-elveket emlegették. Ebben a törvényben szerepelt többek közt az is, hogy az Egyesült Államok mindennemű fegyver- és hadianyagszállítást eltiltanak hadban álló országok felé s amennyiben valamely yankee-vállalkozás ezt mégis megkísérelné, úgy saját felelősségére teszi, mert veszély esetén az amerikai-flotta egységei nem védik meg a hadianyagot szállító hajókat. A municiók gőzösöket ez az 1935. évi törvény még akkor is törvényenkívül helyezte, ha azokon csillagos lobogót lenget a szél. Ez azért figyelemreméltó, mert a legnagyobb részben tengerekkel érintkező amerikai kontinens egyik főjelszava a „tengerek szabadsága“ volt és teljes külpolitikája — a Csendes-Óceáni támpontok megszerzése! — ezen alapult. „Ha arra gondolunk, hogy az amerikai háborúk legtöbbjét a 'tengerek szabadsága' miatt vezettük s ez a doktrína nemzetünk vezérfonalá volt születése óta és Woodrow Wilson ezt is felmagasztalta tizennégy pontjában — akkor látjuk csak, mennyire átfomálódtak vezérelveink, felfogásunk és egész gondolkodásunk“ — írja 1936 januárjában a *Round Table*. „A gazdasági válság kényszerítette ránk ezt a magatartást, meg az európai háborús adósságok fizetésének megtagadása. A Monroe-doktrína újra aktuális...“

6.

Az első *Neutrality Act* 1936 február 29.-én lejárt. A helyzet bizonytalan volta miatt ekkor új törvény kerül szavazás alá, mely az elnökre bizza annak meghatározását, mikor szükséges a törvény klauzuláinak alkalmazása, 1937 májusában az első *Cash and Carry* törvény lát napvilágot, de két év múlva, 1939 május elsején, lejárt. A törvény megújítására egybehívott kongresszus az európai háború veszélyére hivatkozva nem szavazza meg az újítást és miközben odaát Amerikában a Monroe-doktrína elvei mögé húzódó erők csendben várják, hogy újra eljőjön az idejük, addig Európára újra rászakadt a háború. Október 3.-án, amikor az európai háború kifejlődésének körvonalai már kivethetőbbekké válnak és amikor a közvetlen veszély elmulását érezve az amerikai nagyipar fellelegzik, a szenátusban új törvénytervezet felett indul meg a vita. A háború jelenlegi alakja mellett óriásiak az eshetőségek az amerikai ipar számára. A trösztök még nem felejtették el a világháború mammutnyereségeit. Különösen a „semlegességi“ korszak anyagi eredményeit nem. 1914 és 1916 között az északi acéltröszt, az *United Steel* 900 millió dollár tiszta nyereséget mutatott ki. A kémiai tröszt, a *Dupont* 139 millió dollár értékű osztalékot fizetett ki, míg a *Rockefeller*-tröszt petroleumtársaságai négy év alatt 408 millió dollárt osztottak szét részesedés címén. Ezek a háborús nyereségek nagy lajstromából csak véletlenül kiragadott adatok. Mindenenfelül azonban tudják Amerikában, hogy Franciaország és Anglia aranytartalékai 5 milliárd dollárt érnek s a szövetségesek amerikai befektetési együttesen meghaladják a 4 milliárd dollárt. Ha a gyarmatokon kiásott, kimosott, kibányászott arany értékét is hozzávesszük úgy a franciák és angolok pénzügyi forrásai több, mint 10 milliárdot érnek az amerikai ipar számára. Ezért, amikor 1939 októberében a Nagy Kongresszus újra összeült, ezekkel a fő és mellékkörülményekkel számolva vitatta meg a „semlegesség“ új lehetőségeit. Az ellenzék, az elavult Monroe-elvbe kapaszkodva, teljes elszigetelődést kívánt, a végső szavazáson azonban vereséget szenvedett. *Borah* szenátoron, a republikánus *Nye* szenátoron, aki annak idején a *Mongan and Cie.* bankház elleni nagy hazaárulási pert vitte és még néhány ideálistán kívül, ebben az ellenzékben a kisipar és pár nagyiparos foglal helyet, többek között maga Ford is. Ennek többek között az is az oka, hogy — amint az *Annalist* írja — az első háborús hónapban, szeptemberben, az északamerikai árindex 76.1-ről 81.5-re emelkedett. Az amerikai nagyipar fokozott foglalkoztatása további nyersanyag ár-emelkedést és a munkabérek drágulását fogja jelenteni, amely tény sem a kisiparnak nem kedvez, de nem kedvez egyes nagyvállalatoknak sem, amelyek nem veszik ki részüket a tengerentúli szállításokból.

Az ellenzék lesavazása után, újra megszületett egy *Neutrality Act*, a sorban a negyedik, feltámadt benne a *Cash and Carry*, ami aranyalapon számítva csakis a szövetségeseknek kedvez és a biztonsági szakasz újra tüpört egyet a „tengerek szabadsága“ híres elvén, mert az, aki vesz, saját hajóján viszi el az árut.

A Monroe-doktrína közel egy évszázadig volt az északamerikai külpolitika Bibliája. A század vége felé azonban ez az elődöktől örökölt, régi-módi ruha túl szűk és túl divatjamulta lett Észak fiatal, expanzív erői számára. *Ziegler* mondja valahol, hogy az „Amerika az amerikaiaké“ jelszó vagy tulságosan ideális utópiának bizonyult vagy ez volt az első, igazi, amerikai bluff...

B R A S S Ó I T É M Á K

Írta: NAGY ISTVÁN

A realista író reggel félhatra érkezik Brassóba. Bőrutáncatú bőröndje után hiába kapkodnak a hordárok. Harmadosztályon utazott. Egész éjjel álmatlanul gyúródott a bevonulók között. A Székely Alkalmazottak Szövetkezete által rendezett felolvasásra hivatalos. Fogadtatására senki sem jött ki, hogy kényelmes szállodába kalauzolja, mint a divatos erdélyi írónagyságokat. Önhatalmulag sem intheti magához az „egyest“, hogy a kijelölt szállásra hajtasson: nem akarja szaporítani a rendezőség költségeit, a sajátjából meg nem futja. Egyelőre még gyalog sem készül nekivágni a városnak. Minek felzörgetni vasárnapi pihenőjéből a kapunyitogató cselédet. Ez az időpont nyáron is elég korainak számít. Most ősszel, október végén, amikor az alacsonyan koborló fellegek belébotolnak a Cenk gerinceibe, még hajnalnak is túl korai. Különösen vasárnap. Ráadásul hűvös eső permetez. Éjjeli sötétség mindenfelé, az állomás környéke is néptelen. Csak a várótermekben gubbasztanak álmos, örök utasok. A harmadosztályon hering módra zsufolódnak egymás hegyénhátán. Kemény fapadokon, vaskos katonaládákon, padok alatt s az összeköpködött cementen. Ruháikat nem kell félteniük a gyűrődéstől. A legfoltosabbakat, a legkopottabbakat vették fel erre az alkalomra. Talán az ősz beálltával munkanélkülivé vált madárijesztőket vetkeztették le valahol. Csak éppen testüket, lelküket és gondjaikat nem hagyhatták otthon a fogason, lógva. Ezekből a gazdagabbak sem viselhetnek kétrendet. Ott nyomorognak velük a várótermekben, a zsúfolt vagonokban. Arcuk közömbös, borotvátlan. Tekintetük fénytelen, befelénéző. Általában a civil lény, az érzések, vágyak, szeszélyek, örömek és bosszúságok bonyolult lelki együttese behúzódott testük legbelsejébe. Néha nagyritkán egy-egy pillanatra reménykedve néznek ki a fej ablakán, tart-e még a zord idő? Azután dideregve húzódnak vissza a tudatalattiba, hogy a derűsebb múlt emlékeivel vigasztalják magukat. De leginkább az alvásba temetkeznek a bizonytalan jövő gondjai elől...

A peronkijáratnál vasúti portás őrködik. Az ő arca is gyűrött, kialvatlan. Rézgombos mundérjában csak a hivatali kötelesség virraszt, az ember nincs jelen. Kissé siralomházaknak tűnnek ezek a mai III. osztályú várótermek. Az utasok, ha dübörögve vonat érkezik, eltorzult arccal riadnak fel. Csak a halálraitéltek lehetnek ilyenek a végső pillanatot jelentő kulcszörgéskor...

Az író hetórág együtt szenved fáradságtól vonagló témáival, akkor reggelszámba vehető világosság ereszkedik alá a hegyekből s elindul. Közben autóbuszok röffögnek elő valamerről s újabb utasokat szórnak le az állomás előtti térségre. Ezek azonban többnyire viharkabátos turisták vagy football szurkolók. Az előbbieket Predcálra, az utóbbiakat Bukarestbe utazzák, a „román-magyar válogatottra“. Nul-nulra vagy legalább is egy-egyre tippelik a várható eredményt. A center-csatár és a half-sztárok bravurjaiba belékalkulálják a különböző külügyminisztériumok ama vágyát is, hogy most az egyszer ténylegesen „barátságosnak“ kell lennie a mérkőzésnek. A másnapi sporthírekből aztán ki is derült, hogy jól tippeltek. A Kelet európai béke javára egy-egy volt az eredmény.

A realista író a sohasem alvó valóságot fülelve kigyalogol az állomási hajnalból. Nem is kell nagyon megerőltetnie a fülét. Kopott bőröndjével sokat vesződik utközben. Kölcsönkért holmi, fogantyuját nem régen dróttal reperálta ki tényleges tulajdonosa, de olyan sikerrel, hogy az író ujjai nem férnek be alája. Kénytelen a hóna alatt cipelni, pedig meglehetősen nehéz. Saját szerzeményű könyvekkel teli. A felolvasás végén székelylegények fogják árulni a hallgatóság között s a bevétel 30 százaléka szövetkezetük javára megy. Takarékoskodnia kell tehát az autóbusz költséggel is, hogy minél több maradjon neki. Korántsem a saját hasznára, hanem a még kifizetetlen nyomdaszámla miatt.

Boszús, de nem zúgolódó. Tudja, hogy a bőröndcipelés Erdélyben és mindenütt, ahol az irodalom a népnevelést is szolgálja, éppen olyan szerves része a realista irodalomnak, mint maga a téma. Az elmúlt év folyamán kiadott írásai után kb. 50 ezer lejt kerestek a nyomdászok, papírkereskedők, terjesztők, míg ő alig 4-5 ezret fordított a saját szükségleteire. Ha munkája értékét illetőleg kételyei támadnak s ha parazitának gondolja magát, akkor mindig eszébe jut ez a kereseti arány és ez új önbizalommal tölti el.

Vidámnak azért éppen nem mondható, amint egyik hóna alól a másik alá cseréli a nehéz táskát. Lába alatt zörgő faleveleket seper a szél. A járdaszélén sorakozó gesztenyefák ágai már csak a kimult nyár friss csontvázai. Utja a Serg, Sil nevű gyárak előtt visz el. Komor épületeik között az esőben tisztálkodó vasárnapi csend motoz. A háttér kódében óriási cethalként uszik a tarajos Cenk. Farkuszonyával valahol Predeál közelében evez, míg Erdély felé fordult szája nyeli a felhőket és hideg zuhanyként löveli magából Brassóra. A város még mindig néptelen, csak a törvénytörő köröndön ácsorog néhány turista. Szászok, szokatlanul szükszavuk. Talán arra gondolnak: tényleg vége volna a 600 éves erdélyi turának és a Führer hazarendeli őket, kezükből kiharcolja a szögesevégi botot és fegyvert nyom a helyébe? Alig egy éve, a nagynémet „élet-tér“ büszke előőrseinek hitték magukat, ma szorgalmasan bizonyítani próbálják, hogy elszásziak...

A vendég író feléjük tart. Az általa keresett ucca után való tudakozódás jó alkalomnak kinálkozna, hogy élőszót váltson velük, de azok ugylátszik, megsejtették szándékát. Közeledtére hirtelen hátat fordítva dugják össze a fejüket, mint a vadménes, ha rugásokkal akarja távol tartani a ragadozó farkascsoportát...

*

A körönd másik oldalán lyukas esernyő alatt kis számolyon, friss péksüteményt áruló férfi kuporog. Fülekosarát lába közé véve, szemét merőn rászegzi a letakart portékára és türelmesen vár. Rá sem hederít a szemben lévő autóbusz megállónál szaporodó turistákra. Nyilván tudja, hogy az ő üzlete szempontjából fölösleges lények azok a világon. Olykor, ha felnéz, mindig balra tekint, a külváros felé, de arról egy árva lelek se közeledik. Üres uccák ásitó szájában odvas fogakként sorakoznak az utszéli fák. Felhő-pillái mögül sanda pillantásokkal néz le rájuk az álmos nap, aztán megint elszundít. A süteményes ember is nagyokat ásit, a bőröndjébe kapaszkodó író szája is megvonaglik. A szász turistáknál ért kudarc után jóleső bizalommal közelít a kiflis emberhez. Nemcsak azért, mert apa-fiu viszony fűzi a néphez, hanem, mert ő is árult

valamikor peracet és vizet mozikban. Tíz perec és tíz pohár víz után egy-egy krajcár járt neki.

Gyors szakértelemmel 200 darab kiflire becsüli a kosár tartalmát. Brassóban ez az egyetlen cikk, ami nem drágább, hanem 50 százalékkal olcsóbb, mint Kolozsvárt. Egy lej darabja. Biztosra veszi, hogy ez az ember tíz darab eladott kifli után szintén csak egy lejt kap. Ha jól megy neki, estig eladja az egészet és keres husz lejt. Mindenesetre kivallatja úgy az általa keresett ucca felől, mint az üzletmenetről. Mivel szögletes nagy állkapcsai között többségi polgárt gyanít, románul kíván neki jóreggelt. Embere gyorsan kitakarja meglehetősen sápadt kiflieit, de hirtelenében vissza is takarja, mikor hallja, hogy csak egy ucca iránt faggatják. Egész teste önkéntelenül jobbra rándul, tekintete is a Cenk felé villan:

— Strada Carmen Sylva? — morogja kedvetlenül. — Az ...erre balra, a posta háta megett — fejezi be hibátlan románsággal.

Bár a közlés ösztönös mozdulata s utbaigazító szavai közt nyilvánvaló ellentmondás tátong, az író mégsem kérdezősködik tovább, csak hosszan fülkészi. Az ingerülten kapja fel a fejét:

— Mondom, hogy a posta háta megett! — ismétli élesen.

Köszön és elindul a kijelölt irányba.

A fellegvári oldalba vágott uccán két hegyivadász katona nagy utazókosarat cipelve ereszkedik le. Románul köszönti őket is s kérdezősködik, jó irányban megy-e? A magosabbik vitéz jól megnézi és felelőségre vonó hangon visszakérdez:

— Nustyi ungurestye?

— Dehogy nem, — adja tudtára a kért nyelven.

— Ki a súj küdte magát erre? — fordítja a vadász is magyarra a szót, kissé székelyes tájszólással... — Az az ucca tulfelől van, a Cenk-alja-uccában. Én is arra cipekedek.

Fel is kapja nehéz kosarát a vállára s elbucsuzik az alacsonyabb hegyivadásztól s megindul azon az uccán visszafelé, amerről az író jött. A távolban feltűnik a még mindig egykedvűen gubbasztó süteményes ember... Vajjon miért tett bolonddá, — tünődik magában az író. Amikor a közelébe érnek, halkán figyelmezteti a kosár alatt lihegő vezetőjét:

— Ez az ember mondta, hogy erre jöjjenek...

— Ez a kiflis? — torpan meg utitársa felháborodva. Sze ismer ez minden uccát. A kaszárnya előtt is szokott árulni... Borítsuk fel a kosarát...

— Hagyjuk szegényt, — csitítja halkán. — Ő is tévedhet...

— Azt én nem hiszem...

— Akkor nagyon el lehet keseredve. Ma még tán semmit sem árult...

— Legalább piriccsunk rá, annyit megérdemel, — makacskodik a vadász.

— Attól még jobban elkeseredik — erőlködik az író s mintegy magamagának is keresve a megfelelő mentséget, hirtelen egyéb is eszébe jut: — Ki tudja, — fordul a legényhez — hátha valami nagykutyanak nézett, aki ahelyett, hogy kiflit vett volna, hát ingyen segítséget kért tőle. Gondolta, most az egyszer visszaad nekik valamit abból a sok rosszból, amit tőlük kapott.

— De a nagykutya nem cipelnek kuffereket, mint maga, azt ő is

tudhatná...

— Talán észre sem vette, hogy cipelek. Aztán ő mindig cipel valamit, miért tűnne fel neki az eféle?

Erre már nem tud mit válaszolni a hegyivadász, de látni való, hogy tovább őrli magában az esetet. Mikor elhaladnak a süteményes ember mellett, kissé távolabb hirtelen megáll s visszanéz.

— Milyen fajta ember volt ez? — kérdezi különös hangsúllyal, amiből az író kiérzi, hogy ez a kérdés mire értendő. Eszébe jut, hogyan fordítottak hátat neki a szász turisták, amikor érdeklődni akart náluk. Ez a kiflis szintén gögből tette volna? Hangja habozó, amikor felemeli szemét a székelly katoná arcára, aki időközben letette kosarát s a zubbonya ujjával törölgeti homlokát:

— Mindegy az, akármiféle, ha egyszer dühös az életre, — mondja az író.

— Maga azt hiszi? — csattan fel a legény. Még mondana valamit, de akkor a süteményes ember halad el mellettük, baloldalán kendős aszszonyság viszi a becsukott esernyőt és a zsámolyt. Magyarul beszélgetnek az esős időről és a rossz vásárról...

— Hí az Istenit, — veresedik el a hegyivadász nagy hirtelen s vállra kapva a kosarát, sietve faképnél hagyja az írot.

*

Másfélórai kóborlás után végre ott áll az író ütött-kopott bőröndjével a keresett uccában barátja lakása előtt; helyesebben egy tárva-nyitva ázó rácsos kapuban. Amint később kiderült, ez a kapu éjszakára is nyitva szokott állni. Szemügyre veszi a kétemeletes vendégfogadó házat s kiderül, hogy nincsen benne lépcsőház. Mi több, teljesen lakatlanak látszik, olyan csendes. Ellenben két emeletnyi magasságban, látszólag minden cél nélkül, beton lépcsők visznek fel a Cenkre. Megmássza őket s ekkor sül ki, hogy az építészeti találékonyság a házon kívül a Cenk oldalába épített grádicsokkal helyettesítette a lépcsőházat. Az olyanfajta turistáknak, mint a vendégségbe jövő realista író, a lépcsők legtetején, a kis hátsó ajtón, két lépéssel a cenki rengetegbe lehet jutni, ahol öt lépés után már le is heveredhetik a legelső öreg tölgy alá és hozzá kezdhet kirándulása eszményi céljának megvalósításához, a szalonna-sütéshez, ha le nem gurul...

Mindezt megállapítva nagy a zavara. Nem tudja, bosszankodjon-e vagy csodálkozzon. Négyezer-ötször le-fel mászik a hidakhoz, terraszokhoz, betonfedezékekhez hasonló emeleteken s nem tudja, melyik ajtón kopogtasson. Keresett barátja, a „köziró“, a németesen alapos, minden apróságot számontartó híresség ez egyszer elfeledkezett megírni hányadik emeleten, hányadik folyosó kanyarban, hányadik ajtó mögött, melyik kiszögelésben lakik.

Névjegyet csak az első emeletnek is beillő földszinten lát. Ezenkívül semmi jel, sehol semmi nesz, sem a fő, sem a hátsó bejáratokon belül. Minden ablak lefüggönyözve, minden ajtó zárva. A cenki rengeteg pedig rejtelmesen susog, zug, morajlik, horkol. Egyik ajtótól a másikig lábujjhegyeskedik, mert ha lakik valaki ebben a házban, akkor nem szeretné felébreszteni vasárnap reggeli álmából, ha az nem azonos barátjával. Viszont azt sem szeretné, hogy valaki meglesse a függönyök mögül, amint ide-oda lopkodik hóna alatt cipelt bőröndjével, mert még tolvajnak nézné.

Hogy ezt a látszatot csökkentse, csomagját használhatatlan fogantyujánál fogva ujjhegyein hurcolja. Végül is annyit mind csoszog le és fel, hogy az egyik második emeleti ablak függőnye megmozdul. Kerek cseléd-arc kukucskál ki mögüle. Aztán ropog az ajtózár...

— X. Y. szerkesztő urat keresi? Még alszák, — meregeti a szemét morcosan, ami érthető is, hiszen a szerkesztő ur „író” vár vendégül, nem pedig egy ilyen koffert cipelő alakot. Miközben beengedi, ha voltak illúziói, ezalatt biztosan kiábrándul belőlük.

Az előszobában aztán kiderül, hogy ez a ház belülről sem szűkölködik a furcsaságokban. Mindenekelőtt a Cenk az éjszaka letépett darabjaként sötétedik be az ablakon. Még csodálatosabb, hogy a néhány lépésnyi hosszú előszobából nem kevesebb, mint hét ajtó nyílik jobbra- és balra, elől-hátul. Az egyik sarok ajtó mögött még egy kurta előszoba féle következik s ez tágas, ajtó nélküli szobába torkol, a barát legénylakásába. A barát azonban sehol sem látható, de jelenléte az első pillantásra nyilvánvaló. Amolyan csőbutornak nevezett, fehér vaságyban, két párnacsücsök mered az égnek, amin látszólag csak a fehér huzatú piros paplan nyugszák.

Az ágy lábánál pár nehéz katonabakancs áll vigyázban. Szinte hallani, hogy raportál:

— Jelentem alásan, gazdám az első „baka a családban.”

És ez igaz is. Tanárember létére, mint közlegény szolgálat, ami még nem fordult elő nagy multu családjában... Am a bakancson kívül az egyik ablakmélyedésben, amit a lecsüngő csipkefüggönnyel, önálló kis szobácskává lehet elkülöníteni, a kis fenyőfa asztalka a köziró más erényeivel henceg: — Én, kérem pöttöm létemre íróasztal vagyok. Ifjabb koromban szappant, boxot, füzöt és ruhapecsétisztítót árultak rajtam. Most, kéremszépen, főnököm rajtam írja a Duna-völgyi kisépek „iratlan történelmét...”

A kis asztalka nem hazudik. Négy rajzszeeggel letűzött kartonpapíron fehér kéziratpapír kínálja szűz bájait. Balfelől gondosan lefedett tintásüveg. Közéleben nincs egyetlen tűhegyni pacni sem. Nagy műgondra valló rendben sorakozik a köziró fegyverzete is. Rangsorban, nagyság és minőség szerint, vadonatujnak tetsző toll, tűhegyesre faragott ceruza, mellette rövidebb pirosceruza s végül radirgumi...

Rend, de nem kinos, hanem a föld természetes rétegződéséhez hasonló a könyvek elhelyezkedése is, a polituros fenyőfapalcokon... Cseh-magyar szótár, román-magyar szótár. Lexikonok, folyóiratok. Az erdélyi Enciklopédia kiadványai. Füzetek, könyvek, mappák...

A fehér csőbutor-ágyban ekkor mozgásba jó a két párnacsücsök. A paplan is vonaglani kezd, mintha óriáskigyó volna belécsavarodva. Előbb egy kopasz fej, aztán egy merész orr s végül gyerekesen, mondhatni szütleányosan mosolygó, vörösre borotvált arc válik láthatóvá. Ezután két hosszú kar csapódik kétfelé...

— Szervusz, te... golyhó...

— Szép fogadtatásban részesítesz, mondhatom...

— Éjfélíg lestelek a Koronában. Na, ne légy olyan fatuskó! Csókolj meg már, — mondja zavartan. — Enyje, csak nem haragszol? Utóvégre táviratozhattál volna. Három-négy szó! „Reggel hatkor érkezem, várjatok...” És minden rendben ment volna... Gyere ide né. Ebből nem enge-

dek. Nekem se apám, se anyám, se feleségem...

És őszinte örömmel öleli magához barátját. Írásaiban csupa tárgyilagos ész, megcáfolhatatlan adat, mégis az érzelmekkel is dolgozó szépíró az ölelkezést sokkal szárazabban viszonyozza, mint ő.

— Milyen fanyar vagy — s kiugrott az ágyból. — Most aztán aludni fogsz. Ez az itteni programod első pontja...

A délelőtti alvásból azonban semmi se lesz. Nem győzik egymás kérdéseit megválaszolni. Különösen a köziró érdeklődik szorgalmasan megszámlálhatatlan kolozsvári ismerőseinek hogyléte felől. Főként közéleti magatartásukról. Közbe-közbe korholón rászól barátjára, feküdjön már le, de aztán megint csak eszébe jut valamelyik gyárimunkás barátja, aztán egy zsidó köziró munkái-tervei felől tudakozódik, de hallani akar valamit az egyik mezőségi grófról is, nem különben egy Kolozsvárra származott székely darabontról. Az egyikért aggódik, a másikon vigasztalódik, a harmadikért felháborodik. Viselt dolgaik, elvi állásfoglalásaik fölött olyan vitába bonyolódnak, hogy a szépíró éppen hogy csak megmosdék s ujra köti nyakkendőjét s barátjával tart, aki a városba indul, hogy az uccán folytassák eszmecserejüket. Közben utjukba esik az egyik panzió, ahol betegen fekszik K. M. nevű közös író ismerősük. Mivel az is akar találkozni a vendéggel, nyomban meglátogatják. Ő aztán még többet kérdezősködik, mint a köziró.

Mire eltávoznak tőle, délre kongat a Fekete-templom többszáz éves harangja. A „csincsbe“ megebédelnek. Ekkor derül ki, hogy a vendég a saját zsebéből fizet, sőt még kölcsön kér tőle a vendéglátó barát, egy esomó levelet kell írnia. Ezzel aztán a vendég pénztárcájában alig kussad pár zörgő apróság. Pedig csak nyolc nap múlva utazhat haza 50 százalékos kedvezményrel a Predeálig váltott jeggyel. Kissé fanyarul emlékezteti barátját:

— A meghívásokban azt ígértétek, hogy a kosztra nem lesz gondom...

— Reméljük, — feleli a köziró nyugodtan. — hogy a felolvasáson annyi meghívást kapsz ebédekre és vacsorákra, hogy...

— Reméljük? — szakítja félbe a szépíró elgondolkozva.

— Ne légy pesszimista, — korholja a másik. — Olyan jó dolgod lesz itt, mint soha. Nyolc nap alatt kipihened magad, úgy is rádfér.

Este a felolvasáson aztán tényleg annyian rohanják meg meghívásaikkal, hogy alig győzi jegyezni a címüket. Jól esik neki, amiért ennyire értékelik és számontartják. Az üdülésről azonban, főként a meghívások miatt, semmise lesz. Hogy senkit se sértsen meg némely napra két helyre is eligérkezik ebédre. Szavának azután úgy tesz eleget, hogy a munkás családok meghívását társítja az értelmiségi házaspárok meghívásával. Az előbbieknél ugyanis tizenkettőkor találnak, az utóbbiaknál csak két órákor. Így aztán napja csupa ide-oda rohanással telik. Belvárosból ki, a külvárosba be s két órákor vissza. Ráadásul itt is, ott is, csak félétvággyal fogyaszt. A háziasszonyok pironkodnak, azt hiszik, nem izlik a főztjük. Hogy ezt az aggályukat eloszlassa, emberfeletti önfeladással egész ebédet eszik itt is, ott is. A vacsorákra való rohangálás aztán társul a „fekete“ vagy a „poharazás“ melletti eszmecserek fáradalmaival...

Mert mindenki tudni akar valamit. Bölcsebbnek, okosabbnak hiszik,

mint a „szegény vidékieket“ Emitt irodalmi viták, amott szakszervezeti gondok, a Magyar Népközösségi emberek székely bánatra várnak vigaszt. Azonkívül mindenkinek van valaki ismerőse, rokona Kolozsvárt s azokról is tudni akarnak valamit. Többen csomagokat akarnak bizni rá. A vonatok zsufoltságára való hivatkozással azonban nem vállalja. De visz magával fényképeket, üzeneteket. Előfizetési megrendeléseket az egyik folyóirathoz...

Míg ezek a dolgok egymás hegyén-hátán kavarnak a fejében, két délelőttöt végig ácsorog a nyilvántartási hivatalnál a sorban, hogy bejelentse magát. A nyolc nap vége felé találkozik legnagyobb élményével. Vacsorára hivatalos Bolonyába, a gyárvárosi negyedbe. Meghívója székely ember, gyári napszámos... Egy szobás kicsi lakás. Négy gyermek totyog, gügyög, nyüzsög a padlón, asztal alatt, hogy aztán egy rakáson elaludjanak a diványon... Az ötödik még csak három-négy napos. Anyja aznap már munkában is volt. Szívélyesek, kedvesek. Rumostea, szálemi, vaj a teritéken. Bár a család szintén az asztal köré ül, mégis csak a férfi fogyaszt vele udvariasságból pár falatot. Korábban bizonyára megvacsoráztak már, pityóka vagy paszuly levest.

Nagyon jól esik a vendégnek ez a megtiszteltetés, de röstelkedik is, amiért költségbe verte őket. Odahaza hetenként háromszor náluk is pityókaké vagy paszuly szerepel, megette volna itt is szívesen. Különben se éhes az udvariassági dupla ebéd után. De nem mer szólni és keveset fogyaszt. Hadd maradjon az apróságoknak a jó falat. A házisszony talán meg is sértődött. Talán azt gondolta, hogy finnyáskodik, mert nem sokat kínálgatja, hanem egy-kettőre leszedi a teritéket.

A beszélgetések folyamán aztán a következők derülnek ki. Tizenkét éve laknak Brassóban. A férfinak Csíksban él a rokonsága. Hármuknak, apjának, bátyjának és neki csak akkora kisbirtokuk volt, hogy három felé osztva egyikük sem birt volna megélni. Önként magára vállalta a Brassóban való szerencse-próbát. Ugy gondolta, hátha összetud zsugorítani néhány év alatt önálló kisbirtokra valót. Beszegődtek hát feleségestül gyárba, előbb a kénsavgyárba, aztán az olajba.

Napszámos fizetés, kicsi fizetés. És minden évben meglepte őket a gyermek. Egymásután tíz. Ebből minden második meghalt, mielőtt betöltötte volna a két évet. Képletesen szólva a szoba egyik sarkában örök-ké ott állt a bölcső, a másikban a koporsó. Kettőjük keresetét megemésztették a bábák és a sirások. Soha se tudják, hogy mikor gyászolnak és mikor örvendenek. Többször inkább azon busulnak, hogy ők semmire se vitték. Az elmúlt tizenkét év alatt csak a betegsegélyzőbe befizettek közel huszezer lejt. De amikor operálni kellett az embert, háromezeröttszáz lejt saját maguknak kellett előteremtteni. Szülési-segélyt talán összevissza 500 lejt, ha kaptak, a sok gyermek után. Most már negyven évesek s a férfi legutóbb is két hétig fektült a „derekával“. Csendes beletörődéssel panaszozzák, hogy a gyárban, ahol dolgoznak, a 12 év alatt megfordult az egész Székelyföld, de mindenki hazavitt magával, legalább egy tehénre, csűrre vagy egy lóra valót, csak ők és más két székely család ragadt itt örökre a gyárban...

— De mi lesz a faluba hazatérők most emberesedő fiaikkal — kérdi az író. — Ezek sem osztthatják három-négy felé a kisbirtokot.

— Az lesz, ami velünk, — feleli a bolonyai munkás. — De nem

akarják nekem elhinni. Pedig itt ragadnak mindörökre. Keresnek a betegsegélyzőnek, a bábáknak és a sűrásoknak. Na, és talán belépnek egyszer a Székelyalkalmazottak Szövetkezetébe is. Talán még a munkásszervezetekbe is. Ugy né, ahogy én. Hát tehetek egyebet? — kérdi mentegelőzve. — Ha az embernek nem sikerül az egyik, háttha sikerül a másik... Csak ne fájna annyit a derekam...

Az író elutazása napján választották be ezt a bolonyai munkást a Magyar Népközösség munkásszekciójának a szervezőbizottságába...

Éjfélkor ér Predealba, hogy lepecsételtesse a jegyét. Félnégyig a hideg váróteremben fagyoskodva számbaveszi utazása eredményeit. A felolvasáson eladott könyvekből a székely Szövetkezet javára levont százalék híjján, 395 lej jutott neki. Kézből eladott 200 lej érőt a szabómunkásoknak... A sok jó koszt és dupla ebédek ellenére fogyott egy kilót, mert soha 4-5 óránál többet nem aludt éjszaka. Most a vonaton se mer aludni. Félt, nehogy lába kelljen egy végül mégis rábizott csomagnak. Hogy ébren bírja tartani magát, Brassóban szerzett témáit rendezgeti agyában...

WOLFGANG SCHLÜTER: JUT MÉG ESZEDBE?

Fordította: JELEN LÁSZLÓ

I.

*Jut még eszedbe az a sár,
az az esővert nagy mező,
hol bukdácsoltunk uttalan,
két ismeretlen szerető?*

*Te jobbra mentél, én a part
csúf bokrai közt nyugtalan
kerestem a helyes csapást,
merre a tér járt utja van...*

*Utána, érte küldeném
a sár után, a szél után
a szívemet, ha volna még
valahol ilyen délután*

*s az ut, az ut — az elveszett:
nem letted Te, nem lettem én,
csak bukdácsoltunk a mező
vöröslő agyagtengerén,*

*Veled kint a vak ég alatt,
ágról szakadtan, egyedül —
míg arcunkra az ég vize
s az eltévedtek könnye düll.*

*csak bukdácsoltunk körben, - és
nem volt más csak a nagy mező,
a konok ég, a jeges szél
s két ismeretlen szerető,*

*Ez a jó boldogtalanság
ó, csak enyém lehetne még,
mit bánnám ónos záporát
mint önti a fekete ég,*

*hajléktalan két bujdosó,
a világban két elveszett —
ó mily lázzal kaptam el ott
csuromvizesen a kezed*

*mit bánnám a rideg szelet
s az utat, ami elveszett
ha kigyulladt két kezemben
gőzölne hófehér kezed*

*s mily boldog voltam ott a rét
agyagos, vörös tengerén
hogy kiverten, üdvözületlen:
de végre Reád lettem én...*

*és állanék és állanál
eltévedten s remegve bár,
de mégis egy utban Veled,
mint akkor ama délután!*

II.

Jut még eszedbe — kérdeném,
de kicsi az egyéni „fáj“!
Most sokkal borultabb az ég
és ami sár van nem is sár:

mert ami hull már nem is eső
s ami zokog már nem is szél
és ami mező, az sánc árok
és ami táj volt — haditér.

Ez már a végső óra mélyje,
a végső, utolsó homály
és „nincs tovább“. Megállt az ész
az ember határainál

s embertelen lett, vakmerő:
emberszivekre tapodó,
uttalan vak térben bolyong
a romboló és alkotó!

Ha szállsz a végleg kifosztott
s jégbe szögelt világ felett
látod-e Lelkiismeret
„emberi“ álmunkból mi lett?

Az idő jegyei nyugati lapok apróhirdetéseiben

„HATÓSÁGILAG ENGEDÉLYEZETT, védjeggyel ellátott bombamentes fedezék! Tíz személyre! Ára 6000 franc. Öt nap alatt kész“.

„SAJÁTMAGA FELÉPITHETI családi menedékhelyét. Csak öt ezer franc.“

„FESTESSE KÉKRE ablakait szakértővel!“

„REPÜLŐGÉPEK ELLEN legbiztonságosabbak a homokzsák menedékek“.

„HOMOKZSAKOKAT teherautón házhoz szállítunk“.

„LEGYEN ELŐVIGYÁZATOS! Lásd el gyermekeid személyazonossági tábláscskákkal. Az övre erősíthető, fehér és rozsdamentes fémből készült, névvel és lakáscimmal ellátott táblák ára három franc“.

„ŐRIZTESSE MEG FESTMÉNYEIT és műtárgyait! Csomogolás és biztonságba helyezés szakértőkkel. Gázmentes raktár“.

„NALUNK KAPHAT MINDENT, amit magával kell vinni menekülés esetén. Hátizsák, lábzsák, gumipárna, tábori ágyak stb. Siessen, amíg nem késő“.

KULTURKRÓNIKA

MELLÉKVÁGÁNYRA SZORITOTT IRODALOM

Egy levélváltás figyelmeztetett a kérdés komoly időszerezésére. Bírálatot írtam nemrégiben egy regényről s mellesleg az író kötelességéről ejtettem néhány szót a kor iránt, melyben alkot és él. Adyt idéztem, ki nem is egy versét ezzel a biblikus szólammal kezdi: „Ez időkből maradjon meg az.“ Rövidesen levelet kapok költő barátomtól, ki minden központtól messze, vasuti szárnyvonal mentén él és évek telnek el, míg rászánjuk magunkat egy-egy levél megírására, hogy gondolatainkat kicseréljük. Minden átmenet nélkül felteszi a kérdést, hogy a régi, Taine-i esztétika szerint értelmezem-e az íróra kötelező korszerűséget vagy Verhaeren újabb megfogalmazását vallom? Ebből sűrű levélváltás indult meg. Harmadnaponként fordult közöttünk a posta, mintha legsürgősebb tennivalónk a két felfogás közötti különbség és a magunk álláspontjának tisztázása lett volna.

Nincs tovább. Amint azonban barátom finoman és gonddal kimetszett mondatait olvastam, melyek bárkinek gyönyörűségére és okulására szolgálhatnának, felvetődött bennem a kérdés: vajjon miért kell ezeknek a mondanivalóknak magánlevelekben, két ember magánügyeként maghuzódnok? Ismerem nagy francia napilapot, ahol ilyen és hasonló esztétikai problémákról a legkiválóbb írók vezércikk helyén értekeznek. Nálunk ezeket az író a maga kicsinyes műhelygondjának tekinti s még csak nem is mer előhozakodni a témával valamely folyóiratunknál, holott ezek kifejezetten az irodalmi fórum szerepkörében tetszelegnek maguknak. Nálunk az irodalom maga, még irodalmi szaklapokban is másodlagos jelentőségű, mellékvágányra szorított cikk. Mintha szégyelne, hogy egyáltalán van a világon ma, mikor az emberek rádiót hallgatnak, repülőgépen közlekednek, filmekhez tolonganak vagy labdarugó mérkőzésre és este, elalvás előtt, belelapoznak futtában egy-egy kalandorregénybe vagy színházi pletykafolyóiratba. És lehetetlen elnyomni magamban az érzést, hogy ennek maga az irodalom, illetve az írók az okai, akik olyan könnyedén hagyták leszorítani magukat az érdeklődés vagy az ugynevezett kulturélet fővonaláról. Anyagi és népszerűségi okokból leszállottunk az emelvényről, melyet Homér óta alánk építettek a századok. A regényt riporttá higitottuk, a drámát filmjelenetekre tördeltük vagy hangjátékká koppasztottuk, az értekezésből vezércikket vagy manifesztumot csináltunk és szégyenkezve buvik meg lapjaink és folyóirataink sarkában a vers, hacsak nem alkalmas hadi vagy pártinduló szövegéül.

Évekkel ezelőtt még történtek feljajdulások. Ezüstkorról beszélt Babbit és Julien Benda az írástudók árulásáról. Az ezüstkort azóta sem változott aranykorrá. Az írástudók vigan árulják tovább az írást s még inkább önmagukat. A nagyközönséget nem érheti panasz, ő készárut vásárol a pénzéért s azt veszi, amit író és kiadó elébetálmak. Ma, mikor a propagandának mindennél elhatározóbb jelentősége van a tömegek életében, a közönségbe a selejttest éppúgy be lehet propagandázni, mint a minőségportékát. Az írástudókon mulik, akik készségesen szállítják le a minőséget a kiadó kívánságára ahelyett, hogy megmakacsolják magukat s

még selejtes címén is irodalmat szállítanak. Vannak csapnivalóan giccses, erkölcsrontó bűnügyi regények, de Dosztojevszkij is írt Raszkolnyikov címen egy remekművet bűnügyi bonyodalommal. Vannak házasságtörési drámák, örök variánsai a háromszög-erkölcsnek, de Ibsen is írt egy Nórát, Strindberg is egy Haláltáncot, amelyek az erkölcs és a társadalmi igazság magaslatára huzzák fel az elcsépelet témát. Irtak már irodalmi remekműveket, örökéletűeket is hat strófában és száz soros novellácskában. Manap hatszáz és ezer oldalaknál, két-három testes kötetnél nem adjuk alább. És bosszuság és csömör a végigolvasásuk.

Ez a mindenáron való „közönségkiszolgálás“ most száz és száz vonatkozásban bosszulja meg magát. Ezek az olvasmányokon nevelkedett fel egy ifjúság, mely élet, erkölcs, esztétikum, izlés és világlátás szempontjából nagyon kétesértékű műveltséget hordott össze magában. Ítéleteiben, elfogultságaiiban türelmetlenebb és vakmerőbb minden elődei-nél, mert nem feszélyezik az igazi műveltség, a belső kifinomultság elemi gátlásai. Ez az ifjúság nem olvasott egy tudással, beleérzéssel és mágondal megformált irodalmi bírálatot, csak kiadói, fizetett közleményeket, melyek indokolatlanul emelnek az egekig fércműveket vagy más oldalon sárga földig lecsepetülő álkritikákat, melyek az ellenkiadó érdekköréből kerültek ki. Nem olvasott egy szakmai jártassággal, önbírálattal és tárgybeli biztonsággal megszerkesztett novellát, mert ez a cikk egyszerűen eltűnt a piacról azon a címen, hogy a közönségnek amúgy sem kell a novella. Nem olvasott egy Macaulay vagy Saint-Beuve esszét, még csak Gyulai Pál vagy Péterfy Jenő értekezései sem jutottak el hozzá, hogy fel tudná becsléni, milyen kristályos okfejtéssel és az ismereteknek milyen tárházával lehet és szabad hozzányulni az irodalom, a művészet, a tudományok, sőt a politika nagy kérdéseire.

De ismét mondom, nem ő a hibás. A kiadói üzlet a hibás, mely az irodalmi termelést futószalagüzemre alakította át. Hova lettek a régi nagy kiadók, az Emich Gusztávok, a Ráth Mórok, a Ranschburg Pálok, akik maguk voltak kiadványaiknak első lektorai és nem a cég muló üzleti sikerére, hanem szilárdan megalapozott irodalmi tekintélyére voltak kényesek. Nyomukba műveletlen és mohó üzletes nemzedék lépett, mely azért alkalmazott lektort, hogy saját kiadványait se kelljen elolvasnia és úgy mérte a könyvet, mint tót a kanavászt a hetivásáron vagy szatócs a petróleumot a falusi pult mögött. Ez is „cikk“, az is „cikk“. Nem a könyvhöz kell értenie a jó kiadónak — ez a szállóige járta még nemrégiben is, — hanem az eladás megszervezéséhez. Megfelelő ügynöki karral, minden mást tulharsógó „proagandával“ el lehet adni diszkótésben vagy „sorozatba benyomva“ Ubrik Borbála ponyvaedzett füzetét is. A közönség tömeg, tehát műveletlen. Mindent rá lehet sózni, csak érteni kell a dürgést. Egy jósvádáju ügynök többet ér tíz fémjelzett írónál. Az író, ha még olyan gyönge, még olyan vékonyvénájú, „meg lehet csinálni“, de a jó ügynök szillettik, mint a költőről mondották hajdan.

Emiatt szorult mellékvágányra az igazi irodalom, a minőségmunka. Emiatt sem fóruma, sem keletje az irodalom és az írásművészet korszerű kérdéseinek. Írók és kiadók közös akarattal elfelejtették vagy szándékosan elmulasztották, hogy komoly és az írás művészetét csakugyan értékelni tudó fogyasztótábor neveljenek maguknak. A napilap, mely nem előfizetőkből és eladott példányokból él, hanem kiadós hirdetésekéből, ter-

mészetesen törülte hasábjairól a fizetetlen irodalmi közleményeket. A tárgyilagos és felkészült műbírálatot pedig sorompók közé szorította, mert az lehet kedvezőtlen is valamely megjelent műre s ezért a kiadó megharagszik és nem adja majd fel következő kiadványa fizetett „bírálatát“ vagy hirdetését. Elhanyagolta minden írók és olvasók legjobb iskoláját, a művészi felépítésű tárcanovellát, pedig ebben a műfajban egykoron egy Mikszáth, egy Petelei István, egy Ágai Adolf, egy Szini Gyula, egy Thury Zoltán jeleskedtek. Ady egy-egy kis tárcája esemény volt megjelenése idejében és a vonal alatt kapott helyet a komoly szinibírálat, melyet manap a színházrovatban kéthasábosan szedett reklámközlemények vagy ifju ujdondások megfizetett „bírálati“ helyettesítenek. Különösen nálunk, Erdélyben, átlag öt évenként nagy felborzolóadás van a hiányzó kritika miatt. Váltig sajnáljuk, hogy még mindig nem sikerült kinevelnünk egy Gyulai Pált vagy egy fiók Keszler Józsefet. De ha valaki felbuzdult erre és merészelt leütni egy tárgyilagos bíráló hangot, nyomban makacs ellenzékieskedőnek, forradalmárnak, bolsevikinek és egységbontónak kiáltották ki. A lagymatag, szintelen, szagtalan középszert éppugy futni kell hagyni, mint a magáról és természetes határaitól megfélemlített tehetséget. A legfőbb bíró a közönség és a legbiztosabb kritériuma egy mű jóságának az anyagi siker. Hogy a közönséget előzőleg félre nevelték vagy félrevezették s hogy az anyagi siker milyen áron és milyen eszközökkel erőszakolódott ki, az más lapra tartozik. Emiatt a felelősséget senki sem vállalja, vagy vállvonogatva vállalja: „Hja, mások is így csinálják. Bolond, aki szándékosan tör saját üzlete romlására.“

Nincs igazi irodalmi tekintély? Hogyan is lehetne, mikor a leírott és kinyomatott szó hitelét annyira lejáratták? Hogyan is lehetne, mikor az író maga eszközül adja oda magát saját tekintélye lejáratásához? Nincs műértő közönség? Hogyan is lehetne, mikor az egész irodalmi, kiadói és színházi üzlet azon dolgozik, hogy a közönség ne is értsen az ő szakmájához, mert akkor egyszerre válogatóssá válik? Lehetetlen valamely nemzeti, vallási, társadalmi közösségben egy jobbért, nemesebbért izzó közszellemet kialakítani? Hogyan is lehetne, mikor magasán lobogtatott írói nevek és irodalmi sikerek mögül nap, mint nap kilóg a hazugság, a mondvacsináltság lólába? Azok a tizujjunkon megszámlálhatók pedig, akik nem eladók és nem kaphatók megalkuvásra, úgy elszigetelődnek, mint a szárazra kitett hal. Csak az tudja, aki közelről látta, micsoda magánosság a Móricz Zsigmondok, a Babits Mihályok magánossága. A Romain Rollandok hazájukból száműzték önmagukat a svájci hegyek közé, hogy örködni tudjanak a kikezdehetetlen szellem szuverénitása fölött, különben örökre el kellett volna némulniok. A Thomas Mannok és Stefan Zweigok sorsa közismertebb annál, semhogy új magyarázatra szorulna. Pedig ki tagadná, mégis csak ők az emberiség élő lelkiismerete, nem azok, akik békés egykedvűséggel illesztik kezüket-lábukat a kiadói „propaganda“ kalodájába.

Propaganda és mellékvágány. Ez az irodalom sorsa 1939-ben. Ez a szabad, független szellem és valószínűleg az ezzel azonos igazság sorsa is. Akik tehetnének, nem tesznek ellene és akiknek ez így kényelmesebb, azok miért is törekednének jobbra? Meg vagyon írva, hogy kevés értelemmel kormányozzák a világot. De akkor mi szükség van egyáltalán irodalomra, mikor ezt a kevés értelmet egy álképlet jobban kielégíti a valóságosnál?

Ebben a dologban valószínűleg megint levél útján kell megkérdeznem mellékvágányon lakó költő barátomat. (*Szentimrei Jenő*)

A HUSZADIK SZÁZAD ÉS A SZÁZADUNK

Jászi Oszkár Huszadik Századának szellemi örököse, a *Századunk*, mint Budapesrtől jelentik — papirhiány miatt megszűnt.

A megszűnése híre nem érte váratlanul azt a pár száz értelmiségit, akinek előfizetési díjaiból a lap eddig fenntartotta magát. A *Századunk* az utóbbi években egyre kisebb terjedelemben jelent meg; néha kettős, hármas, volt úgy, hogy ötös számot adtak ki. Mikor pár évvel ezelőtt Karinthy megpillantott asztalomon egy ilyen ötös számot, megjegyezte:

— A *Századunk*, ha így halad, egyre közeledik címéhez, nemsokára csak évente, majd csak egy században egyszer fog megjelenni.

Most már nem jelenik meg többé egyszer sem. Azt a kevés papárt is megvonták tőle, amit egyre soványabb füzetek igényeltek.

*

A *Huszadik Század* 19 évi fennállása után 1919 augusztus havában szűnt meg. Az akkori politikai viszonyok között évek hosszú során át gondolni sem lehetett hozzá hasonló folyóirat megjelentetésére. De, ha akadt is volna vállalkozó, ki még a politikai akadályokat is legyűri, képtelen lett volna megfelelő szerkesztőséget egybehozni. A *Huszadik Század* egész szerkesztősége — élén Jászi Oszkárral — emigrációba került, a régi írói gárdából alig páran maradhettek otthon. A régi *Huszadik Század* feltámasztásáról még évek múlva sem lehetett szó. 1926-ban, mikor *Vámbéry Ruzstem* érkezettnek látta az időt új szociológiai szemle megindítására egészen új munkatársakat toborzott maga köré. A *Századunk* első két évfolyamában alig találkozunk pár évvel a H. Sz. régi munkatársai közül.

A *Századunk* megjelenése távolról sem jelentett olyan eseményt Magyarország szellemi és társadalmi életében, mint annak idején a *Huszadik Század*. Mindenesetre érdekes, magas színvonalon tartott lap volt ez is, de csak egy a többi közt, míg a *Huszadik Század* — minden tulzás nélkül — forradalmi eseménye volt a századeleji magyar szellemi életnek. A H. Sz. új utakat vágott. A *Századunk* csak elhagyott, kopár utakon baliagott.

Igaz, más szelek fújtak, más idők jártak a H. Sz. idejében. Viszont: nemcsak a lap irányítja olvasóit, de az olvasók is a lapot. Amit Ledru Rollin mondott a tömegről, hogy: Követnem kell őket, hisz vezérik vagyok, — ugyanazt mondhatja egy lapvezér is olvasótömegére vonatkoztatva. A *Huszadik Század* nemcsak irányított, de hagyta magát irányítani is a tömeget magával ragadó új eszmék által. A *Századunk*, mondhatni nem irányított senkit. A H. Sz. fénycsóvaként bevilágított a magyar szociális élet mélységeibe, a *Századunk* gyengén pislákoló mécsként árasztott némi kis fényt és meleget az elsötétült magyar égbolt alatt.

Am, ahol nagy a szükség minden fényre és világosságra, ott, nagy kár, ha kialszik a legkisebb láng is...

*

A *Huszadik Század* tisztára tudományos programmal indult. Célja: a társadalomtudományok népszerűsítése. Akkoriban Herbert Spencer volt

a szociológusok ideálja s a H. Sz. az ő nevével s az új lap szerkesztőjéhez intézett levelének ihletével kezdte meg működését. Pár hónappal a lap megjelenése után alakul meg a *Társadalomtudományi Társaság*, mely körülbelül ugyanazt a szerepet igyekezett betölteni Magyarországon, mint a *Fabian Society* Angliában.

A szociológia népszerűsítésével úgy a H. Sz., mint az új Társaság egy cél szolgálatában állt: a tudományt akarta bevinni a politikába. (Évek múlva, mikor a reakció felismerte a veszélyt, amit ez az új eszmeáramlat jelent számára, azzal vádolták a magyar fábiánusokat, hogy épp fordítva: a tudományba akarják bevinni a politikát.)

A Huszadik Századot nagy rokonszenvvel fogadta a közvélemény. Világnézetre való tekintet nélkül az új szemle és a Társadalomtudományi Társaság köré tömörültek mindazok, kik az akkori közéletnek egyik vagy másik jelenségével szemben elégedetlenek voltak s elmaradtnak vagy korruptnak vélték a közéletet intézők többségét. Az akkori nemzedéknek még vajmi kevés fogalma volt arról, hogy mi fán terem a szociológia, de ösztönösen megérezték, hogy a társadalmi és gazdasági bajok orvoslása vagy legalább is a bajok helyes diagnózisa csak ettől az új tudománytól várható.

Durkheim írja valahol, hogy tíz percig sem tartaná érdemesnek szociológiával foglalkozni, ha nem volna meggyőződve arról, hogy a szociológia a társadalmi előrelátás tudománya, melynek segítségével meg lehet állapítani a társadalmi történések törvényszerűségét. Nos, aki kételkedik e durkheimi megállapítás igazságában, vegye elő a Huszadik Század 19 kötetét. Ezekben a vaskos kötetekben a H. Sz. szerkesztője és munkatársai két évtizeden át nemcsak átvilágították a régi Magyarország összes sorsdöntő kérdéseit, hanem rámutattak arra is, hogy azok gyökeres és gyors megoldása nélkül nem biztosítható továbbra a társadalmi és gazdasági élet békés menete. Diagnózis és prognózis százszázalékosan helytállt. Az agrárkérdés, mint a jövő magyar politika gerince, a nemzetiségi kérdés, a demokratikus választójog kérdése, progresszív adó, zsidókérdés, a népnevelés és népegészségügy kérdése stb. mind alapos és szakzerű megvitatás alá került a Huszadik Század hasábjain. Csupa olyan kérdés, mely azelőtt a magyar publicisztika nevére virága volt.

Tömeglélektani jelenség, hogy a tömeg nem szereti a Kassandra jósokat. Így történt a Huszadik Század esetében is. Amint bekövetkezett a katasztrófa s bebizonyosodott, hogy mennyire igazolták az események a H. Sz. gárdáját, a közvélemény olyan elkeseredetten fordult Jásziék táborára ellen, mintha minden bajnak ők lennének az okai. Hasonlatos volt ez a magatartás ahhoz, mintha földrengés idején a tömeg az ellen a geológus ellen fordulna, ki jóelőre megjósolta a földrengések periodicitását s figyelmeztetett annak várható következményeire.

*

Milyen munkát végzett a Századunk 13 évi fennállása alatt?

Elméleti, tudományos téren mindenestre igyekezett méltó maradni a Huszadik Század hagyományaihoz. Az újabb szociológiai irodalom minden új, jelentős oeuvreje kimerítő, alapos méltatásban és bírálatban részesült. Hosszabb lélekzetű tanulmányok jelentek meg *Oppenheimer* szociológiájáról, *Max Weber* vallásszociológiájáról, *Driesch* társadalombölcsele-

téről. *Alverdes* összehasonlító szociológiájáról stb. A Századunk ezirányú működése Jászi Oszkár objektív nagyvonalúságának folytonosságát jelenti, de — amint Rubin László találóan írja, — ez már az idők sodrában túltúl kontemplatív haremódor. A társadalomtudományok „objektív” művelése ma már nem időszerű; a szociológia területe oly széles, oly hűvös és elvont — a tárgyilagosság szürke csillagával, — hogy új hitre serkenteni nem tud. Ma minden szónak szárnyakat kell adni, hogy a pihegő gondolatot felemelhesse.

A Századunk, különösen első évfolyamaiban, óvakodott minden olyan társadalmi vagy politikai kérdés megvitatásától, mely kapcsolatba hozható valamely magyarországi időszerű politikai problémával, legfeljebb Nagy Lajos éles lapszemléi és kritikái emlékeztettek a H. Sz. régi tónusára.

Az 1928-as évfolyamban a demokrácia kérdését vitatta meg ankkét keretében. A régi gárdából Jászi Oszkár, Farkas Géza, Szende Pál vettek részt a vitában, az újabb iról nemzedékből Veres Péter, Pintér József s mások szóltak hozzá a kérdéshez. A vita természetesen meddő maradt, még a régiek sem voltak hűek régi önmagukhoz. Jellemző különben a Századunk szerkesztési módjára, hogy ugyanabban a számban, melyben ez a korszerű vita megindult, hosszú tanulmány értekezett arról, hogy „II. Szilveszter pápa ajándéka-e Szent István koronája?”

A Századunk szerkesztője, Vámbéry Rusztem 1938-ban kivándorolt Amerikába. Azóta, Csécsy Imre szerkesztésében, igen érezhető volt Vámbéry cikkeinek s kortörténeti jegyzeteinek elmaradása. A lap utolsó száma már csak 30 oldalon jelent meg, mindössze két tanulmánnyal. Az egyik (Báthory országában) Lengyelországról szól. Mire a lap kikerült a nyomdából, már nem létezett Polonia. A másik tanulmány egy 100 évvel ezelőtt megjelent magyar lapról, az akkori Századunkról...

Aki csak a legutóbb megjelent számok alapján értékelt, bizonyára nem tekintheti nagy veszteségnek a lap megszüntét. Ám ha mind a 13 évfolyamát átlapozzuk, meg kell állapítanunk, hogy előttünk talán nem is egészen ismeretes nehéz viszonyok között mégis hasznos és jelentős munkát végzett az ismeretterjesztés, a felvilágosodás és az eszmeérlelés terén.

Ha nem ürügy, de valóság a „papirhiány”, ugy nem első, hanem utolsósorban kellett volna megvonni a meglevő készletet a Századunktól s a vele egyidőben, ugyanezen okból beszüntetett *Szép Szó*-tól.

(Turnowsky Sándor)

VILÁGNÉZETI SZÁMONKÉRÉS. Napjaink történelmi fordulatai egyaránt próbára teszik a kételkedők és hívők szellemi vértetét, bomlást és szakadást idézve fel soraik között. A tünet olyan szembetűnő, hogy alig lehet lenéző fölényvel elsiklani megítélése felett, dogmatikusnak nevezve azokat, akik megingathatatlan bizonyossággal állítják fel tételeiket s ingadozóknak, kik a kételkedés lángjában edzik hitüket. A kedélyek mindkét

részről szenvedélyesek, kevés hajlammal az engesztelékenységre, türelemre és tartózkodásra.

Az összecsapások középpontjában napjaink társadalmi tudatának legdöntőbb irányítója, a „világnézet” áll. Világnézete ma már mindenkinek van; régebben is volt, de nem tudtak róla s így kevésbé tartották számon eredményeit vagy változásait. A politizált ember ma viszont nemcsak érdeklődése arányában foglalkozik kül- és belállamügyek-

kel, hanem elsősorban „világnézetek” erkölcsi kontrollja sarkalja, hogy figyelje az eseményeket és ha alakítani már nem tudja, legalább lelkileg állástfoglaljon irányukban. Ez a szüntelen erkölcsi ellenőrzés hevíti oly magas fokra a lelkek érzékenységet és sodorja zabolátlan utakra állásfoglalásukat.

A világnézetet szeretik közkeletű megítélés szerint zárt, megbont-hatatlan egésznek tekinteni, amely kényilatkozott axiómáit töretlenül tartozik érvényesíteni minden időben, helyzetben és körülmények között. A világnézetnek soha sem szabad erkölcsi magaslatairól leszállani, különösen nem szabad haszonelvűségből engedelményeket tenni, még akkor sem, ha ezek az engedelmények átmenetiek és éppen a világnézet távolabbi céljait szolgálják. A világnézet — e felfogás szerint — önmaga valóságos érdekei ellen is tartozik (ad absurdum) cselekedni s erkölcsi kölléktárának egyetlen rozsdásszögét sem szabad elveszteni. Már pedig a világnézetek mostanában sűrűn hullajtották el kölléktáráik rozsdás alkalmatos-ságait, akár azért, mert ezek nem szolgálták többé sem elszigetelten, sem egyetemlegesen érdekeiket, akár azért, mert utat engedtek ellenkező áramlatok föllényének. A „világnézet” ilyenkor az elé a feladat elé került, hogy az erkölcsi egyoldalúságot és összhangot válassza-e (amely romlással kísért s így végső megítélésben problematikus-sá teszi az erkölcsöt is) vagy érdeke szerint, átértékelve és átértelmezve az erkölcsi posztulátumaihoz eddig fűzött fogalmak sorát, megnövelje térfoglalását. Az alternatíva — bár paradox képleteket teremthet, mégsem lehet figyelmen kívül hagyni, — hogy valamely erkölcsi alapelv olykor saját megtagadásának árán érvényesülhet csak. Az erasmusi humanizmus, amely kitér az ellenfél elől és fejét meghajtja az erőszak előtt, nem a humanumot, hanem az erőszakot segíti, aminthogy az imperialista hábo-

rúk ellen sem lehet ótestamentumi ígékkel mérközni. A béke és emberség olykor csak harcra és erőszakos módszerek útján győzedelmeskedhetik s ez azt is jelenti, hogy időlegesen meg kell tagadni hitét legjobb célja szolgálatában.

Az ellentmondó helyzetek gyakran éppen az ellentmondások feloldására törekednek. Nem különös-e, hogy a nemzeti kisebbségek nemzeti kiélésének legmagasabbrendű formáit nem a nemzeti államok teremttették meg; ellenkezőleg: ezek tanusították a legtürelmetlenebb magatartást és gyakoroltak legerőszakosabb nyomást a határaik között élő más nemzetiségekre, míg pl. az Unió a szocializmus nemzetközi szemléletének vonalán jelentős eredményeket ért el megszűnt vagy fejletlen nemzeti kulturák újravirágztatása és kifejlesztése tekintetében.

Sokat emlegették mostanában a népek önrendelkezési jogának tiszteletét, migmem kitünt, hogy e mögött a nemes „elv” mögött csalárd szándékok rejtöztek és valósultak meg. Alki tehát még ezután is hitelt ad ez egyébként szépen csengő frazeológiának, az nem szolgálja, hanem kiszolgáltatja szabadságát féltő nemzetét. Népi önrendelkezést lehet úgy is biztosítani, hogy a nép előzetes hozzájárulása nélkül avatkoznak be veszélyezett sorsuk alakításába és lehet úgy is eltiporni, hogy a nép előzetesen hozzájárul. Ukrajnában az előbbi, a Szudetavidéken és Szlovákiában az utóbbi következett be.

Mindezek a szempontok ott kavarnak a bizonykodók és kétkedők zavarának középpontjában, anélkül, hogy feloldódást hoznának. Az erkölcsi számonkéréseknek nem akar végeszalkadni, az összhang hánytorgatói szellemi képleteken nyargalnak, szövegeket és nyilatkozatokat hasonlitanak, idéznek s hívnak tanuságtételül. A valóságok fonák visszfényt vetnek bennük; nem az események változékonyságát figyelik, hanem a szövegek másulását.

Ugy tűnik szemükben, hogy az új-
jártékelt erkölcsi megítélések for-
gatják más irányba a történelmet
és nem fordítva, — a változott té-
nyek kényszerítik ki a változott
magatartást. A „világnézet“ erköl-
csi hanyatlásának vagy megfelelé-
sének kételye viaskodik bennük, no-
ha csak ők kerültek világnézetükkel
meghasonlott helyzetbe.

Persze a kétkedésnek is meg van
a tiszteletreméltó ér-
ve, mint az elvűségnek. A kétke-
dés, mint szellemi magatartás, leg-
főbb szülője az új bizonyosságok-
nak és feltétele a fejlődésnek. A
hithűség üres dogmatika kétely és
megfontolás nélkül. Az, aki a hit
nevében elutasítja (nem a kétséget,
hanem) a kétség jogát, az magán a
hiten (értsd: világnézetben) ejt se-
bet, amely éppen a kétkedés, kriti-
ka és revízió jogán tudja előbbre-
vinni és megvalósítani céljait.

Engels egy helyen igen szemléltető
példával tanuskodik amellett, hogy a
tudományos szocializmus megte-
remtől, akik megítélései és történel-
mi elemzéseinek pedig alapvetőeknek
bizonyultak, mint voltak kénytelen-
nek az események változásai foly-
tán átértékelni nem egy korábbi
felfogásukat. „A történelem — írja
Engels — leleplezte nézeteink illu-
zió voltát, széjjelrombolta tévedé-
seinket...“ A változó történelmi kor-
szakok más-más feladatokat, eljá-
rást és módszert igényelnek. „Nem
szabad törödni az elmélettel, csak
a valóság nagy tényeit szabad fi-
gyelembe venni“ — állította Ulja-
nov. Vajjon a Maginot és Siegfried
erődvonalak korában lehet-e a na-
poleoni korszak haditaktikáját al-
kalmazni?

Nyilvánvaló, hogy a „világnézeti“
magatartás erkölcsi megítélését
nem lehet statikus elvek szerint ér-
tékelni, anélkül, hogy alapvető hi-
bákat ne követnénk el. Az elna-
gyolt kétely és túlméretezett bizo-
nyosság egyaránt a szemlélet elha-
tárolásához és az értékitélet meg-
romlásához vezet. Ebben a vonatko-
zásban ezek az ellentétes szempon-

tú módszerek semmiben sem külön-
böznek egymástól.

Bizonyos, hogy a történelmi vál-
tozások új tényei felszámolják a
„világnézetek“ kétkedőinek és elfo-
gultjainak zavarát s az ítéletek és
értékelések a tárgyilagosság és
tényvizsgálat józan légkörében ki-
egyensúlyozott és mértékletes for-
mát öltenek. Ez nem a világnézeti
számonekérés és erkölcsi kontroll le-
tűnése, hanem új kételyek és új bi-
zonyosságok felé nyit utat, ame-
lyek zavar helyett inkább a tisztá-
zás ügyét szolgálják és lektüzdik a
bukott „erkölcsi“ képletekkel szem-
beni oktalanná áhítatot. (Robotos
Imre)

N I E T Z S C H E É S A F A S I Z M U S .

Ha Nietzsche olyan hosszú
ideig él, mint Goethe vagy Kant,
megfigyelhette volna annak a moz-
galomnak kialakulását, mely legza-
jósabban hivatkozik rá: — a hitle-
rizmusét...

A hitleri bölcsélet magának köve-
teli Nietzschét s mint a fasizmus
szellemi apja, mintegy hivatalos be-
iktatást nyert azon a napon, mikor
Hitlert Weimarban ünnepelesen
fogadta a filozófus nővére, abban a
házban, ahol Nietzsche meghalt s
ahol kéziratait és emléktárgyait
őrzik.

Mennyiben helytálló ez a követé-
lés?

Az idézetekkel vívott vita eléggé
hiábavalónak látszik, minthogy
Nietzschének kora minden kérdéssé-
vel kapcsolatban ilyen ellentmondó
véleményei voltak.

Ha ihletét és gondolkodásának
mozgását figyeljük, a következő
megállapításokra juthatunk:

A mithosz nietzschei eszméjét
magáévá teheti és alkalmazhatja a
fasizmus. Itt rendelkezésére áll az
ésszerűtlen, primitív és faji elkép-
zelések apológiája, amire szükség
van. A „Tragédia eredete“ a nyu-
gati világ kulturális és politikai
válságának első hírnökéül s a fa-
siszta gondolkodás vezérfonalának
tekinthető. A hitleri ideológiában

Nietzsche bizonyára felismerné még pesszimizmusát, a hősiesség és tragédia iránti kultuszát, feltalálná vágyát, mely a valóság igazolására irányult és azt is, hogy a küldetés bármilyen kegyetlen is, dicsővé válik, amint felismertük és elfogadtuk.

És mégis, már a Zarathustra túlhaladja a természet, faj s a primitív közösség homályából előbukkanó mithikus alak eszméjét. Nietzsche jövő eszméje nem fasiszta. Minden hullámozása ellenére Nietzsche célja a biológiai, a jelenlegi ember túlhaladása volt. „Meghaladni! Felülemelkedni!” Ez a nietzschei imperatívum ép az ellenkezője a fasiszta követelménynek, mely szerint az összeütközések örökkévalóak s az emberi problémáknak nincs megoldásuk.

Nietzsche számára azonban elviselhetetlen lenne a hitlerista ideológiában a mult történelmi „felkérődzése”, az állam kultusza s az egyén és lelkiismeret egyetemesülésének megvetése.

Rövid formulában foglalhatjuk össze ennek az analízisnek eredményét: a fasiszta nietzscheizmus nagyon pontosan megfelel a wagnerizmusnak és Nietzsche wagneri korhatásának. A fasiszta wagneri a színházi hatások iránti vonzalmá, hangoskodása és fényűző heroizmusa — tehát mindazok miatt, amiket Nietzsche bohóckodásnak tartott. A wagneri mifhoszokhoz is kapcsolódik. Siegfried a fasiszta ifjúság eszményképe. Egyébként Wagner szocialista szökevény, előbb a miszticizmushoz, majd a nacionalizmushoz ér! De Nietzsche mindig törekedett rá, hogy önmagában meghaladja Wagnert...

A csordaállat, a megalázott, nívellát ember, a beletörődés embere vajjon nem ez a fasiszta tömegek embere? Nietzsche nem szerette a tömeget; a fasiszta hizeleg nekik, mint tömegeknek, hogy megtarthassák tömeg-voltukban.

A fasiszta a hősiességet tette alapeszmejévé. Kétségtelen, hogy a

fasiszta elit s a hitlerista vagy mussolinista ifjúság körében fellelhető a tüz, valami ostoba, de őszinte hősiesség. A fasiszta diktátorok úgy állítják az embereket életük feláldozásának eshetősége elé, mint kikerülhetetlen végzet elé...

Eljön és eljöhét az idő, hogy a másik oldalnak is háboruznia kell s fel fogják áldozni magukat anélkül, hogy önfeláldozásuknak misztikus értelmet adnának. Meghalnak a halál misztikuma nélkül, az életért, sőt annak tudatával, hogy az életet semmi sem pótolhatja. Meghalni, tudva, hogy ez a halál csak egy a sok közül — meghalni az életért, amit szeretünk s amely számára meg akarjuk őrizni a jövőt — nem magasabb lelkiesség, nem az emberfelettihez közelebbi feszültség és erő-e ez? S nem a tragikum és hősiesség legmagasabb értelme?

Nietzschenek legnagyobb érdeme, hogy az emberrel foglalkozott. A XIX. század bölcselete sokkal inkább az eszmével, az öntudatlannal s a világgal foglalkozott, mint az emberrel.

Még ha mifhosz formájában is, Nietzsche ember-eszmét tár elénk: a teljes embert, aki fölülmulja az emberi jelenlegi állapotát, az erők elforgácsolódását és ellentétét s az élet és lélek teljes egységévé válik. Az ember önmaga felülmulása által válik emberré. Nietzsche emberföltöttje a valóban emberi!...

Mi a kultura? Nietzsche válaszolt napjaink ez alapvető kérdésére. A valódi kultura egyben élet, gondolkodás és cselekvési mód. Valamely emberi közösség életének értelme. Jelenti az ember magával és a világgal szembeni viszonyát.

A jövő nagy kulturának az egyetemeset az emberibe s az ösztönt a tudatba kell olvasztania. Ez a teljes ember kulturája lesz, de belső és külső rendet, az értékek hierarchiáját s egységes emberi erőt követel. Ezek a nietzschei eszmék növekvő jelentőséget és értéket kapnak. Természetesen egészítették ki az ember marxi felfogását.

Ez az, amiért abszurd Nietzschét szembehelyezni Marx-szal.

Nietzsche jövő-akarása nagyszerű volt. A kor embere benne akart, szenvedett, csüggedt és tért vissza mindig a reményhez. S ez az, ami életének egyedülálló jelleget ad. — Ki mer végül szemünkre vetni gyöngédséget az elveszni ítélt dolgokkal szemben? Nietzschevel szólván, nemcsak ilymódon ismerhetjük fel és téphetjük ki gyökerestől őt? (Henri Lefebvre)

A DUNAI KONFÖDERÁCIÓ GONDOLATA a történelemben az 1848-49-es magyar szabadságharcra kapcsolatban Bálcescu majd Kossuth fogalmazásában vetődik fel s célja a Duna-völgyi kis államok szorosabb gazdasági-politikai kapcsolatba léptetése egymással, mert fennmaradásuk — a gondolat felvetői szerint — az osztrák, esetleg osztrák-német és orosz imperializmusok támadásával szemben csak így biztosítható. A XIX. század ez időszaka a polgári társadalom megszilárdulásának és a nemzeti eszme kifejlődésének a szakasza. Magyarország felemás társadalmi szerkezete, polgári osztályának fejletlensége, mind akadályozta a Dunakonföderáció gondolatának akárcsak nagy vonalakban is a megvalósulását, hisz elsősorban Magyarországra hárult volna a kezdeményező fél feladata. A szabadságharc elbukott, mert nem volt igazi, erős polgári osztály, melynek érdekében állott volna a jobbágy viszonyok teljes likvidálása s a nemzetiségekkel való teljes megbékülés jegyében a konföderáció megvalósítása. Pedig a lassan polgárosodó Magyarország érdekében jobban beillett a Dunai Egyesült Államok megalakítása, mint a később oly végzetessé vált Osztrák-Magyar-Monarchia. A magyar polgárosodást a fejlettebb osztrák polgári rend elnyomja és ebbeli igyekezetében a magyar agráriusok segítségére támaszkodik. Magyarországnak me-

radni, hogy Ausztriát olcsó mezőgazdasági termékekkel lássa el s piaca legyen a polgárilag fejlettebb Ausztria iparcikkeinek. A dunai konföderáció viszont Magyarországot tette volna a sulyponttá. A dunai kis államok között a polgári fejlődés legmagasabb fokán álló Magyarországnak lett volna még polgári szempontból is leginkább érdeke a konföderáció, mert valószínű, hogy később a többi dunai államok kerültek volna Magyarországtól olyan függő helyzetbe, mint amilyenbe Magyarország került az Osztrák-Magyar-Monarchia megalakításával Ausztriától. Végzetesnek kell tekinteni az eben az időszakban keletkező dunai-eszmék elvetését s a sajátos Osztrák-Magyar, önáltató imperiálizmus keletkezését, mely a 48-as eszmékkal való teljes szakításhoz, a kisebbségek elnyomásához; végeredményben a világháborúhoz járult hozzá nagy mértékben. Annak idején tehát a dunai-eszme, hacsak elméleti síkon is, progresszív irányú volt.

A Dunai Egyesült Államok Jászi és mások által kifejtett gondolata jóval később a kezdődő szétbomlást próbálta feltartóztatni. Jászi híve a kettős monarchiának, csak más és polgárabb, föderálisztikusabb formában s még az uralkodó házat sem hagyja ki programjából. Hogy őszintén demokráciát akart, engedjük meg, de Deák Ferencz is, amikor 1867-ben az uralkodó házzal a nemzet nevében megkötötte a békét és ezzel lerakta alapjait az Osztrák-Magyar-Monarchiának, legalább oly őszinte demokratikus jószándékkal tette, mint Jászi, mégis az eredmény egy párját ritkító reakciós képződmény lett. A dolgok nem a jószándékon, hanem elsősorban az események logikáján múlnak.

A konföderációs gondolat második időszaka a világháború után az utódállamokban keletkezik. A német polgári rend a világháború és az azt követő forradalmi válság által egyensúlyából kilóditva lassanként

összeszedi magát: mindjobban megszilárdul s még weimari szakaszában megindul benne az imperialista mag csirázása, amely elsősorban a Németország-Ausztriából kiszakított és összeállított szomszéd kisállamokra hat. Így lett a Duna-völgyi gondolat góca a Németországgal szomszédos Csehszlovákia, majd ennek leigázása után, miután Románia is bekerült Németország hatóterébe: Románia.

A dunai-eszme elharcosai mindenhol a magyar haladó irányú kispolgárság soraiból kerülnek ki, mely egyrészt belátta a revizionista szándékok sekélyességét és reménytelenségét, másrészt az égető magyar problémák iránti őszinte és becsületes jóakarattal kivezető utat keres a válságban őrlődő dunai államok számára. Ez a gondolat rájuk nézve azzal a könnyebbséggel is jár, hogy nem kell hűtleneknek lenniök ahhoz a hazájukhoz, mely nyelvüket és kulturájukat adta, sem ahhoz a hazájukhoz, amelyben élnek. Valójában minden demokratikus gondolatot (sőt még áldemokratikusat is) ilyen egyetemlegesség jellemz. De különben is a gondolat — mai fogalmazásában — a kispolgárság problémája. A dunai-eszme megvalósítása megoldaná a magyar értelmiség elhelyezkedési kérdését bizonyos keretek között, miután a vezetőszerp a kispolgárság értelmiségi részének jutna. Ebben a vonatkozásban érthető a mélyebb rétegek semlegessége e gondolattal szemben. Ezért a dunai-eszme gondolata valójában nem oldja meg a Duna-völgyi válság egészét s ott is, ahol megold, a terhet nem tünteti el, hanem az egyik válláról a másikra teszi át. Mindenesetre termékeny a szerepe a kispolgári értelmiségi ifjúság tudati tisztulásában, bár megállapítható az is, hogy elzárja a tovább fejlődés útját. Körükben ez a gondolat a deus ex machina szerepét tölti be s nem oly idegen, mint a totális demokráciáé, amikor követői legnagyobb részével elhiteti, hogy népi, demokratikus szerepet

vállalt. Mindezek ellenére el kell ismerni, hogy mint a nagynémet törekvésekkel szemben álló mozgalom feltétlenül népi, demokratikus célokat szolgál.

A dunai-eszme főnehézsége abban nyilvánul, hogy nem tud megfelelő hatást gyakorolni a kispolgárság alatti rétegekre, amiket pedig magával kell ragadnia küzdelmeiben. A dunai-eszme u. i. nem a mélyrétegek elméleti szükségleteiből nőtt ki s nem azok érdekeit képviseli elsősorban. Nem alulról felfelé terjedt, hanem ellenkezőleg felülről lefelé, mégha ez a felső réteg nem is áll szemben a mély rétegekkel, hanem sok tekintetben azokkal érdeközösséget vállal.

Amilyen tragikus sorsú a kispolgárság a történelem egész folyamán, olyan tragikus sorsúak az eszméi is. Mindig a társadalom két fő rétege között őrlődött s mindig kiszűrt, nem történelmetformáló érdekei szerint ingadozott egyikről a másik felé, rendszerint az erősebb érdekeit szolgálva. Ez a felemás, habozó magatartás rányomja bélyegét a rendszerint a történelem után ballagó eszméire is.

A dunai-eszme felemás, ingadozó jellege abban is megnyilvánul, hogy elméleti harcossai sehol sem találták szükségesnek bővebben kifejteni, milyen módon is kell ezt az eszmét megvalósítani. Szép anyagot gyűjtenek ugyan össze a Duna-völgyében együttélő népek közös szabadságharcairól, ami feltétlenül nyereség. E közösen lefolytatott harcokból azonban nem lehet a dunai-eszmék szükségsszerű megvalósulására következtetni, mert ezek csak a közös harc szükségességét és lehetőségét bizonyítják. A dunai-eszmét hirdetőik eddig nem öntötték konkrétabb formába a megvalósítás útját, nem rajzolták ki osztályhátterét, nem jelölték ki az egyes küzdő rétegek szerepét világosan. Kiderült volna talán, hogy ebben a kérdésben inkább érdekelt a kis és nagypolgárság, mint maga a társadalmi piramis talpa?

A dunai-eszme annak idején (1848) a német imperiálizmus elleni harc jegyében született. Keletkezése óta sok minden megváltozott. Az új háború a német imperiálizmus terjeszkedését megbénította, sőt minden támadó szándéka ellenére is, az angolokkal és franciákkal szemben védekező magatartásra kényszerült. A dunai-eszme értelme és értéke ebben a megváltozott helyzetben igen jelentősen módosul. (Simkó István)

A SZENTSZÉK PÉNZÜGYEI.

A laterani-egyezmény óta — mint ismeretes — a Vatikán szabályszerű független állam saját bélyeggel, rádióval, vasúttal és pénzügyminiszterrel. Ezt a tisztséget a pápai államtitkár külügyi tevékenysége mellett látja el s munkakörét legfeljebb az különbözteti meg a többi állam pénzügyminiszterétől, hogy hivatalával kapcsolatban sohasem hallunk a Vatikán állam „pénzügyi nehézségei“-ről. Érthető is. A Vatikán háztartása teljesen kiegyensúlyozott, sőt ez a háztartás a jövedelmek jórészeről lemond, jöllehet igényt tarthat rá. Értjük ez alatt a pápa ama jogát, amellyel minden egyházi adomány felett rendelkezhet. Ha meggondoljuk, hogy a katolikus Egyház ma a világon legalább 350 millió hívőt számlál, elképzelhetjük, hogy XII. Pius, ha a pápai adót a legminimálisabbra redukálná, akkor is évente több milliárdra rugó jövedelemmel számolhatna. A valóságban azonban megelégszik a következő bevételekkel:

1. Annak a 750 millió lira készpénznek és egy milliárd lira 5%-os állampapíroknak a kamatai, amiket Mussolini a laterani-egyezmény aláírásakor, tíz évvel ezelőtt Gasparri bíborosnak átnyújtott a pápa 1870-ben ért veszteségei kártalanítása fejében.

2. Az önkéntes gyűjtésekből származó bevételek, melyeket a legtöbb egyházköztség az év folyamán (többször is) beindít s amiknek az

eredményét azután Rómába küldik.

3. A Vatikán, a Lateran, a Castel-Gandolfó-i pápai kastély „forgalmaztatása“, muzeumi beléptidijak, stb.

4. Azok a meglehetősen magas illetékek, amiket egy-egy pápai cím adományozása, házasságok érvénytelenítése stb. alkalmából kirónak.

Már most, mennyi az az összeg, amit a katolikus Egyház feje ebből a jópárszáz millió lirából a saját személyére fordít?

Nagyon kevés, mondhatni — semmi. Pár évvel ezelőtt a pápa Castel-Gandolfó-i nyári tartózkodásakor a Vatikán egy magas tisztviselője mondta el egy újságírónak, hogy a pápa nyaralása 200.000 lírát — jövedelmezett a pápai államnak, azoknak a megszámlálhatatlan ajándékoknak a révén, amelyek napról-napra érkeztek ruha, élelmiszer és egyéb formában a pápa szükségleteinek fedezésére. A pápa mindent, amire szüksége van, kezdve kocsijától a rádiójáig, beleértve órát, szemüveget, hőmérőt, hűthű katolikusoktól kapja ajándékba. Azon a nyáron gyümölcsben és egyéb könnyen romló élelmiszerben a világ minden részéből oly nagy mennyiséget kapott, hogy ezek eladásából több mint 200.000 líra folyt be.

A pápa, jöllehet személyére semmitsem költ, évente nagy összeget tartalékol titkos alapja javára. Ebből támogatja azokat a szegényeket, akik valamilyen okból nem fordulhatnak a nyilvánossághoz. (Szacsay Gusztáv)

A HÁBORÚS SPEKULÁCIÓ

EMLÉKEI visszanyúlnak a XVIII. és a XVIII. századokra. A börze háborús játék tetőpontját éri el a Napoleoni háborúk idején. A börze spekulál nemcsak az egyes hadjáratok, hanem egyes ütközetek kimenetelére is. Ezeknek a börze-spekulációknak a sikerülését azonban nemcsak a politikai ösztön, hanem a hírszolgálat is befolyásolta. Akkoriban még hetekig, hónapokig

eltartott, amíg a börze értesült a harctéren történekről. Aki a katonai eredményekről egy nappal előbb értesült, mint a másik, az nyert. Ennek a kornak nagy börzeemberei ezért igyekeznek az akkori forgalmi technika lehetőségeit kihasználni és szigorúan titokban tartani, amiről ők értesülnek először. Ebben a vonatkozásban a legismertebb a londoni Rothschild esete a waterlooi csata után. Egy régi verzió szerint Nathan Rothschild a belgiumi angol hadsereg közelében tartózkodott, hogy a Napoleon elleni döntő harc szemtanuja lehessen. Amint Napoleon waterlooi veresége bekövetkezett Rothschild állítólag Brüsszelbe, onnan meg Oszten-débe vágatott, majd halászbárkán átkelt a viharos tengeren, hogy másnap reggel némán és közönyösen foglalja el megszokott helyét a londoni börzén. Amidőn a börzelátogatók érdeklődtek tőle, hogy mi történik a szárazföldön, közönyösen vonogatta a vállát. Miután mindenki tudta, hogy a Rothschildok Napoleon legelkeseredettebb ellenfelei, ezért a börze spekulánsok Rothschild magatartásából Napoleon győzelmére következtettek, s az angol részvényeket minden elérhető áron piacra dobták. Rothschild ügynökeivel, a legnagyobb titokban, felvásárolta a részvényeket s amikor pár nappal később az angol győzelem és Napoleon megsemmisülése közismert lett s a baisse ujjongó hausseba csapott át, Rothschild egy millió fontot keresett a játékon.

A valóságban valószínűleg nem ilyen romantikusan történt. Újabb kutatások szerint Rothschild maga egyáltalán nem volt a szárazföldön, hanem ügynökeinek egyike Oszten-dében várt a harctér legfrissebb eseményeire. Ez az ügynök, Roth-worth a waterlooi győzelemről közvetlenül egy Angliába tartó hajó elindulásakor értesült egy holland lapból s ő tőle tudta meg Rothschild a waterlooi ütközet kimeneteletét, sokkal előbb, mint maga az

angol kormány. Am még ebben a józanabb fogalmazásban is az esemény ép' elég bámulatos. Nem egyetlen spekulációs trükk ez abból az időből. A Rothschildok a bank és börze ügyleteikhez szükséges információk gyorsabb beszerzése céljából saját hírszolgálati hálózatot építettek ki. Hajóskapitányokat fizettek ujdonságok közvetítéséért, stafétákat állítottak be, ha valami sürgős volt, saját postagalambpostát szerveztek londoni, párisi és frankfurti bankházaik között.

A háborús spekuláció modern formája 50 évvel később alakul ki az amerikai polgárháború folyamán, amely ellenére nemzeti elhatárolásának a XIX. század egyik leg-hosszabb és legelkeseredettebb háborúja. Most már nem annyira a gyorsaságról van szó, hisz a táviró, amely 1862 óta keresztül hálózza az egész amerikai szárazföldet, nem csupán a hírszolgálat minden más formáját fölöslegessé tette a spekuláció számára, hanem a hírterjesztést is demokratizálta. A háború külső lefolyásáról New-Yorkban minden börzeember ugyanabban az órában értesült. Ezért a katonai események már nem is érdeklik őket annyira. Sokkal fontosabbak a spekuláció számára ezután a háború gazdasági kíséreljenségek. Már nem valamely ütközet kimenetelére játszanak, hanem hadseregszállításra, árakra, a szállítási eszközök kihasználására, röviden a háborús konjunkturára.

Az amerikai polgárháborúban már mindazok a konjunktura elemek jelentkeztek, amelyek fél évszázaddal később oly jellemzőek a világháború gazdasági vezetésére: óriási anyag felhasználás megfelelő kereslettel és áremelkedéssel, állami hitel felduzzadás — 5 év alatt az államkölcsonök 65 millió dollárról két egész háromnegyed millárd dollárra növekedtek — súlyos inflációs visszahatásokkal. Emellett a termelési apparátus is mértéktelenül kiépült, új forgalmi utak nyílnak, egész iparok pattannak elő a föld-

bösi. Ehhez járul még amerikai specialitásként egy run az ép' felfedezett aranymezőkön.

A Wall Street mindezeket a jelenségeket lázas hausseal kíséri. Az államkötvényekkel való bajlódást a kormányra való tekintettel fent kell tartania, de sokkal jövedelmezőbb a fegyver és posztógyárak részvényeivel való spekulálás, mely a legsilányabb árut is fantázia árakon helyezi el a hadseregnél. Itt vannak azután a vasuti részvények, amelyek eddig egy cent osztalékot sem hoztak s most a hadiszállítások következtében 8%-kal szolgálnak. Elképzelhetetlenül nagy üzlet! A Hudson-River vasut részvényei a háború folyamán 31-ről 164-re, az Erie-é 17-ről 126-ra, az Illinois Central Railroad részvényei meg egyenesen 6-ről 132 dollárra emelkednek. A Stock Board régi, exkluzív börzeterme már nem elégséges a spekuláció tömegei számára, új börzék keletkeznek, a Wall Street-i börzén reggel 8 órától késő estig árulják a részvényeket, éjjel pedig a spekulánsok a felső városba vonulnak, hogy a Fifth Avenue szálloda folyosóin folytassák börze ügyleteiket. Mint minden háborús konjunktúra úgy ez is csóddal végződik. A kurzusok toronymagasságú építményeiből alig marad vissza valami. (Márk Viktor)

A HÁBORÚ GONDJAI. Ha számokban és területekben gondolkozunk, méltán feltűnik, hogy miért kell immár harmadszor gyarmatterületileg felosztani a világot? Milyen különleges élethivatás vagy elsődlegesség, romantika vagy kiválasztás teszi jogossá, hogy a földön bizonyos erős kapitalitású országok és birodalmak, bizonyos jól felfegyverzett és vagyonszerző expanzívitású közületek arra tudnak berendezkedni, hogy egymás segítségével vagy külön-külön nagy kiterjedésű, de lehetőleg gyengébb ellenfeleikre térdelhetnek? Nagybritannia a maga gyarmatbirodalmát kilencmillió négyzetkilométerrel növeli.

Franciaország is kilencmillió négyzetkilométerre növekszik. Németország az első felosztásban, — kicsit elkésve, — két és egynegyedmillió négyzetkilométerre terjeszkedik. Sőt a kisebb államok, mint Belgium kétmillió kétszáz ezer kilométerrel, Olaszország ugyancsak annyival terjeszkedik. A második felosztásnál Británia újra két és egynegyedmillióval, Franciaország hatszázkilencvenezer négyzetkilométerrel. Japán és Olaszország is újra megduzzadnak néhány millió négyzetkilométerrel, de étvágyuk pillanatra sem lankad s ha lehet minden alkalmat megragadnak, akár szomszédaik elnézése, akár azok emésztő ernyedtsége folytán, hogy ők is megemészthetetlen területeket fogyasszanak. Mi haszna van az expanzív országok összlakosságának ezekből? Megfelelő statisztika nem áll rendelkezésünkre arról, hogy mi az általános helyzet például Angliában? Mi a nemzeti jövedelemeloszlás képlete, mennyi esik ebből a fősötözezerre, mennyi a népre? Nemrég egy szociális érdeklődésű társaság, nagyjából angolok érkeztek Magyarországra. Bizonyos szegényérzettel kísérték el őket a magyar városok külterkeire, a falvak és pusztaságok kunyhói elé. Nagy volt a kísérek meglepetése, mert az angolok egyáltalán nem csodálkoztak a dülledező kunyhókon, a sárba épített vermeken, az állatokkal közös egyetlen szobán, a piszkon és népbetegségeken, a fűtetlen, penészes, vizenyős agyagpadlókon és a sápadt, cipő nélküli, kenyér nélküli gyermekeken. Kijelentésük szerint Anglia legtöbb vidékén ugyanez a helyzet. Mi lehet a helyzet akkor a gyarmatokon? Miért akkor a mai ádáz helyzet? Viszont máris összeháltható és felmérhető, hogy a háború első hónapjai milyen terhekkel szolgálnak és milyen terhekkel jelentkeznek. Az angol pénzügyminiszter előterjesztése szerint, azonnal életbe lép a jövedelmi adó egy shillinges felemelése fontonként. Ez az emelkedés a legközelebbi pénz-

ügyi évtől 2.5 shillingel nő fontonként. Azaz 7.5 lesz, ami 37.5%-nak felel meg. Ez annál feltűnőbb, mert az elmúlt háborúban csak 1918 második felében emelték az adókulcsot 6 shillingre fontonként. Az emelés ennél magasabb nivót sohasem ért el. A magyarázatot ott kell keresnünk, hogy míg az elmúlt háború Angliának 8.8 milliárdjába került, vagyis naponként 6 millióba, addig a jelenlegi háború hozzávetőleg naponta máris 20-30 millió fontba kerül. Ennek oka a hadianyagok jelentékeny drágulása és azok a megnövelt méretek, amelyekhez képest, az elmúlt háború gyermekjátéknak tetszik.

Adópolitikai intézkedéseken felül tartalékokat is képzett Anglia, hogy külföldi vásárlásainál az anyagi eszközök rendelkezésére álljanak. Az angol jegybank aranykészlete, a valuta kiegészítő alap aranykészletével együtt 680 millió fontot ér el. A külföldön realizálható, értékpapirokban nyugvó követelése 1.2 milliárd fontig emelkedhetik.

Franciaország a háború kitörésekor 70 milliárd frank hitelt kapott jegybankjától. Ezenfelül még 25 milliárd frankot engedélyez a francia jegybank. A francia jegybank készlete 100 milliárd arany frank. Ehhez járul a valuta kiegyenlítő alap 20 milliárd frank aranykészlete. Franciaország csak végső szükségben nyúl aranyfedezetéhez. Ezzel szemben új adó intézkedéseket léptetett érvénybe. A tisztviselői illetmények után 2 % különadó fizetendő. Ez a kulcs 1940 január 1-től 4 %-ra emelkedik. Ezenfelül a 18-49 éves iparosok, kereskedők és értelmi foglalkozásuak, ha katonai szolgálatot nem teljesítenek, 1939 október 1-től jövedelmük 15 %-át tartoznak különadóként leróni. Létesítettek egy ugynevezett nemzeti összetartási alapot, amely a katonai nyugdíjakat, a bevonultak családi pótlékait és az egyéb támogatásokat fogja kifizetni. Egyidejűleg egységesítették az ellenőrzést a tőke és devizaforgalomban s megtil-

tották a deviza és a tőke kiviteit, vagyis a tőke mozgalmakat állami ellenőrzés alá helyezték.

Németország intézkedései is nagyon figyelemreméltóak. Eltekintünk a nyilvánosan kihirdetett előzetes hadibefektetéstől, amit úgy az angolok, mint a franciák jólevegő utánoztak. A világháború alatt Németországban az volt a jelszó, hogy a „pénz az ország határain belül marad“, tehát az infláció nem veszélyezteti a pénz nemzetközi megítélését. Ez az elgondolás vonult végig a német pénzügyi hadvezetés történetén az 1914-18 háborúban. Helytelennek bizonyult. Fokozott infláció keletkezett, amely az árak alakulását módfelett befolyásolta. Németország most más uton-módon igyekszik pénzügyi politikáját alakítani. Elsősorban szintén az adópolitikához folyamodik. Reinhardt pénzügyi államtitkár közlése szerint az 1940 márciusában végződő év 24 milliárd bevételt fog eredményezni a megelőző évvvel szemben, amely csak 17.7 milliárd bevételt hozott. Másrészt az ország nem rendelkezvén a megfelelő arannyal és külföldi követeléssel, áru kivitel révén igyekszik azokból a cikkek közül minél nagyobb behozatalt eszközözni, amelyek a háború viseléséhez elengedhetetlenek. A volt lengyel és cseh iparterületek csaknem kiviteli célt szolgálnak. Még eddig fel sem vetett kérdés, hogy miként fogják a hozzá szükséges nyersanyagokat beszerezni. A német pénzügyi mozdulatokban igen sok kényes kérdés marad mesterséges homályban.

(Pap Gábor)

A LÉGIHADERŐ A TENGERI HADMŰVELETEKBEN. A légihaderőnek a tengeri hadműveletekben való felhasználása — legalábbis november harmadik hetéig — korántsem járt olyan sikerrel, mint ahogyan ezt a légihaderőnek a lengyel „villámháború“-ban látott megsemmisítő akciói alapján némelyek elképzelték. A német bombavetők bizonyos részleteredményei az an-

gol tengeri flotta 1-2 egységével szemben, semmit sem változtatnak ezen a megállapításon. A helyzet ugyanis az, hogy jelentős légierőknek, tehát 15-30, esetleg ennél is több bombavetőnek egy cirkáló elleni, zuhanásos repüléssel végrehajtott váratlan támadása (különösen ha a megtámadott hadihajó kikötőben, tehát mozdulatlan állapotban van) súlyos sérüléseket ejthet a hajótesten, amelyek hosszú hónapokra „pihenőre“ kényszeríthetik a hajót, sőt, ha az egész, említett erejű légitotta bombakészletének nagyrésze teli-talál — el is sülyeszthetik azt, a legtöbbször azonban a hadihajó páncélzata, különösen a fontosabb részekben, olyan ellenállóknak bizonyulhat a bombázással szemben, amely igen jelentős mértékben lecsökkentheti a találatok romboló erejét.

A nyílt tengeren haladó, tehát mozgásban és teljes készütségben lévő hadihajó elleni teli-találát viszont meglehetősen nehéz feladat, még több repülőgépnél egy hadihajó elleni támadása alkalmával is. Eltekintve attól, hogy az újabb típusú cirkálók óránkénti gyorsasága meghaladja a 60 km-t (a „Le Terrible“ francia torpedóromboló maximum sebessége óránként 84 km!) az u. n. cik-cak futás mellett szinte lehetetlen a légibombázók eredményes munkája. A legutóbbi amerikai tengeri hadgyakorlatokon pl. pontosan megállapították, hogy míg az egyenes menettel haladó hadihajók elleni légibombatalálást átlagosan 31 százalék, addig a légvédelmi cik-cak menetben haladó hadihajóknál 7 százaléknál is kevesebb. Igen megnehezítik ezenkívül a légibombázás eredményességét a látási, tájékozódási viszonyok különleges tengeri nehézségei is, ezenkívül a hadihajók álcázási manőverei (füst-

felhők, mesterséges köd stb.)

A passzív védekezési módokon (és részben természeti adottságokon) kívül hatalmas mértékben megnövekedik az aktív, vagyis ellentámadásos légvédelem a tengeri-haderő egységei számára, különösen akkor, ha csoportos harci alakulatokba fejlődnek. Így pl. egy 2 csatahajóból álló flotta nem kevesebb, mint 210 léghárító ágyúval és kb. 150 léghárító nehéz gépfegyverrel rendelkezik! Ezek teljes tüzereje — olyan gyorstüzelő gépiágyúkról lévén szó, amelyek másodpercenként átlagosan 7 lövést adnak le! — olyan hatású, amely a támadó légierők találati közelsége való jutását szinte teljesen lehetetlenné teszi! (Ugyanigy nem lehet komolyan szó egyes bombavetőknél a hadihajókra való rázuhanásáról sem, hogy t. i. ilyen esetben a repülőgép bombakészlete a hajótesten robbanjon, mivel az ilyen manőver már a hadihajók említett nagy sebessége és cik-cakos menete miatt is sikertelen, 300 ezt megkísérlő repülőgépből ha egynek sikerülne, a többi 299 menthetetlenül a tengerbe zuhanna.)

A nagy hajóegységek, flották stb. elleni harcnál sokkal eredményesebb a tengeri hadműveletekben a légitotta a partvédelemben s hadikikötők, tengerparti légi- és flotta-bázisok körzetében, valamint tenger-alattjárók felkutatására és megtámadására. (Hydroplánok.)

Nem lehetetlen azonban, hogy a „totális“ légitaktikának a nyugati hádszintér tengeri területein eddig még nem alkalmazott módjaival és eszközeivel olyan eredmények érhetőek el a légitotta részéről a hadiflották ellen, amelyek legalább részben, rácsúfolnak az eddig felmerült meggondolásokra. (Keleti Sándor)

VILÁGSZEMLE

TENGERI-AKNÁK, SAJTÓ-AKNÁK, DIPLOMÁCIAI-AKNÁK...

De kezdjük mégis a sajtó-aknáknál. Mert, amit ezekben a hetekben a világsajtóban (és különösen a hadviselők jelentéseiben) összeolvasunk, az mindinkább azt az érzést kelti bennünk, hogy Anglia bizonyára nincs úgy körülrakva tengeri aknákkal, mint a szegény olvasó a jól elhelyezett s kitűnően megszerkesztett, az első ütésre robbanó sajtó-aknákkal...

Azzal kezdtük, hogy a háború kitörése előtt, 1939-ben — megint hit-tünk a világsajtónak. Alig kételkedtünk benne, hogy Németország, egyedül Németország provokálta a háborút, szegény Lengyelország így meg így, szegény jó öreg Chamberlain és az a becsületben őszülő Daladier, úgy meg úgy és ime, alig két hónappal a háború kezdete után a „harmadik“ fél megszűröl elkiáltja, hogy Lengyelország, ha akarta volna, békében maradhatott volna, de nem akart, sőt Anglia és Franciaország buzdítására nem akart. Ezen állításra nem következett sehonnan semmilyen cáfolat... Ma már ott tartunk, hogy nem is szorultunk rá, hogy a békeoffenzíva során derüljön ki, ki a felelős a háborúért, hiszen nyílt titok már, hogy amint Németország egész belső és külső helyzeténél fogva kénytelen volt a háborút is kockáztatni, ugyanígy Anglia és Franciaország, miután kormányzatuk a jobboldali pártokra támaszkodva elvetette a béke-front (angol-francia-szovjet-egyezmény) elvét, elszánta magát a Németországgal való leszámolásra. Ma már azt is tudjuk, hogy bizonyos angol-francia diplomáciai körökben már tavasszal bevallották, hogy a „demokratikus“ hatalmak „nem bírják tovább a fegyverkezési iramot háború nélkül“, leszámolásra készültek és elég pontosan megjósolták a háborút 1939 őszére.

Ezzel persze nem akarjuk azt mondani, hogy Anglia és Franciaország *mindig* akarták a háborút és hogy csak ők akarták; de azt mondhatjuk, hogy München után ők igenis akarták már és Lengyelország veresége óta szinte már csak ők akarták. Hogy a sajtójuk szerint Anglia nem akar mást, csak mindnyájunk boldogságát — alig vigasztal meg. Attól eltekintve, hogy a felelős, vezető politikusok a mind súlyosabb ellenzéki nyomás dacára sem hajlandók megmondani, milyen célért folytatják a háborút és óvakodnak a sajtó humanista szövegeit egyszerűen magukévá tenni, még az se sokat jelentene, ha ezt megtennék. Hiszen Asquith 1914-ben, Bonar Law 1916-ban, Lloyd George 1917-ben és 1918-ban kijelentette, hogy Anglia nem akar területeket hódítani, de ugyanakkor Anglia és Franciaország visszautasították a németek hódítás- és jóvátétel-mentes békére tett sorozatos ajánlatait és 1919-ben Anglia elvette Német-Délkeletafrikát, a török-arab Mossult, Arábia jó részét, Egyiptomot, a franciák megkapták Szíriát, Marokkót, Elzász-Lotharingiát, stb., stb.

Ezek után csoda-e, ha az igazán békevágó tömegek szkeptikusakká válnak a hírlapi jelenségekkel szemben és például a tengeri aknák kérdésében nem tudja, mit higgyen: a „mágneses akná“-kat, amit az angol-francia sajtó lanszírozott, vagy azt a német forrásból eredő állítást, miszerint az angolok maguk rakják tele a kereskedelmi tengeri utat aknákkal, hogy ezáltal Németország és a károsult semleges államok között elmérgesítse a viszonyt. Ha megfelelő időt és fáradságot rászánunk, bizonyos semleges forrásból származó vagy közvetlenebb értesülések alap-

ján kitapogathatjuk az igazságot, amely valahol a középben rejlik: bizonyos aknákat vallóban a németek eresztettek utjukra, hogy a semleges Hollandiát, Svédországot és Dániát ezzel kényszerítsék rá, hogy vajukat, szalonnájukat és papírfájukat (celuloze) ne Angliának adják, (aki bármilyen árat aranyban megfizet érte, mert ugyanis rászorul erre az ellátásra), hanem adják inkább Németországnak, amely ugyan nem tud olyan árat és olyan pengő aranyban fizetni, mint Anglia, de ezzel szemben éppoly nagyon rászorul és veszélyt kizárva, saját hajóin és vagonjaiban szállítja haza az árut. De bizonyos más aknákat egész valószínűleg tényleg az angolok maguk raktak megfelelő helyekre, bizonyos célokból, különösen ha a semlegesek mérgeztetése céljából van szükség az ilyen „szabályozásra”: hogy bizonyos napokon például több, más napokon pedig kevesebb semleges hajó süllyedjen el...

De vallójában nem is az a fontos már, kiék ezek a tengeri aknák és hogy a hadviselők közül ki mond igazat. Fontosabb ennél, hogy a közvélemény, különösen a semleges államokban, nem kis mértékben éppen Angliában és Franciaországban, legfőbbképpen pedig az összes országok alsó néposztályaiban kezdenek megint nem hinni a hadviselő sajtónak. Elég volt három hónapi sajtó-háború, hogy az emberek már ne csak az 1914-1918-as háború hazugságaira visszaemlékezzenek, de Bismarck híres mondatára is, amelyet egy semleges munkás lap idéz. Igen, Bismarck mondta még: „Sohse hazudnak annyit, mint háborúban és vadászat után.” Nem véletlen, hogy például egy román lap is most emlékezett meg egy 1914-beli francia-angol-olasz sajtóaknáról, amely a maga nemében annyira jellegzetes, hogy szívesen idézzük mi is: A német *Kölnische Zeitung*-ban rövid hír jelent meg arról, hogy Antwerpen elfoglalása napján „minden harang megszólt” (t. i. Németországban), mire a *Matin* a „*Kölnische Zeitung* nyomán” az antwerpeni harangokról ír, amelyeket a belga papoknak meg kellett huzatniok a németek parancsára, a *Times* (a híres, komoly, nagy *Times*) „a francia sajtó kölni értesülése alapján” a nevezett papok ellentállásáról, az olasz *Corriera dela Sera* e papok üldöztetéséről, végül megint a *Matin*, amely a sajtó-aknát elbocsátotta, most már „angol és olasz lapok értesülése szerint” nevezett papok kivégzéséről ad hírt... Ugyancsak most ébred emléke azon megcsonkított Cordbeck-Loux-i gyermeknek is, akit Nortcliff egyik „tudósítója” küldött (saját későbbi bevallása szerint) valóságos megcsonkítottak hiányában, az angol-francia sajtóba és akit később, amikor több, mint 5000 uriaszony (ezek között egy királynő is) kívánta a szegény szerencsétlen költött gyermeket örökbefogadni, Nortcliff ur kénytelen volt himlőben elhaltinak nyilvánítani...

De korántsem azért idézzük a régi emlékeket, hogy olvasóinkat, akik nyilván tisztában vannak a hadi-sajtó jellegével, újból felvilágosítsuk, hanem azért, mert a háborús propaganda, amely a mostani konfliktus előtt és annak első heteiben különösen Anglia, Franciaország és Amerika közvéleményét elámitotta, kezdi hatását veszíteni... Ha a múlt világháborúban két-három év eltelt, amíg az antant-államokban a széles közvélemény belátta, hogy nem Belgium semlegességének megcáztatásáért és nem a „porosz szellem és wilhelminizmus” leküzdéséért, hanem imperialista érdekekért folyik a harc, úgy az most már a háború harmadik hónapjában bekövetkezettnek tekinthető. Erre pedig nemcsak a fentemlített visszaemlékezések mutatnak igen világosan, hanem egész sor jelenség, egész sor ország-

ban, amely jelenségek együttvéve jól látható fordulatot képeznek a háború egész belső (politikai) menetében. Ilyen jelenségek például:

Angliában mindenekelőtt a szakszervezeti munkásság és ugyazólván az egész bányamunkásság nyílt állásfoglalása a békéért, amely a Labour Party több szervezetét megmozdulásra készítette, ennek glasgowi képviselőjét a vezetőséggel való szembeszállásra indította és általában állandó nyomást gyakorol a politikai pártokra, különösen a munkáspártra azzal a követeléssel, hogy a háborút nyilvánítsák imperialista jellegűnek s ugyanakkor szüntessék be a háborús kormány támogatását.

Ugyancsak Angliában indult meg Lloyd George vezetésével egy polgári irányzatú béke-mozgalom, amelynek ugyan semmi kifogása nincs és nem lehet a Chamberlain és Churchill háborújának „jellege“ ellen — mert hiszen maga Lloyd George is imperialista háborús politikus — de ezt a háborút, amelyben a hadviselők egy lépéssel se jutnak előre, a semlegesek előretörnek és a tömegek már a harmadik hónapban forronganak — szerencsétlennek tartja. Hasonló a magatartása — bár inkább kispolgáripacifista szempontokból kiindulva — Lansburynak, a munkáspárti képviselőnek és e párt volt leaderének, aki „a lakossághoz“ felhívást intézett, hogy mindazok, akik a béketárgyalások azonnali megkezdését javasolják, közöljék vele levelezőlapon; néhány nap alatt 12 ezer levelezőlapot kapott. dacára annak, hogy felhívását csak néhány kisebb lap közölte; a válaszírók többsége a nagy kormánylapok olvasói és pártunkivüli emberek.

Az ugyancsak munkáspárti ellenzékhez tartozó (e pártból nemrég kizárt) Strafford Gripps, a Tribune hasábjain így jellemzi a hangulatot:

„Mindinkább terjed az a meggyőződés, hogy a mostani háború a nagytőke háborúja, amelyet ez saját érdekében folytat. Ha a mult háborúban azért harcoltunk, hogy — mint nekünk mondták — Vilmos császárt megbuktassuk, úgy ebben a háborúban úgy látszik azért kell harcolnunk, hogy Vilmos császár utódait segítsük uralomra Németországban. Az angol kormány vonakodik nyilvánosságra hozni a háború céljait, nyilván azért, mert ezek a célok nem olyanok, hogy azokat ki lehessen tenni a nagyközönség és a semleges államok népei bírálatának. Mennél nyilvánvalóbbá lesz az, hogy az angol kormánynak más célja nincs, mint a háború, hogy ezen az uton biztosítsa Angliának, mint nagy imperialista államnak uralmát, annál kevésbé hajlandó az angol nép folytatni ezt az irtó-hadjáratot.“

Ugyanez a lap vezércikkben foglalkozik Molotov legújabb beszédével és kijelenti, hogy az „Angliának és Franciaországnak szemükbe mondta a keserű igazságot. A legkevesebb, amit elmondhatunk, az oroszoknak a mostani világhelyzetben elfoglalt álláspontjáról az, hogy realista. Ha az angol kormány meg akarja cáfolni Molotov állításait, akkor tiszta és nyílt kijelentést kell tennie a háború céljairól.“ A lap hivatkozik Duff Coopernek Amerikában tett nyilatkozatára, amelyben a volt miniszter és az angol konzervatív párt befolyásos tagja kijelentette, hogy Angliának nem az a célja, hogy a német nép által választott kormányzatot, hanem egy Angliának alávetett monarchiát juttasson uralomra Németországban. Aztán Molotov beszédének azt a részét idézi a lap, amelyben az a versaillesi mintára készülő új világfelosztás kísérletéről beszél. „A beszédnek ez a része — írja a lap — emlékeztet Sztálin március 10.-i azon figyelmeztetésére, miszerint az a nagy és veszedelmes politikai játék, amelyet Ang-

lia Középeurópában folytat, összeomláshoz fog vezetni. E szavakat Anglia kormánykört nem vették figyelembe és a bekövetkezett összeomlás magával sodorta Angliát és Franciaországot. Reméljük, hogy Molotov mostani figyelmeztetéseit nem fogják ugyanígy fogadni. A veszély nem abban rejlik, hogy az angol intrikák ezután több sikerrel fognak jární Angliára, mint eddig, hanem abban, hogy ezek az intrikák véglegesen lerombolhatják egy angol-szovjet politikai megegyezésnek minden jövőbeli lehetőségét és mindjobbán meggyőzik a szovjetvezetőket arról, hogy Anglia és Franciaország agresszív államok és az orosz érdekek ellen irányítják minden támadásukat.“

A folyamatot, amely a háborús hangulatot egyszerre több ponton és a hadviselők legszélesebb köreiben aláássa, kétségtelenül a szovjetek indították el már a háború kezdetén azzal, hogy az angol-francia diplomácia „intrikáit“ leleplezték, ugyanők buzdítják azzal, hogy Angliát és Franciaországot tessék felelőssé a háború folytatásáért és azzal a kijelentéssel, hogy a „támadó szerepe gazdát cserélt“. Ma már ott tartunk, hogy igen széles népkörök, amelyek a háború kitörése előtt, nevezetesen az angol-francia-orsz sz tárgyalások idején a polgári demokrácia táborában állva vagy ezzel szövetkezve, minden erőnek a hitleri terjeszkedés ellen való tömörülését kívánták, mert bizton remélték, hogy a nyugati hatalmak szövetkezése a szovjetekkel megakadályozza a háborút, most nem akarnak tovább különbséget tenni hitleri expanzió és angol-francia uralmi rendszer között, mindkettőt a nagytőkések ügyének, a háborút pedig mindkét részről egyformán imperiálista háborúnak tekintik, amelynek minél előbb véget kell vetni. Bármilyen élesnek és változatlanul lássék is e fordulat, az egész népi tábor magatartása lényegében ugyanaz: a békét akarja biztosítani. Ezt a békét pedig — és ez mind világosabbá válik — ma kétségtelenül a hadviselő felek közül inkább akarja Németország, amely hatalmas ellenségeivel szemben egyedül maradt és ha védekezésében számíthat is a Szovjetunió hathatós támogatására, aligha számíthat arra, hogy a Szovjetunió segíteni fogja Anglia és Franciaország legyőzéséig és egy új imperiálista világbirodalom megteremtéséig... Igen, ma inkább akarja ez a Németország a békét, mint Chamberlain és Daladier, akik még mindig nem hisznek a német-szovjet együttműködés erejében és Roosevelet repülőgépeiben és tengeri hatalmuk tudatában biztosak benne, hogy hamarosan (Roosevelt szavai szerint legkésőbb tavaszig, az angol-francia diplomáciai hírvivők bemondatai szerint két-három hónapon belül) Hitler ereje belülről összeomlik. Hogy ez a számítás reális-e, arról még külön beszélhetünk; itt most, mai helyzetünk taglalásánál főleg az a két tény érdekel, hogy 1. a háborút, az imperialista győzelmet, az ellenfél teljes letörését ma már csak az egyik fél hirdeti és 2., hogy az eddig a háttérben statisztált nagy mozgósított és civil hadviselő és semleges népi sokaság kezd éppúgy belátni ezt, mint a háború imperialista jellegét. Amit fennebb Anglia és népi közönségének megnyilatkozásairól írtunk, még nagyobb arányban áll Franciaországról, ahol például csak Párizsban, a kormány-támogató Leon Blum Populaire bevallása szerint 85 szakszervezet tanusított fenti értelmű magatartást, aztán, ugyancsak kormány-források szerint a hadüzemekben ilyen irányú mozgólódás szintén napirenden van, naponta tizek és százak kerülnek szigorú jogi elbírálás alá.

Az angol birodalom messzibb területein még nagyobb hullámokban nyi-

hatkozik meg a nagyközönség ellenkezése. Délafrikában Herzog tábornok németbarát (= angolelles) ellenzéke, azon az úton van, hogy minden háborúellenes törekvésnek gyűjtőpártjává legyen. Ennél is sulyosabb a helyzet Indiában, ahol az angol központi kormány és annak háborúja kizárólag néhány népszerűtlen benszüllött-fejedelm és mohamedán egyházi férfi „támogatását” élvezzi, míg a nagy népmilliókat képviselő indiai „nemzeti kongresszus” ennek mindkét vezetőjével, Neruval és Gandhival az élén, egyhangulag megtagadta a birodalom háborújának támogatását, visszavonta tagjait a tartományi fejedelmek kormányaiból és mind veszedelmesebben követeli — a háború támogatása fejében, de attól függetlenül is — India teljes függetlenségét és szabadságát. Az a nyilatkozat, amelyben az angol-indiai alkirály felelt a kongresszus függetlenségi követelésére („a háború végén brit-indiai kormánybizottság fog majd *tárgyalni* afelől, hogy milyen intézkedések váltak szükségessé”) éppugy nem elégítette ki az indiai nemzeti érzéseket, mint ahogy a kongresszus vezetőinek, főleg Gandhinak erre adott szokatlanul éles válasza egyáltalán nem nyugtathatja meg a londoni köröket.

Bizonyos, hogy Németországban sem rózsás a helyzet ebből a szempontból; de amióta Hitler biztosította Németország részére a szovjetek erkölcsi támogatását és élelmiszerét, a német lakosság önbizalma megnövekedett és ha anyagi-földrajzi szempontból tovább is sokkal kisebb reményekkel viseli vezetői háborúját, mint az ellenségen oldalon, erkölcsi-politikai szempontból kétségtelenül jobban áll amazoknál.

A frontokról és tengeri csatákról nemsok új mondanivalónk van. „Nyugaton a helyzet” még mindig „változatlan”. A szárazföldi felderítő akciókat felváltották a légi felderítő vállalkozások, a buvárhajók működését a zseb-páncélosok és aknák pusztítása. Ezen a téren nagyobb aktivitást persze megint csak a németek fejtenek ki, és ők is látják hasznát a blokádharc szörnyű kiéleledésének, amely működésük gyümölcseként jelentkeznek. Az angoloknak az az ellenintézkedése, hogy az amugy is megcsappant német tengerentúli kivített megakadályozzák, távolról sem árt annyit, mint amennyit használhat az, hogy a holland, dán és svéd sajtó, vaj, szőlő, papír, fa és vasérc útja Anglia felé el van vágva, ezeket az árukat tulajdonosaik kénytelenek lesznek elég olcsón a németek rendelkezésére bocsátani és mi több: katonai biztonságuk (és így: politikai függetlenségük) tekintetében is fejét hajtani... Nem kis jelentősége van még ezenkívül annak is, hogy a dán és holland élelmiszerek és svéd papírfa és celuloze elmaradása nagy, hónapokig igen nehezen pótolható hiányt idéz elő Anglia ellátásában.

Ennyit mondhatunk a hadihelyzetről. Ennél sokkal tevékenyebb harc folyik a diplomáciai fronton: a kulisszák megett. A világ különböző pontjain (Délkelet-Európában, Balkánon, Olaszországban, stb.) lázasan folyik a diplomáciai aknák lerakása, — nehéz kitudni, hol, kinek aknája mire-kire vár és a helyzet alakulásától, (nagymértékben egyszerűen a vak véletlentől) függ, hogy hol, mikor melyik akna ki ellen és milyen erővel robban. Szó lehet elsősorban azokról az aknákról, amelyeket angol-francia sugalmazásra Olaszország helyezett el Délkeleten, ahol Csáky beszéde (nem tudni még, milyen sugalmazásra) felkavarta a vizeket és egyelőre útjába állottaik a balkáni és dunai blokk megalakításának. Talán nem tévedünk, ha a dunai balkáni blokk tervének levegőbe-repülésében az angol-

olasz együttműködés első balsikerét és a köztük és a német-szovjet érdekközösség között fennálló ellentét első (de nem utolsó) kirobbanásának tekintjük. Mint mondtuk: nehéz e rejtett kérdésekben tisztán látni és nyilatkozni. Hasonló diplomáciai aknákat uszkálnak Finnország körül: made in... nem tudni biztosan, hol. A szovjet források szerint angol-francia gyártmányok ezek is. Annyi biztos, hogy a szovjetkormány magyon óvatosan kerülgeti ezeket az aknákat, mert semmi kedve sincs ahhoz, hogy az angol-francia-amerikai és semlegestőkés sajtónak módot adjon arra, hogy „Finnország függetlenségének“ cégére alatt védjék saját támadó terveiket; különösen nem most, amikor más események hiányában a világsajtó egész óriási szervezete márcsak tiszta példányszám- és reklám-érdekből is ezzel a „sziztprással“ jajgatná tele a világot. Inkább vár még Moszkva, vár más időpontra, amikor ennél fontosabb és igazibb ügyek foglalják le a figyelmet. Addig talán a finn közvélemény nyomása is érvényesül, amely közvélemény — az irányított sajtó minden állítása ellenére is — mindinkább hajlik az idegen érdekeket szolgáló finn kormány emberek eltávolítására és a szovjetekkel való békés megegyezésre. Ezt mutatja ma már számtalan, külföldön elhallgatott sajtóhang éppen Helsinki-ben...

Másutt: Ázsiában, Amerikában, a Csendes-óceán körül — továbbra is erőben vannak a dolgok. Erőben — de még nem éretten áll előttünk a japán-kínai új helyzet, az amerikai repülőgép-export ügye, a japán-szovjet viszony alakulása, az angolok s franciák magatartása Távolkeleten, stb. stb.... (K.)

B É K E K Ö Z E L - K E L E T E N

Mióta a nyugati hadszíntéren megkezdődtek a csatározások, Közkeleten elhallgalt, sőt ugyyszólván teljesen megszűnt a fegyverropogás. Az arab terrorakciók felszámolása meggondolkozttatóan egybeesik a brit birodalom ezirányú érdekeivel s ezt magha lehetne az arab terroristák magas politikai „öntudatával“ magyarázni. A brit hadüzenet óta elvéve sem akad Palesztinában rendbontás, a fegyverletétel minden átmenet nélkül a válság legelső órájában megtörtént. Ez az örömdetes tény bármilyen derülátó következtetésekre indítja is a zsidó közvéleményt, nehéz gyanakvással nem gondolni a „csend“ kiszámítottságára és Anglia kiemelkedő szerepére az elmúlt esztendő zavarásaiban. A másik számottevő palesztinai változás, amely szervesen kiegészíti a terror megszűnésével beállott politikai békét: az arab-zsidó viszony megenyhülése. Az arab-zsidó kapcsolatok még röviddel ezelőtt sem engedték sejteni a váratlan „kedvező“ fordulatot, noha a jelenlegi baráti közeledés sem céljában, sem indítékai-ban nem hagyja rejtve a mozgató erőket. Végül a palesztinai zsidóság belső egységfrontjának gyors összekovácsolása, éppen a külső veszély eltűnésének idején, amikor legkevésbé sincsenek veszélyeztetve a zsidó pozíciók, a harmadik alapvető tünet, amely a palesztinai politikai és társadalmi erők teljes átszervezésének benyomását kelti.

*

A palesztinai arab zsidóellenes tevékenység megszűnését, a nyugati háború közvetlen okán kívül, ezt megelőző más jelenségek is időszerűvé tették. A terror csökkenése már korábban is észlelhető volt és egybeesett az óriási arányokat öltő és kiszámíthatatlan lehetőségekkel fenyegető zsi-

dó emigrációs előzönlés veszélyének csökkenésével. Az európai háborús feszültség erősödése ugyanis az egész német birodalmat, — a számottevő zsidó tömegkivándorlás legfontosabb területét — teljes hadikészültségbe állította, több millió munkáskezet vonva el úgy a háborús, mint polgári termeléstől. Ez a szükséghelyzet kívánatosná tette a rendelkezésre álló zsidó munkaerő felhasználását, illetve a kivándorlás ideiglenes megakadályozását. A korábbi kitelepítési és kiűzési terveket reálisabb megfontolások váltották fel s ezeknek keretében a munkatáborba sorozható ingyenes zsidó munkaerő fölöttébb becsesnek mutatkozott. Német konzulátusok néhol már kivándorolt zsidó szakmunkásokat is visszatérésre szólítottak fel, sőt nem ritkán idegen állampolgárságú zsidó szakmunkásokat is szerződtettek a hiányok pótlására. Németország új zsidópolitikája így jelentékenyen lecsökkentette a Palesztina felé irányulható tömeges zsidó emigráció veszedelmét. A nyugati háború viszont, amely a német partok ostromzárásával kezdődött és lehetetlenné tette akár német, akár semleges hajók kifutását német vizekről, egészen megszüntette az innen indulható zsidó emigrációt.

Az eseményeknek ebben az állapotában Anglia a zsidók felé újra kijátszhatta a „nagy“ protektor szerepét, minthogy ez a pillanatnyi helyzetben kevés kockázattal, de annál több haszonnal kecsegtet. A zsidók ezidőszereint „szabadon“ bevándorolhatnak Palesztinába, minthogy Európa legtöbb államából képtelenek emigrálni, egyrészt a tengeri háború, másrészt be'ső akadályok miatt. Az „arab terror“ folytatásának ezekután nem sok értelme maradt. A terror betöltötte hivatását, mikor Anglia számára „lehetetlenné“ tette, hogy eleget tegyen a Balfour-deklarációban vállalt kötelezettségének és szabad utat engedjen Palesztinába a kivándorlásra kényszerített zsidó tömegeknek. Még emlékezetes, hogy az evianai menekültügyi konferencia ülésézése idején is naponta robbantak a bombák, intő figyelmeztetésül, hogy Palesztina, mint zsidó kivándorlási terület az „arab lázadások“ miatt szóba sem jöhet. A zsidó hírszolgálati irodák most nagy örömmel jelentik, hogy az angol partii őrségek nagylelkűen szemethunynak, ha az a néhány emigránsokkal teli hajó, amely még a Földközi-tengeren „illegális“ rakományával hányódik, palesztinai vizeken kiköt. Ez a kegyes gesztus éppen kellő időben — az önkéntes toborzások idején — az egész palesztinai zsidóságot minden föltétel nélkül teljes behódolásra készítette.

Az arab terror megszűnésének szintén nem elhanyagolható oka: az olasz-angol kiengesztelődés. London és Róma diplomáciai feszültségének felszámolása módot adott Angliának arra, hogy egyedül határozza meg a palesztinai polgárháború tartamának időpontját. Mert, ha Anglia tolerálta is az arabok zsidóellenes kilengéseit, a fegyverek nagyrészt Itália szállította a zendülésekhez. Végül a narancsszüret is hozzájárult a fegyverforgató arab kezek másirányú foglalkoztatásához, a terror tehát elvesztette úgy anyagi, mint „erkölcsi“ létjogosultságát. A nyugati háborús érdekelttség pedig egyenesen nélkülözhetetlenné tette ezen a fontos stratégiai ponton a kielégítő biztonságot.

A négy év óta „lekiúzhatetlen“ zavargások leállításának körülményeiből kiderült, hogy Anglia teljesen kezében tartja az arab nemzeti mozgalom irányítóit, beleértve a terrorakciók szellemi vezetőit is. Ennek világában érthetővé lesz az arab effendik készsége a zsidókkal való együtt-

működésre, még az esetben is, ha a cionista pártok az áhitott béke megkönnyítésének feltételül nem mondanak le a „zsidó munka fölényének“ provokatív előtérbe helyezéséről. A megindult előmunkálatok aligha a belki-közeledés módozatait fogják munkálni, sokkal inkább a háborus konjunktúra együttes kihasználásának lehetőségei lesznek irányadók, tekintetbe véve, hogy a tárgyalásokon mindkét részről a csúcsszervezetek képviselői vesznek majd részt. Már az előzetes megbeszélések közleményei is arra utalnak, hogy a „béke“ és együttműködés gazdasági természetű kíván lenni, azaz a belső és külső piacok együttes megszervezése a nagytermelők érdekeinek megfelelően. Ezért mutatnak az arab vezetők is érdeklődést a barátkozás iránt, amely az áldozatos béke fejében legalább anyagi kárpótlásban részesítené őket. A munkások viszont — arab és zsidó részről egyaránt — hazafias lelkesedésükben vigasztalódhatnak.

A hazafias lelkesedés különösen zsidó részről egyöntetű, ami kifejezésre jutott a katonai toborzás során, de erről tanuskodik a Zsidó Nemzeti Tanács kebelében létrejött egységfront is, az utóbbi évek palesztinai zsidó politika legnagyobb horderejű eseménye. A cionista pártok alárendelt helyzete a brit birodalom mindenkori politikájával szemben nem új keletű, de a jelenlegi válság idején ez különösen leplezetlenül megmutatkozott. A legnagyobb szöszegések és megalázó bánásmód után (londoni arab-zsidó kerekasztal-konferencia) a cionista pártok készek megfontolás nélkül teljesíteni az angol gyarmatpolitika utasításait.

A Zsidó Nemzeti Tanács kebelében Ruthenberg vezetése mellett létrejött egységfront kiküszöbölte a palesztinai békétlenség „utolsó“ maradványait is, — vélik zsidó politikai körökben. Tény, hogy a prágai szakadás óta elsősorban történik meg, hogy a szélsőjobboldali revizionisták feladták különállásukat és beléptek a Zs. N. T.-ba, amit eddig nem győztek eléggé támadni. Igaz, hogy a Zs. N. T. ma nem ugyanaz, mint volt Ruthenberg elnökválasztása előtt. Ruthenberg, a Palestine Electric Corporation elnökének személye, — aki nem ok nélkül bírja a Jabotinsky-párt teljes bizalmát, — tette lehetővé a revizionisták bevonulását a tanácsba. Ez a visszatérés a revizionisták részéről nem az elvfelettség jegyében történt, ellenkezőleg: előreláthatólag Ruthenberggel együttesen fogják a cionista pártok programjában itt-ott még felfedezhető „baloldaliságot“ likvidálni. Ez nem lesz túlságosan nehéz, mert a cionista baloldalnak nemcsak szocialista gyakorlata, de már szóhasználata is egészen megkopott, ugyanannyira, hogy a XXI. cionista kongresszus után a revizionista jobboldal nem győzte eleget hánytorgatni, hogy a baloldal kisajátította programját. A társulás szellemi előfeltételei tehát már megvoltak. Ruthenberg viszont az az alkalmas személyiség, akiben egyaránt összpontosul ugy az angol, mint a zsidó és arab nagytőke bizalma s aki „semleges“ és „pártatlan“ magatartásával biztosítani tudja a palesztinai zsidó pártok további tartós fejlődését a „konstruktív“ jobboldali hazafiasság irányában.

Ruthenberg alakja körül nem indokolatlanul keringenek legendák: multja valóban „regényes“, de egyuttal tájékoztató is. 1879-ben született Oroszországban. Már ifjú éveiben résztvesz a forradalmi mozgalmakban s az 1905-ös pétervári felkelés leverésekor ő menti meg Gapon lelkész a letartóztatástól. Később, mikor Gaponról kiderül, hogy rendőrügynök és a forradalmi tanács halálra ítéli, Ruthenberg egyike azoknak, akik az ité-

let végrehajtását előkészítik. 1917-ben külföldről tér haza Oroszországba és a Kerenszkij kormány Észak-Oroszország polgári közigazgatásának teljes hatalmu vezetésével bizza meg. Ebben a minőségében elszánt és elkésredett küzdelmet folytat a forradalmi tanácsok és forradalmi hadsereg ellen. A bolsevikiek győzelme után külföldre menekül, majd Palesztinába megy. Mint a vízi-erőművek szakembere tervet készít egész Palesztinát behálózó elektromos erőművek létesítésére, amit angol-zsidó pénzesoportok finanszírozása mellett valósít meg. A Zs. N. T. elnökeként már az első napokban biznyságot szolgáltat amellet, hogy meg vannak a képességei az „osztálybéke“ megteremtéséhez, ami nyilvánvalóan a munkáspártok szocialista célzatainak további mérséklését feltételezi. (A várható politikai eltolódás a jobboldal irányában viszont kikerülhetetlenül magában hordja a arab-zsidó ellentéteknek — egy későbbi időpontban — szélesebb arányokban való jelentkezését.)

A terror szünetelése, az arab-zsidó megbékélés és a zsidó egységfront következtében Palesztinában ezidőszert tehát általános a kiengesztelődés angolok, arabok és zsidók között. Ezt a nemzet- és osztályközi összhangot csak a sűrű munkanélküli tüntetések és bérharc-szándékok zavarják, de éppen ezek a viszás tünetek teszik fokozott mértékben jelentőssé Ruthenberg szerepét a politikai és közgazdasági élet átszervezése és megerősítése tekintetében.

A keleti „hadszíntér“ békéjének tartósságát az érintett eredők világosan kijelölik. (*Robotos Imre*)

SZEMLE, BÍRÁLATOK

A FRANCIA LÉLEK 4. SZÁMU MÉRNÖKE

(Szélgjegyzetek J. Green Naplójához)

1.

A szellemi emberek valószínűleg mindig az u. n. átmeneti korokban érezték legerősebben a szükségét, hogy nap-nap után szembesítsék egyéniségüket étellel s világgal. A naplóvezetés lelki kényszerét egy Saint-Simonnál éppugy érezni, mint ideges napjaink nem egy kisebb veretű egyéniségénél. Amikor lebukó történelmi és társadalmi szisztémákkal együtt bomlanak a gondolatrendszerek, amikor bizonyos világokkal együtt töredeznek a világképek, akkor az egyéniség is kifordul tengelyéből. Innen az alkotóember egyensúlykeresése, innen a törekvés egy szellemi vagy erkölcsi epicentrum felfedezésére (mintha ezzel meg lehetne állítani a földrendést!...) A naplódivat mindig az én bomlására mutat s ezért *par excellence* erkölcsi tünet.

Ez ördögös műfaj körül egész sereg tévhit és babona képződött. Beteges önmegmutatási szándékot, exhibicionista hajlamokat szimatolnak a naplóíróknál, holott inkább az önrevízió vagy önretouche démona hajtja őket, mint az önmegmutatásé. Csak látszólag paradoxon azt mondani, hogy a napló-forma fékezi az önleplezéseket. Valójában nincs még műfaj, mely jobban csábítaná az író-t a neki fontos dolgok elhallgatására.

André Gide így jellemzi híres Naplóját: „Halvaszületett cikkeim temetője . . .“

Ez a keserű megjegyzés egyáltalán nem vonatkozhatnék Julien Green *Journal*-jának nemrég megjelent II. kötetére. (*Plon* kiadó.) Nem tudok még írót, aki oly kevéssé „zsurnaliszta“, vagyis annyira programtalan és annyira felette áll a parlagi értelemben vett aktualitásnak, mint éppen Green. (Ezzel nem akarom azt állítani, hogy Green korszerűtlen s mégcsak azt sem, hogy elefántesonttoronyba zárkózik. Sőt. Ő a legmaibb francia író, és aktualitás-ellenessége csak mégjobban hangsúlyozza maiságát. Mert ne feledjünk, az aktualitás nem jelenti szükségképpen a korszerűt, ellenkezőleg: a történelmi értelmezett korszerűség mindig kizár egyfajta aktualitást!)

Akik ezt nem akarják tudomásul venni, azokat sérthetik vagy megdökkenthetik Green ilyenfajta vallomásai: „Olvastam *Sri Ramakrishna Evangéliumát*. Remek részletek vannak benne a személyes meg a személytelen istenről. Mennyivel fontosabbnak tartom ezt, mint az angol-olasz elmentétet!“

Akik Greennek e fajta feljegyzéseiben értéktételt — pláne: végleges értéktételt — akarnak látni, akik „véglegességi komplexummal“ közelednek az *Adrienne Mesurat* szerzőjéhez, azokat csak eltanácsolhatom a Napló olvasásától.

2.

Ha a *Journal* első kötetének egyik fő érdekessége az volt, hogy a szó pozitív vonatkozásaiban apolitikus író tisztázta benne viszonyát a politikához, — a második kötet igen szegény a napipolitikai eseményekre való utalásban. Ez a hiány azonban nem az érdeklődés hiánya, hanem szándékos, célzatos. „Aki mindennek ellenére dolgozni akar, annak némileg el kell felejtenie az európai politika megrázkódtatásait.“ — írja Green a második kötet előszavában. Ha ez a megállapítás kötelező írói magatartást akarna körvonalazni, akkor perbe kellene szállni vele, de ha csak keserű korvalóságot akar jellemezni, úgy kénytelenek vagyunk a szerzőnek igazat adni: A múlt évi szeptemberi napok lázában egy írói oeuvre sem gazdagodott. S ha már itt tartunk, írjuk ide, amit Green ezekben a napokban érzett:

„Október 2. — Nem jegyeztem fel a legutóbbi tíz nap részleteit. Ha minden elveszett, mondtam magamban, mire jó ez? Párizsba akkor érkeztem vissza, amikor minden a legrosszabbul állott, a mozgósítás teljében. Idővel talán majd elfelejtem ezeket az órákat, életemnek minden bizonytalansággal legfájdalmasabb óráit; remélem, tanultam belőlük valamit, de még nem tudom elszánni magam, hogy erről beszéljek.“

Szellemi konfekción tengődő politikai és világnézeti szekták tagjai erre valószínűleg azt mondanák: „Ime, egy széplélek apátiája“. Nekem — megvallom — a Green reagálása sokkal emberibbnek tűnik, mint különféle egyházakat szolgáló irástudóké, akiknek „szeptemberi naplójegyzeteit“ egy hónappal a vihar után, már minden könyvkereskedésben meg lehetett kapni.

Green a legpártosabb időkben az író utolsó jogához menekül: a nüanszhoz. Idegenkedik a választástól, hát még a csatlakozástól. Amikor Gide 1935-ben megjövendöli neki: Ön is kénytelen lesz választani“, —

Green így felel: „Választani kommunizmus és fasizmus között? És ha egyikhez sem vonzódok, mit tegyek?“ Néhány év múlva, amikor ugyanerre a tárgyra fordul köztük a szó, Gide már ezt mondja: „Igaza volt, hogy nem akart választani: Ön apolitikus. Maradjon is meg annak.“ (Journal II., 76. o.) A két ellentétes álláspont nemcsak Gide változását tükrözi, hanem egyúttal történeti fordulópontokat jelez (emelkedő és letűnő népfront). Mindez nem jelenti föltétlenül, hogy Greennek „igaza van“, mint Gide hiszi. Csak amelletz szól, hogy Green egyéni meggyőződésének utját követi. Az ideológiák harca idején beéri az ideákkal, s erőszak-elvek hódítása közepett felejtethetetlen lapokat szentel — a gótikának.

A Green „politikátlansága“ egyáltalán nem azonos a napi események iránti érzéktelenséggel s nem mindig jelentkezik a felületen „politikamentesség“ alakjában. Már láttuk, hogy egy hindu vallásbölcész evangéliuma — merész eszmetársítás utján — napipolitikai gyúanyaggal való párhuzamra csábítja (az angol-olasz konfliktus). A szeptemberi események is mélyebben forgatják ki valójából, mint nem egy programszerűen politikus kartársát. A spanyol polgárháború is megrázza (bár némiképp úgy, mint egy *Le Jour*-olvasót.) „Nem tehetek róla, kénytelen vagyok örülni Margitira gondolni, Breughel Dulle Grietjára“ — jegyzi fel Naplójában a spanyolországi templomgyújtogatásokkal kapcsolatban. (Sajnos, egy szava sincs Guernicára vagy Durangóra...) A korbizonytalanságtól, napjaink feszült aggodalmaitól talán jobban szenved, mint akármelyik hivatásos politikus irótársa. „Az az érzésem, mintha a Föld bizonytalanul megindulna lábaink alatt, míg mi továbbra is azt hajtogatjuk: „Ide vagy amoda megyek. Ezt vagy amazt fogom csinálni.“

Am, ha így áll a dolog, ha Green sem nem „politikamentes“, sem nem érzéketlen az események iránt, — lehet-e vele kapcsolatban „politikátlanságot“ emlegetni?

Ugy vélem, lehet. Azt, hogy egy író „politikus“-e vagy „apolitikus“, nem az dönti el, közömbös-e vagy sem az aktualitással szemben — ha ugyan egyáltalán közömbös maradhat? —, hanem eldönti az, hogy milyen hangsúlyt, milyen *relieft*et kap a politikai elem az oeuvrejében. Ebből a szempontból például Gide az apolitikus írótipust képviselte még akkor is, amikor az *Humá* tárcaalakban közölte a *Vatikán pincéit*. S éppígy Green is politikátlán író, még akkor is, ha Naplójának némely jegyzete sérti, vérig sérti az elfogult vagy pártos olvasót...

Dehogy vágyik ő „harcos“ babérokra! Amikor némelyek a haladás, a korfelelőség vagy más kategorikus imperativuszok nevében azt követelik az írástudótól, csapjon fel „millitáns“-nak, álljon be a sorba, vagy legalábbis: termeljen vezércikket, Green nagyszerűen beéri azzal, amit hivatásának tart — hogy „a lélek mérnöke“ legyen.

Az *Adrienne Mesurat*, a *Le Visionnaire*, az *Epaves* szerzője új lelki távlatokat nyitott s még a műveinek torz dinamizmusát hangsúlyozó irreális elemek keresztül is forradalmi mélylélektanilag összefüggésekre vetett világot. Napjaink francia írói közül ő a lélek 1. számú mérnöke, ezért tartom, politikátlansága ellenére, a legmaibbnak, legkorszerűbbnek.

3.

A napló-forma egyáltalán nem ürügy Greennek arra arra, hogy, pórére vetkezzék. Kevesen írtóznak nálánál jobban az intimitás kétes légkö-

rétől s még kevesebben ügyelnek annyira, mint ő, hogy mindig egyenlő távolságban álljanak az olvasótól. Egyhelyütt például az atavizmussal foglalkozva, angol, ír, skót őseinek nyomát keresi saját lelki alkataiban, majd hirtelen elvágja az elemzést. Még alig mutatott meg önmagából valamit, máris úgy hiszi: túl messzire ment el a közlésben...

A Journal III. kötete, e fenntartások, ez olykor raffinálnak ható elzárkózás ellenére sok mindent megmutat Green lelki és erkölcsi anatómiájából. Ezeket a szeszélyes naplójegyzeteket, akár skandináv, tengerentúli, itáliai vagy belgiumi utiélményeket rögzítenek, akár négy-fal-közi tépeődéseket idéznek egy Champ-de-Marsra nyíló ablak mögül; akár londoni szalonban vagy párizsi étteremben lefolyt eszmecsereket szőnek tovább; akár ha tértől-időtől elvonatkozó aforisztikus alakot öltenek: egyseges rendszerbe foglalja az író lelki fő élménye — az Ótestamentum. A legkorszerűbb, legmaibb francia regényíróról bizony kiderül, hogy nemcsak vallásos, hanem hozzá még bibliás ember, aki héberül tanul, hogy az eredeti szövegben olvashassa a könyvek könyvét, aki *traduttore tradit-tore* alapon lesújtó ítéletet mond Renan Jób-fordításáról s a Vulgátáról, s aki Naplójának ezt a kötetét is a következő szavakkal fejezi be: „A Szentírás nem tévedhet. Óh, ha metán az árnyék végigterül életemen, vajha mindig ez a lámpás vezérelné lépteim!”

Green bibliásságát nem a paradoxonhajhászás parancsolja. Nincs benne semmi ördögi vonás és semmi rigolya. Az ő szájából megrendítően gyermetegül hangzanak ilyenfajta vallomások: „Az a gondolat, hogy Isten metán nem létezik, még csak nem is horzsoljt soha”. (Journal III. 179. o.)

Am, emögött az ávemáriás fehér vallásosság mögött az ősi világfélelem rejtélyárkai áskálódnak. A kozmikus félelem egy pillanatig sem hagyja nyugodni. Hiába keresi rá az ellenmérget Sámuel vagy Jób könyvében, hiába menekül a budhizmushoz s hasztalan igyekszik megnyugtanni önmagát: „Ami egykor megfélemlített, ma már nem érint többé. Remegés nélkül készülök a halálra...” (38. o.) Valójában, ez utóbbi vallomás csak az önáltatás értelmében őszinte. Green nem tud s talán nem is akar megszabadulni a grandiózus félelemérzéstől, mely mint valami vak motor lendíti előre, mindig előbbre a lélek ki nem bányászott járataiba. Írói felfedezései, a fantasztikumba való elkalandozásai, merész csápvetései mögött is ezt az iszonygépet érezzük zakatolni. Amikor a virginiai egyetem fehér oszloporán túl nyugtató réten Poe jelenvaló szellemét idézi, zizegő falevelek alatt a holdvilágban, amikor maga elé mormolja ottan: „*At midnight, in the month of June...*” — mintha a távolból egy hárfa ködös akkordjai csendülnének föl, a hárfáé, melynek zengését már-már elfedtük volt. A végtelen félelmét visszhangozza Green tájérvése, azt a félelmet, mely miután gáttalan eluralkodott a görög s a renaissance kulturán és dicsőséggel vegetált tovább a francia Nagy Században, — azután egyre inkább elpalástolódott, majd utoljára a múlt századelejei romanticizmusban bukkanván fel, a tudatalatti régiókba bomlott az utolsó századév pozitívista áradata elől. Green ezt a nagymultu viszonyt hozza újból felszínre életművében. S épp ezen a ponton ütközik neki a polgárságnak.

A rendszerigenlő polgárság ugyanis morális bástyákkal vélte ártalmatlanná tenni a csillagok alatt való örök emberi szorongást, ami utóbb mégis csak elhatalmasodott benne a rossz szociális lelkiismeret sulya alatt. A polgárellenesek viszont épp fordítva: szociális messianizmussal védekez-

rek a totális világfélelem alattomos rohama ellen. Akik tehát, mint Green, ezt a félelemérzést tudatosítják, ezt a kulcsérzést („kulcsérzés“: mert hiszen minden kultúra a hozzá való viszonyában árulja el sajátos vonásait), azok menthetetlenül szembekerülnek a polgári világgal, de ugyanakkor könnyen magukra haragítják ennek a világnak szervezett ellenzékeit is. (Utóbbi azonban nem szükségszerű, hiszen Green tulajdonkép' fegyvertársa az opponálóknak, polgárellelenségével.)

Jellemző e tekintetben, hogy mely jelenségcsoport ingerli Greent polgárellelenségének exterritorizálására. „Mintha minden kispolgár körül egy láthatatlan sorompó emelkednék, amely elválasztja őt az emberiségtől“ — írja Naplójában (II. 209 o.) A polgári világ zártságát, különállását, „disztinkcióját“ érzi embertelennek ez a nagypolgár. S a lélek 1. számú mérnöke, az ismeretlen dimenzióktól való viszolygás írója csak megvető szavakat talál a polgár remegésére. Mert mitől lúdbőrzik a polgár? Valamitől, amit már a római civis sem mert a nevéen nevezni, hanem ezzel a találó körülírással jelölt: „új dolgok“. (Green egyhelyütt elmondja, hogy keresztanyja egyszer, a századvégi időkben ivóvízzel töltötte tele a fürdőkádját, ilyenmódon készült fel az aggódva várt, de soha be nem következett általános sztrájkra...)

4.

A polgári világ bástyái ellen Green szellemi, erkölcsi és lélektani oldalról veszi fel a harcot. Szellemi oldalról: kissé anarchikus tagadással; erkölcsi oldalról: a bibliával; végül lélektani oldalról: az ősi világfélelem tudatosításával. Szemléletéből azonban szinte teljesen hiányzik a történeti elem s így természetes, hogy aránylag jelentéktelen szerepet játszik nála az időélmény. (Nem véletlen, hogy naplója egy helyén Jesuító ítéletet mond Proust életművéről.) Ez az időnkivüliség Green pesszimizmusának legfontosabb tényezője. „Az ember szabad, — írja — de ugyanakkor egy szűk börtön foglyának érzi magát. S hogy szereti börtönét! Sorsnak, Vallásnak, Végzetnek, Hazának szólítja.“

Rosszul ismerik Greent, akik azt hiszik, hogy ennek a megállapításnak megadja a nyitját az „ember“ szó behelyettesítése a „polgár“-ral. Korántsem. Green ezt a tételét nemcsak a polgárra, hanem csakugyan az emberre vonatkoztatja. Az Ó-testamentum emberére éppugy, mint az eljövendő korok emberére. Green nem hisz a fejlődésben és így pillanatig sem titkolja történeti nihilizmusát, amely voltaképp' egyik aspektusa a benne dolgozó kozmikus félelemnek. (Érdekes megfigyelni, hogy ez a történeti nihilizmus helyenként találkozik a történeti materializmussal. „Azt emlegetik — olvassuk például a Naplóban — hogy visszahullunk a középkorba; pedig dehogyis, néhány méterrel feljebb jutottunk a világegyetem nagy kútjában“. S ezért fölösleges hangsúlyozni, hogy Green történeti nihilizmusa nem jelent szükségképpen történeti vakságot. Példa erre az a remek és találó vázlat, amit az etruszk életről rajzol egy koppenhágai kiállítás kapcsán.)

5.

Az essay-írot ezután okvetlenül kell, hogy foglalkoztassa a kérdés: miképp bontakozik ki ezen a szemléleti alapon Green felfogása az emberről mint lélektani egységről, mint regényírói nyersanyagról?

„Az egyéniségünket alkotó lények láncza szükségyszerűen halottak láncza” — írja Green egyáltalán nem rögtönzött modorban. Ebbe az egy mondatba sűrítve ime a lényege annak a páratlanul merész kísérletnek, amit az író az emberalakítási plasztika terén műveiben véghez vitt. (Ez a gondolat különben állandóan felbukkan a Naplóban. Néha a belőlünk táplálkozó „galandféreg-ember” alakjában, akit álom s ébrenlét között lehetünk meg. Másutt a bennünk hadakozó „jótucacnyi személyről” ír. — Szent Pál s az ő nyomában Mereszkovszkij, Wassermann és nálunk Babits csak *kettőről* tudtak.)

Greennek ebben a felfogásában az eredeti, sőt forradalmi vonás nem az egyéniség sokrétűségének, a lelki polifóniának a megállapítása, ami háboruutáni szagú s máig legföljebb a szürrealizmusban eluralkodó tézis. A meglepő, az új, a forradalmi Greennél ott kezdődik, amikor hadat üzen annak, hogy az író azonosítsa magát azokkal a személyekkel, akiket átért és levetett. Szerinte, az egyéniség folytonosságának ez az akarása lerombolja az író erkölcsi szabadságát és életigenlését. A lények, akik voltak: már csak kísértetek s a multtal való szolidaritás — a halál vállalása. „A holnaphoz fellebbezek a tegnapi ellen, annak az embernek nevében szólok, aki egy nap leszek, nem, annak a nevében, aki vagyok”.

S itt elérkeztünk a regényíró Green emberábrázolási törekvésének s talán világfelfogásának másik kardinális pontjához: *lélektani időszámításához*. A jelenben élés nála nem multban-éléssel, hanem jövőben-levéssel azonos. „Vagyok”: ez Cervantestől Zoláig és „Anatole Franceig, sőt Proustig olyasfélét jelentett, hogy „voltam” — testi-lelki örökséggel, milieummal, a hordozott szellemi hagyományaimmal bizonyos multban gyökeredzem, itt van a hangsúly. A holnap is csak a tegnaptól különbözik. S erre előtöppan ez az elfranciásodott yankee Gide-tanítvány és kihirdeti: ezentul nálam a „vagyok” egyenlő „leszek”-kel. Ha szükség van rá, csákányütésekkel nekimegyek a hereditásnak, ír-skót-angol őseimnek, a lelkemben lerakódott multaknak, az állítólag pozitív igazságoknak, amik talán sem nem pozitívek, sem nem igazságok; és füttyülök az „i” fölé pontot tevőkre csakugy, mint az „i” fölé pontot nem tevőkre. Nevesetek ki a bibliáért, vallásos meg egyéb rigolyáimért: mégis csak én élek benn a holnapban, mert a tótágast álló világot nem mutatom egyensúly-helyzetben s mert a változás srappnelljeitől széjjelrepszett lelket regényeimben összekötni hajlandó nem vagyok.

E sorok írója körülbelül ezt hallja ki a naplóíró Julien Greennek valomássalból, aki pedig nem akar sem új hegyi beszédet, sem regényírók használatára szerzett ars poetikát eldadogni. Sőt, semmitől sem irtózik jobban. Hacsak nem a tömegetől, melyben nem hisz. Mert Green az emberhez beszél, nem a tömeghez. Az emberhez, minden emberhez külön-külön, úgy véelve, hogy „minden ember önmagában az egész emberiség”.

6.

Azt hiszem, Green-arcképem hítségének rovására menne, ha teljességre törekedve felduzzasztanám olyan elemekkel, melyeknek lényege vitatható. A Taine-i sémát nem minden művésznél célravezető alkalmazni, s kételkedem abban, hogy Greent pusztán szociológiai módszerekkel meg lehet közelíteni. Akik majd „vie romancée”-t akarnak írni róla, azokra bizom, hogy illusztris tárgyam ír-skót-angol-amerikai családfáját kiku-

tassák és előkelő rentier-milieu-jében vájkáljanak.

Ami Green szellemi arcélét, karaktere alapvonásait adja, az e milieu *túl* kezdődik. Ő az az ember, aki londoni vagy palermói vendéglők dúsan terített asztalánál is Jób könyvéből táplálkozik és champ-de-marsi lakosztályán az antik tragédia magaslatán él — járadékaiból. A dolgozó emberiséggel (kapcsolatban mondhatnám „gulliveri“ élményei vannak. Olykor felrzza a tömegnyomor, ha véletlenül találkozik vele: de nem jobban s nem is nagyon másképp, mint egy Greco-kép vagy egy Poe-vers. A szociális valóság kövei közt idegenül matat, idegenül, de nem bekötött szemmel. S nagypolgári életformái lehetővé tették, hogy teljesen Prometheus legyen. Így hát, ha lezuhan, magasról fog lezuhanni, míg mi idelelenn otromba kavicsok közt botorkálva legföllebb a hasravágódást kockáztatjuk.

Mégis: tévedés azt hinni, hogy természetes idegenségünk miatt semmi közünk egymáshoz. Ő is, mi is a sötét őserdőt irtjuk, hogy az új humánun: utját egyengessük. Másoknál ez az új humánun szociális sugárkét vet, nála morális hangsúlyt kap, amikor kimondja: „Minden ember örmagában az egész emberiség“. Bármennyire furcsán hangzik: ők, a Greenek és mi, az alantjárók egymást többé le sem tagadhatjuk. Együtt tesszük e századot. Ha el kell pusztulnunk, együtt pusztulunk s addig is együtt pepecselünk a kor arcán. (Mosonyi Ferenc)

EGY ELFELEDETT MAGYAR ÍRÓ: JUSTH ZSIGMOND

Sentir le plus possible et analyser le plus possible! A századvég esztétikai-irodalmi eszményét jelenti e barrési mondat. Reagálni a legellentétebb érzésekre és azonnal elemezni kezdeni valamennyit. Élvezni, de számontartani a hangulatokat, öntudattal mérni az önfeledtség pillanatait. A lélek és az ész, az ösztönök és a tudat, a ziláltság és a fegyelem harmóniája! Harmónia, amely csak meghasonláshoz, örök hontalansághoz és terméketlen kettősséghez vezethet.

Justh Zsigmond a magyar irodalomban talán a legtökéletesebb megtestesítője ennek az eszménynek. A sápadtarcú, szakállas, tüdőbeteg, a láztól állandóan csilllogó szemű fiatalember már külsejével is a századvég intellektuel-író típusát reprezentálja. Hallkszavú és mégis szuggesztív, enervált és mégis mindenkit lenyűgöző. Minden után érdeklődik és aránylag sokat tud is, főleg kuriózumokat és intimitásokat. Életének külsőségeiben is ragaszkodik ahhoz a kozmopolita, távolságokat és földrajzi határokat nem ismerő nagyvilághoz, amely egyformán biztosítja az értelem könnyű szomorúságának elviselését a szenttornyai kurián és Párizsban, a Faubourg St. Germain-negyedben. Dolgozószobája akár egy maharadzsaé vagy egy spleenes angolé, aki élete nagyrészét a Birodalom egy távoli pontján töltötte, s aztán élete alkonyán, a fiatal évek emlékeinek élesztgetésével akarja lassan hűlő vérért melengetni. Drága keleti szőnyegekkel való nehéz függöny csüng e dolgozószoba ajtaján, a fal mellett széles kezelet, a háttérben indus szentély trónussal, s a trónus körül apróbb-nagyobb bálványok, fétisek. Egy régi nemesi udvarház legelrejtettebb zugában rendezték be e helységet, az udvarház az országra néz, mögötte hatalmas, parknak is beillő kert, s a kert közepén Jászai Mari szobra.

Ime, a dekoráció teljes... Justh életének minden mozzanatát úgy rendezte, mintha az a *mű* egy darabja volna. Hallálszánt szomorúsággal él-

vezi az életet, fáradt, de ernyedetlen buzgalommal analizálja fáradságát. Emberi és írói magatartása mindvégig e kettősség jegyében áll, de a kettősségnek nagy az ára: örök hontalanság.

2.

Magyarországon fiatal arisztokratákból, dzsentrikből valósgos udvara van. Ezek az arisztokrata-dzsentri barátok rajonganak érte, bámulják nagy tudását, széles érdeklődési körét, tisztelettel veszik tudomásul szeszélyeit, érdeklődve hallgatják elbeszéléseit, amelyekben a párizsi szalonok életét, színházi bemutatók izgalmait, új könyvek tartalmát, új írók célkitűzéseit ismerteti velük. A francia kultúra egyik dunementi helytartóját tisztelik a furcsa, sokat betegeskedő barátban. A párizsi szalonokban viszont, a kulturáltsága s műveltsége mélyén lappangó „keleti exoticum“ — ért rajonganak. „Justh ur kitünően ért az irodalomhoz, a festészethez, a világot is jól ismeri, csak éppen a szeméből villan elő néha valami barbárság“ — írja egyik barátjánőjének Marguerite Brizeaux.

Ő maga pedig, szenttornyai birtokán vagy Budapesten élve, állandóan az intellektuális központ: Párizs irodalmi élete, színházi bemutatói, kiállításai után vágyódik, de a fghogy utra kel, máris nosztalgiát érez a szenttornyai kuria csendje után, ahol „még a halál sem lenne nehéz, mert oly természetessé teszi a faj, amely körülveszi az embert“. Lelkében e nosztalgiával, beutazza a félvilágot. Spanyolország, Marokkó, Algír, Egyiptom, India látják a beteg író, aki lelkében az elkerülhetetlen halál tudatával siet a gyógyító nap után. „Tíz nap óta megint nagyon rosszul vagyok. Azt hiszem, hajom rohamosabb jelleget öltött. De egy cseppet sem bánom. Láttam sokat, ujat alig fogok már láthatni, fáradt vagyok s pihenni nem lesz rossz“, — írja az utról egyik levelében. De utazik tovább, mert még most sem a gyógyulás lehetősége érdekli elsősorban, sőt nem is új tájak, új életformák megismeréséért utazik, hanem pusztán ama hangulatváltozásért, amelynek az utazás lehet előidézője. Miképpen reagál a lélek a változó világra? E kérdés jobban érdekli őt, mint a soha nem látott, távoli országok. „Az, ami az utazásban mindig a legjobban vonzott, érdekelt, az az ember volt. Akár más, akár a maga személyében“ — írja nem sokkal az imént idézett levél után.

3.

A nagyvilág kétes élményei, a szenttornyai birtok számonkérő csendje, a budapesti barátok szolgálata után Párizs jelenté számára az igazi feloldódást. A századvég választékos örömeit nyújtó, a legpuritánabb szellemeket is a Boulevard búvőkörébe vonó Párizsa, egyszerre társasági és szellemi központ a számára. A Faubourg St. Germain szalonjainak lakóihoz életformáik szeretete, kifinomult izlésük tisztelete, tág érdeklődési köriük nagyrabecsülése köti, de tudja, hogy e szalonokhoz tartozó irodalom kenetteljes és üres. A bonapartisták házáinak parvenü nagyvilágiságától viszont idegenkedik, de szenzibilis, eszme gazdag, s formatökélyt elért íróikat kevesen becsülik, annyira, mint ő.

Művészi izlését is az egyszerűség és a komplikáltság keveredéséért való rajongás jellemzi. A legnagyobb festőnek Puvís de Chavannest tartja, mert mérhetetlen érzelmi gazdagságot lát tudatosan primitív formái mögött. Bourget-t pedig azért becsüli, mert „tudatossága által megtanított

arra, hogy a szenvedésnek nemhogy el kell ölnie az élet iránt nyilatkozott akaratot, hanem ellenkezőleg, ebből kell meríteni erőt az életre és a tetterre.“ Ugyanezzel az izlésbeli s művészi magatartással közeledik a parasztsághoz. Kora primitív általánosító, csak felületes, „népies“ típusokat ábrázoló paraszt irodalmával szemben őt is a lélektani problémák érdeklik első sorban: a darabos külső és az egyszerű életformák mögé rejtőző ziláltság, a megbonthatatatlannak hitt ősanyag lázadása. A Gányó Julcsa parasztjai fizikailag talán egészségesebbek, mint a *Párizs elemeinek* arisztokratái, de éppen olyan kifinomult idegzetűek. Csupán a halálfélelmet nem ismerik, s Justh szerint éppen e halálfélelemnélküliségük a legdöntőbb bizonyíték életerejük — s ha valaki egyszer e nyersanyagot megfelelően alakítani tudná — fejlődéskéességük mellett.

Alakítani a nyersanyagot! Justh Zsigmond Szenttornyán színházat épített és béreseiből s a birtok körül lakó parasztokból színészcsoportot alakít. Plautus *Kincsét*, Shakespeare *Makrancos hölgyét* és Molière *Képzelt betegét* játszatja műkedvelőivel. E kísérletnek Franciaországban nagyobb a visszhangja, mint Magyarországon. Polignac gróf — aki különben Justh társaságában anthológiát állított össze *Poesis Magyares* címmel — cikksorozatot ír a magyar parasztságról és ezekről az előadásokról a Figaróba. Justh egyik barátja, Rózsa Miklós, pedig így számol be a Kincs bemutatójáról: „Soha el nem felejttem ezt az előadást. Negyvenkét éve, de még a szereplő személyek neve is az eszemben van. Gombos Mihály, Rétes Mari, Györki Jóska s az utólérhetetlen naiva, Molnárné, mint ha csak tegnap játszottak volna előttem. Milyen természetességgel mozogtak azok az emberek, milyen fesztelenül társalogtak, milyen egyszerű plaszticitás volt a taglejtéseikben, — a magyar ember tudvalevőleg nem gesztikulál valami erősen — s micsoda őszinteség a nevetésükben, milyen zordon fenség a kitoréseikben.“ Justh pedig így ír az előadásokról a Magyar Szalonban: „Ugy érzem magam, midőn ezzel a néppel vagyok szemközt, mintha az antik Görögországban lennék, mert hisz itt élet és játék, varlóság és művészet összesimul. Van valami a népem világnézetében a régi görög szelleméből, amely élni szeretett, mert szerette a napfényt; amely sztoikus volt az elmúlással szemben, mert természetesnek találta mindazt, ami létezik s a lét jelensége, így a halált is.“ Ime Justh parasztszemléletének magyarázata. A dekadencia vonzódott benne az erőhöz, a halálravált szomorúság az életkedvhez.

4.

Justh Zsigmond a magyar irodalom egyetlen Proust-i alakja. Nem kissé megkopott s ma már nehezen olvasható műveiben az, hanem személyében. Talán az első olyan prózairónk, aki az „elhivatottság“ öntudatot növelő, de gyakran csak önáltatást szolgáló érzése nélkül csupán az írás néhez gyönyörűségéért s az arcképgyűjtés szomorú szépségéért alkot, akár nagy francia kortársa.

A *Gányó Julcsa*, a *Delelő* s a *Pusztá könyve* (franciául is megjelent *Livre de la Pousta* címmel) hősei paraszto, de két legjelentősebb s művészileg legteljesebb regénye a *Fuimus* s a *Pénné legendája*, az alkarcggyengesége, enerváltsága s a fejlődő, alakuló társadalmi viszonyok következtében széthulló arisztokrácia és dzsentriosztály körében játszódik. Amiképpen Proust, ő is arisztokrata barátai halványan derengő, de részleteik-

ben mégis nagyon reális képmásaival népesíti be e két regénye világát. Arisztokrata hősei valamennyien egyéniségükért, akaratuk szabad megnyilvánulási lehetőségeiért küzdenek és így permanens harcban állanak a családdal és osztályukkal. E harcban mindig a család és az osztály lesz a győztes. Nincsen segítség, az egyén talán nagy harcok árán kiszabadulhat a családból, a család azonban, az uralkodáshoz szokott s a jómódtól elpuhult osztályba ágyazva, menthetetlenül széthull ezzel az osztállyal együtt. A kivételes, zseniális, családja keretein túlnőtt egyén pedig viszi magával a család és az osztály jellegzetességeit, amelyek legfeljebb csak keveredhetnek, átalakulhatnak, de nem mulhatnak el soha. Justh arisztokratái mind gőgösök s egyben alávetettek, teremtési vágygal teltek, mint a nagy művészek, de tettethénítőan ábrándozóak és tehetetlenek, mint a dilettánsok. Mindannyian az uriaság s bohémság keverékei. Arisztokraták, de arisztokráciájukból nem következnek életükre nézve semmi biztosíték. Egyetlen bizonyosság van életükben: a halál, amely felé rohamnak. Nincs is más céljuk, mint lehetőleg gyorsan, harmónikussá rendezni életüket, hogy haláluk ne szakítson félbe semmit.

Ha van külön „magyar tragédia“, úgy ennek okait megtalálhatjuk Justh Zsigmond különben nem túlságosan dus munkásságában. Fenn a szenttelen magasságokban, ahová már a világ zaja alig hallatszik el, az arisztokrácia, amely csupán pozíciója biztosítására fordítja minden megmaradt erejét, lent mélyben pedig a jog nélküli dolgozók. S e két osztály közé ékelve az arisztokrácia kegyeiért s elismeréséért versengő polgárság egy kis rétege. „Fuimus! Voltunk!“ — mondatja Justh az arisztokráciával s azután érdeklődése a gányójulessák népe felé fordul, mert „ha néhány nagyuri család el is vész, a nép élni fog, mert erő lakozik benne s csupán ezzel az erővel lehet pótolni majd, amit mi elmulasztottunk.“

Justh Zsigmond 1894 őszén halt meg. Magyarországon lassan-lassan már készülődni kezdtek a Millenniumra s az „Ős [Budavár]“-ból kiszűrődő muzsikaszó s a Barrison lányok táncának dobogása elnyelte a tüdőbajos író szavát. (*Forgács Antal*)

MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI URAK. PALFFY JÁNOS EMLÉKEZÉSEI. (Erdélyi Szépművészeti Céh kiadása.) Az emlékirat-irodalomnak Erdélyben nagy hagyományai vannak. Szalárdi, Apor, Cserey Mihály, Mikos, sőt a fejedelem Kemény János olyan értékes feljegyzéseket hagytak utódaikra, melyekben az egykori erdélyi társadalmi és politikai élet egész arcát megmutatja gazdag tanulságaival. Különleges értéket képvisel Mikos mellett gróf Bethlen Miklós kancellár a maga nagyszerű emlékiratával, mert ebben is, mint Mikos színes prózájában, nagyon őszinte és nagyon emberi vonatkozások je-

lennek meg kendőzetlenül s mély betekintést nyújtanak az emlékiró korának, életének és jellemének legrejtettebb zugaiba. Már Szerb Antal megállapította, hogy ezek a kitűnő emlékiratok legnagyobb részben főrendű magyarok közül kerültek ki, akiknek volt módjuk a maguk kiművelésére és volt idejük az akkoriban még nagyon kezdetleges lábbon álló történetírást családjuk és kései utódaik hasznára saját feljegyzéseikkel pótolni. Napfényrehozásukban sokat köszönhet az irodalomtörténet Aranka Györgynek, Döbrentey Gábornak, Kulcsár Istvánnak (Mikos!) s főként Mikó Imrének. Nem minden érdekesség né-

kül való, hogy míg a polgári származású kiadók a főrangú emlékirók művei felé fordultak nagyobb figyelemmel, addig a főrangú Mikó gróf jónéhány polgári származású emlékiró pompás művének közreadásával tett megbecsülhetetlen szolgálatot a későbbi történetíró nemzedékeknek. Mikó tette hozzáférhetővé többek között a marosvásárhelyi Borsos Sebestyén, Nagy Szabó Ferenc és Borsos Tamás memoriáléit, melyek ellenkező szempontból mutatják be a történeti Erdély eseményeit, mint főrangú kortársaik. Ezek az egyszerű székei polgárok, akik közül Borsos Tamás portai követi tisztségig vitte Bethlen Gábor alatt, előadásában talán fogyatékosabb eszközökkel dolgoznak, az események áttekintésében és ezek arányainak felismerésében talán esetlenebbek, azonban a székelységen és általában a közrenden esett injuriák feljegyzésében hitelesebbnek látszanak s nem egy leírásukkal megrázzák a mai olvasót is. Mikó Imre az abszolutizmus éveiben sorozatosan és tervszerűen tárta a tudományos világ elé az Erdélyi Muzeumegylet levéltárának nagyértékű emlékirat-kincsét s ezt a munkát szerényebb mértékben később a muzeumőrök közül Szabó Károly, Erdélyi Pál, Gyalui Farkas és Kelemen Lajos folytatták, de befejezéshez ők sem tudták juttatni. Még mindig van mit kibányászni onnan s még mindig termésaranyra lehet bukkanni más, kevésbé nemes ércek társaságában. Más kérdés, hogy ebből a forrásanyagból mikor és mennyi kívánczók a tudományos világ és mennyi a nagyközönség kezébe. Az ilyen szubjektív természetű feljegyzések értékét, hitelét csak az oknyomozó történetírás módszereivel lehet elbírálni. A nagyközönség történeti judiciuma azonban vajmi fogyatékos. Régi emberek leírt dolgait legtöbbször bírálat nélkül hajlandó készpénznek elfogadni, amikből sok veszedelem származhat, jelenkori közgondolkodást kialakító vonatkozásban.

Az Erdélyi Szépmíves Céh, mely a szépirodalom sorozatos kiadványai mellé újabb terv szerint tudományos munkák kiadására is vállalkozni kezd, ezek elsejéül Pálffy János emlékezéseit bocsátotta közre a közelmúltban, két testes kötetben, nagy nyereségére a történettudomány buvárainak, a történeti tárgyakat kedvelő szépíróknak és nagy veszedelmére a nagyközönség ismeretszomjának. Pálffy János nem mindennapi érdekességű alakja Erdély történetének. A terebélyes udvarhelyszéki, tarcsafalvi Pálffy-családnak mindeddig legtekintélyesebb tagja, ki a reformkori erdélyi diétán hangadó szerepet játszott. Később, Erdély uniójának kimondása után, az első magyar felelős kormány mellett működő országgyűlés alelnöke lévén, nagy sullyal folyt vagy folyhatott volna be az egyesített két ország politikai életébe. Kossuth előbb a pénzügyi tárcánál államtitkárságot ajánlott fel neki, hogy Erdély ezáltal is nagyobb súlyú és számarányú képviselőt juttasson a kormányban. Deák szepetmiviréggel — kuriai bírói állással — kínálta meg, azonban az új képviselőház megalakulásánál, melynek előértekezletén Erdély részéről egyedül Pálffy volt jelen, első alelnökök jelölték, ami jobban hűzeleghetett hűségének és politikus vérmérsékletének s ezért inkább az alelnökség elfogadása mellett döntött. Mikor az események forradalmi iramba lendültek, Pálffyt már egy kormányzó triumvirátus tagjaként kezdték emlegetni Kossuth és Nyáry Pál mellett. Végülis a hattagu honvédelmi bizottmányba kerül s mint Kossuth legszűkebb tanácsadói egyikének módjában volt az események menetébe közvetlen közelből betekinteni, sőt befolyjni, bár ettől az időtől kezdve inkább ellenzéke, mint támogatója Kossuthnak. Mikor Kossuth drámai helyzetekben hallatlan szónoki erőfeszítéssel igyekszik menteni a menthetőt, Pálffy saját feljegyzése szerint beéri azzal: „En hallgattam és szán-

tam a nemzetet". Ez magyarán passzivitást, tehát tétlenséget jelent a legválságosabb időkben. Végre a debreceni trónfosztás után határozott állásfoglalásra szánja rá magát és kilép a honvédelmi bizottmányból, de saját helyzetén ezzel már csak annyit javít, hogy Haynau később kegyelemre és „confiniálásra“ változtatja a katonai bíróság halálos ítéletét, mely több vezető politikustársával egyetemben őt is sújtotta. Az „erdélyi ur“ nyolchónapos vizsgálati fogság után két évet még Budapesten tölt, csak azután kezdi meg az internálás éveit Zemplénben, Sátorajhajhelyen és Tarcalon. 1856 őszén bocsátják innen haza, Tarcsafalvára már nagybetegen és a következő év tavaszán bevégzi földi pályafutását.

A tarcsafalvi Pálffy család a Székelyföld egyik legrégebb és legelőkelőbb familiája. Primorok közé számították magukat s a magyar mágnásvilág a primor nemzetségeket magával mindig egyenrangúaknak tekintette. Nem véletlen, hogy a budapesti könyvnapon, nagyobb kelendőség kedvéért „gróf Pálffy János emlékezései“ címmel hirdették könyvét. A feljegyzések betűrendben azokról a személyekről adnak rövidebb hosszabb s nemegyszer frappáns rátapintású jellemrajzot, akikkel az emlékiró életében személyesen találkozott. Fájdalom, csak az M betűig jutott el ismerőseinek névsorában, tehát az érdekes mű csonkán maradt reánk. Elfojusztás nélkül meg lehet állapítani Pálffyról, hogy a szemé élesen látott és tárgylencséje pompásan rajzolja az elébe kerülő alakokat.

A névsor talán nem teljes, de az események rajza a feldolgozott nevekben keresztül így is befejezettek mondható, mert a szabadságharc lefontosabb szerepvivőiről, Kossuthról, Deákról, Batthyánvról, Haynauról és másokról olyan bőséges feljegyzéseket készít, hogy ezekből magától összeáll az olvasóban az események képe. Csak hogy ez a szem nem szemtől szembe hanem egy kicsit mindig feltűné-

zetből fényképez. Ebből keletkezhetik az átlagközönség egyoldalú befolyásolásának veszedelme. Pálffy az emberek és események megítélésében szabadelvű, sőt demokratikus gondolkozású bizonyos mértékig. Pontosan addig, ameddig egy primor származású, főrangú erdélyi „ur“ saját osztályérdekeinek kockáztatása nélkül elmehet a nép javának óhajlásában. Az ő szemében például a forradalmár Tánácsics szabályos örült s a 48-as képviselőház baloldalán helyetfoglaló, erősen köztársasági érzelmű Madarászok — akiknek párthívei közé Petőfi is tartozott volna, ha meg nem akadályozzák bejutását a parlamentbe — gyávák, felelőtlenek, „a politikát a Pilvax kávéházban tanolták“ és csak „zsidófiu-kraválok“ rendezésére jók, amivel öngyilkosságba kergetik az országot. Amit például Kossuthról vagy Kemény Zsigmondról feljegyez, lehet igaz is, lehet nem is, de mindenképpen olyan személyi, politikai vagy osztályelfogultságról tesz tanubizonyosságot, amely már egészen durván ellenmond a tárgyilagosságnak. Pedig a tárgyilagosság látszatát mindvégig szeretné megőrizni, mert jól tudja, hogy állításainak és beállításainak negatívján saját arcképe fog kirajzolódni s ennek az arcnak természetesen tiszta vonásokkal kell ramaradni az utókorra. Ő volt a bölcs, az előrelátó, a megfontolt, a mérsékelt, a minden államférfiui erénnyel megáldott politikus, de sajnos, az események sodrára az adott körülmények között és Kossuth erőszakos megalomániája miatt nem tudott jó irányba terelő befolyással lenni. Kedélyes társaságbeli ember lévén, egy-egy oldalszúrást, egy jó tréfát vagy lekicsinylő anekdotát saját osztályának néhány gyöngén sikerült alakjától sem sajnál, de egész elitelő erejével mégiscsak a polgári származású Kossuth s a polgári származású Tánácsics-Madarász csoport ellen fordul, akik szerinte a főrangú Batthyányak, Széchenyiek és mások aggodalmas óvatosságát és államférfiui tapintatát semmibe-

véve, végromlás szélére taszították a magyar ügyet.

A jegyzeteket feldolgozó és kommentáló Szabó T. Attila nagyon szép, komoly munkát végzett. Ezzel a bevezetéssel és ezekkel a mindenre kiterjedő gondosságu jegyzetekkel Pálffy János emlékezései méltán helyet foglalhattak volna abban a tudományos sorozatban, melynek alapjait egykor Mikó Imre vetette meg azzal a céllal, hogy a későbbi történetíró nemzedéket könnyen hozzáférhető forrásmunkákhoz segítsse. A megjelentetést azonban egy szépirodalmi könyvsorozatban csak durván tendenciózusnak lehet tekinteni, mely rávilágít egy olyan irodalompolitikai, sőt politikai irányzatosságra, mellyel az Erdélyi Helikonban résztvevő, tehát a kiadóvalalattal bizonyos felelősségi vonatkozásban együttműködő írók nagy része aligha ért egyet. (Sz. J.)

E G Y P A R A S Z T C S A L A D T Ö R T É N E T E. (Darvas József könyve. Athenaeum. Budapest.) A magyar népeletről érdekfeszítőbb, tanulságosabb és meghatóbb olvasmányt képzelni sem lehet, mint D. J. könyve, melyben parasztcsaládja történetét írta meg 1600-tól napjainkig.

Toina megyében, Zomba községben, fedezte fel Darvas első anyai őseit. Az apai ősök kikutatása nehezebb: az apa Biharból került át Békésbe béreslegénynek és román eredetű. Pedig ha az apai ősök történetét is sikerül felkutatni, teljesebb lett volna a kép, amit a régi Magyarország paraszt társadalmáról kapunk. Az anyai ős jobbágy volt egy nagy magyar birtokon, hová a török megszállás kipuuszította munkáskezek pótlására németeket edesgetett az országba a nemesi földesuri hatalom. A magyar jobbágyok nemsokára túrték az ottani sorvasztó életet és aki tudott, felkerekedett új hazát keresni. Az ősök is átvándoroltak Békésbe és megvetették a mai Orosháza alapjait. Itt kegyesebb volt az életlehetőség, az uradalom nem törődött a

települők fajtájával és vallásával. Munkáskez kellett az ezerholdaknak, amiket a törökdulás elől elmenekült és kisemmizett magyar birtokosok földjéből kapott császári jutalomként az egykori hadsereg-szállító linzi pék. Igazán nehéz választani, melyik volt paraszt- és nemzetellenesebb: a császári jutalom-e vagy a nemesi rend. Mindkettő egyforma szigorú és kegyetlen elnyomással sújtotta a mindenkori nemzetfentartó elemet, a parasztságot.

Darvas oknyomozóan mutatja ki családjá történetét a jobbágyországban, a település kötöttségében és megírja azt a hősi, verejtékes örök harcot, melyet a parasztság vívott a mindennapi megélhetésért, melynél nincs gigászibb küzdelem.

A magyar rendi alkotmány idejét mult és célját vesztett jobbágyrendszerében élt Darvas magyar családjá is, míg döntő fordulatot nem hozott negyvennyolc jobbágyfelszabadítása. Ezután 30-40 éven át csaknem aranykorszak köszöntött be a békési parasztság számára földszerzési lehetőségekben és munkaalkalmakban. De ez a fellendülő folyamat hamar megállt. Jöttek a szomorú soványesztendők, és amikor már az emelkedéshez szokott alföldi parasztság a visszaesés esztendeiben szabadságáért és földjéért kezd mozgolódní, vagy később, amikor sztrájkokkal igyekeznek emberibb életet kiverkedni az állami és osztályelnyomástól, újra csak rájuk tiport az uralkodó rend, hogy mozdulatlan szolgaságba verje őket. Egy család életének keretén belül az alföldi agrárszocialista megmozdulásoknak története pereg le előttünk. Achim András nincs jelen, de az Alföld porán és a dolgozók véres verejtékén túl az ő szelleme is hatékony. A háborúelőtti Nagy-Magyarország rendszere dolgozik itt, mely az agrár problémák megoldása helyett millenárius ünnepét sem tudta másként megülni, mint hogy Mezőhegyesre gyűjtött össze 40.000 román, szlovák és szerb aratómunkást, hogy velük a sztrájkoló ma-

gyar földmunkásokat letörje.

A csaknem középkori feudalizmus, a Habsburg-házi imperializmus, a moderneskedő liberális Magyarország kapitalizmusa között lám újra csak nem volt különbség abban, hogyan szegezzen fegyvert az alullévő szegény parasztságra. Hiszen még 48 jobbágyszabadító szövege is úgy festett a valóságban, hogy Orosháza piacán felakasztották a Tánácsics röpiratait áruló Ólá István, históriás rikkaancsot, aki földet hirdetett a földtelen parasztságnak.

Mondhatjuk volt idő, amikor a parasztnyuzás nem volt különleges magyar uri tevékenység. Franciaországban tizezrével huzatták karóba nem egyszer a lázongó és elégedetlenkedő parasztokat a nagy urak egy-egy jól sikerült haditett után. Jeanne d'Arc sem azért került a máglyára, mert eretneknek találta az Egyház, hanem mivel az angolok ellen a királyság jelszavával a népi erők misztikus ébredését érezte, jelentette és hirdette. De Magyarországon azután sem mentek végbe a parasztfelszabadítás fokozatos fázisai. 1848 után halál-tó lett Hunnia. El benső, szociális és nemzeti okok készítették a magyar írók egyrészt arra, hogy nézzenek szét a paraszti elnyomás legelgyöttrőbb tájain. Darvas könyve is, amíg eljut a multon, a tegnapon át a máig, a magyar szegénység megtorpant sorsát rajzolja fel, de épp a nagyon aktuális jelenig ér el, de még nem mutatja, hogyan fordult mára a kocka.

Darvas könyvében erről már nem is esik szó. Ő történelmet ír, a multat és a jelen tegnappját, nem a máts nem a dolgok jövődjét. De könyve éppen arra való, hogy akik olvassák, újra és újra felelzméljenek arra az igazságra, hogy Magyarország csak úgy élhet meg, ha igazi nemzetalkotó elemmé teszi a szegény parasztságot, felemelve, ahová lecsúszni engedte, a porból.

Darvas könyve érdekes, mint egy regény, őszinte mint egy hű autobiográfia, igaz, mint az

oknyomozó történetírás és mindezeneken túl kegyetlenül fájdalmas, mint amikor haldoklását nézzük végig annak, akit szívünk szerint szeretünk. (Bölöni György)

MAKKAI SANDOR: TUDOMÁNNYAL ÉS FEGYVERREL. (Révai kiadás, Budapest.) Bizonyára kideríthető, de meglepő összefüggés, hogy a magyar bölcséleti és pedagógiai irodalom a magyarságtudományi disciplinák tagadhatatlan fellendülése ellenére milyen ösztövé: publikációi mily kevesek s ami akad, változatlanul mennyire idegen befolyás alatt áll ma is. A magyar egyetemek, miután ez a két tudományág csak az uralkodó közület jóvoltából élhet, szorgalmasan gyártja ugyan könyveit, de a „nemzet génuszát“ ezen a téren nem ébresztették fel. Az eszmény a régi: a német idealista filozófia. Ebbe az irányba orientálódik, erős Böhm Károly-i emlékün, Makkai Sándor is, a nemrég még erdélyi református püspök, ma debreceni teológiai tanár, nemzetpedagógiai könyve.

Makkai Sándor Erdélyben is hatalmas terveket dolgozott ki, melyekből sohasem hiányzott a kevés maghoz a széles beágyazás. Míg azonban itt meglehetősen új csapásokat vágott, addig a nemzetnevelés ama terve, melyet a „Tudománnyal és fegyverrel“ nyújt, alig ad új gondolatot. Már pedig a munka hatalmas: terjedelmével egyedül áll legújabbkori pedagógiai irodalmunkban. Mit tartalmaz tehát? A nemzet minden rendű és koru tagjára kidolgozott programot, mely ugyanugy képesít a tudományokra, mint a honvédelmi szolgálatra. Azt az elképzelést, mely az új olasz és új német totális államrendszereiből a konzervatív magyar nevelőkhöz igazodva, a „világ“ ideológiába való közvetlen belesiklás veszélye nélkül, de azzal szemben már meglepő rokoniszervvel, még — papíron — megvalósítható. Meglepő ez a konstruktív Makkai egykori erdélyi ideológiá-

lásai után s meglepő az is, milyen homo novus nemcsak a mai magyar pedagógiai irodalomban, de a középiskolai oktatásban is, amikor pl. olyan új tantárgy bevezetését ajánlja, amit már több mint félszázada tanítanak az egyik fajta magyar középiskolában. Makkai azonban mindig újból fedezte fel a világot. S ha a vérbeli gondolkodónak ez is a lényeges cselekedete, mála azért torzul el a felfedezés, mert túlságosan felszínes. A legközvetlenebbül talán a stílusa igazolja ezt. Bonyolult körmondatai és indokolatlan szószaporítása a hiányzó mélység leple. (Szeremley László)

FIATAL KÖLTŐK. Ugy látszik, akár ördögök is potyoghatnak az égből, fiatal költőink továbbra is a régi buzgalommal munkálkodnak verseskötetelük megjelenítésén, mintha a jelenlegi állapotok rájuk a legkevésbé sem vonatkoznának...

A nagy „túltermelés“-ből ragadjuk ki annak a két fiatal költőnek a könyvét, akik a szokásos átlagon felül állanak s mingyárt indulásuk kezdetén ígéretes teljesítményt nyújtanak.

Benjámín László **A csillag nem jött** címmel adta ki első verseskötetét. Komoly reményekre jogosító költő; formai kiforrottsága, nyelvezetének tisztasága, vizuális képei hamar megragadják az olvasó figyelmét. Sajnos, szociális meglátásai sem mentik azonban attól, hogy ne hiányoljuk friss költői intuícióját, puritán szerkesztési módját s egyáltalán mindazt, ami a vers vérmérsékletét és levegőjét teszi. A húszegyháztól éves költőnél persze figyelembe kell venni a kiegyensúlyozatlanság hátrányait, de előnyeit is, hiszen éppen akkor lenne „gyanús“, ha „kész“ lelki és formai sémákkal állana előnk. Már pedig Benjámín László ösztönösen eruptív költő, akinél az átélések folyamata sorsot és szerepet jelent. Kötetének legszépebb verséből (**Ha már barbár nem lehettem** - a címe) föltétlenül idézni kell a két utolsó szakaszt, mintegy

dokumentumként a fiatal költő tehetsége mellett:

Ha már itt vagyok — és lejjebb,
mint apám szándéka ejtett —
legalább szakács
lett volna belőlem, gazdag
asztal szakácsa, ki vastag
libát és kacását

boncol és sok drága ételt
költ s ismeri bő ebédek
ízét és szagát;
ha szolgál, nem ingyen szolgál,
úgy él, mint a többi polgár
s növeszti hasát.

Szűdi György versei (**Kitagadva**) az élmények közvetlen megfogalmazásával hatnak. Ez a közvetlenség sokszor hátrányára van a költőnek: megelégszik a „nyers“ és tapintható érzelmekkel, amelyek végül is elsikkadnak a forma virgonc, könnyedén bukó és ivelő játékosságában. Talán felületesség? Vagy kényelem? Mindenesetre, számára nem okoz olyan problémát egy vers megírása, mint Benjámín Lászlónál s valószínű, hogy termékenyebb költő is. Verseit mégis valami nyugtalan, cinikusan fájdalmas lélekézés hullámai járják át; élményekben és tapasztalatokban gazdag költő, a fiatalosan szárnyaló Benjámínnál izmosabb és terhesebb gondolatokkal s érezni, hogy az ő szociális igényei inkább gyökereznek az egyéni élet sorsában, mint „ésszerű“ meglátásokban, vagy egyszerű rokonszenven a mély rétegek iránt. Látásköre tág és sokszínű, kár, hogy lírája ennek ellenére is monoton ismétlésekkel teli, a legkevésbé színes és változatos. Talán kellő elmélyüléssel más verseket is írna a mélyen emberi hangulatok áramkörében. Hiszen, aki olyan sorokat ír le, hogy: **lépteim a levelek számláján**, vagy: **orvoságos nagykanállal — párbajt vívnék a halállal**, az nyilvánvalóan tehetséges költő, aki önfelegeléssel és önkritikával sok szépet és művészi értékűt nyújthat. Feltétlenül idéznünk kell befejezősül **Tücsök** című versét.

Egy tücsökkel bibelődöm lankás
domb fölén.

Kellemes a nyugodt, tiszta, duzzadó fölény. Ráhajolva becézgetem: Édes kis dögöm! Gyenge vagyok! — ő még gyengébb — s ezért megöliöm. (Berkó Sándor)

ASZTALOS ISTVAN: EL-MONDJA JÁNOS (Erdélyi Szépmíves Céh.) Első könyv, ez az elsőség azonban alig vehető észre, olyan higgadt és kimért, olyan érett és síma a megírása. Hogy azután szerzője fiatal, az meg egyáltalán nem látható e könyvön és az sem, hogy a szerző nem értelmiségi, hanem inkább munkás: sőt ez az utóbbi tapasztalható a legkevésbé a tollán. Ez a toll máris megtévesztően biztos; seholsem darabos, sohasem érdes, véletlenül se nyers. Hajlékony, puha, semmivel sem kúzkódó, síma toll ez s hajlékony, az anyag és forma ellenállását sehol sem érző kéz vezeti, néha már-már művésze.. Már-már művészi a mesélő, előadó hang megütése, végig-tartása, el nem ejtése, ahogy bizonyos Kócsa János, senki-semmi ember horizontjához tapadva elpergeti előttünk János életnyomórúságát, sodródását, veszkődését a szegénységben, soha még véletlenül sem esve ki ebből — az akár megéltékből, akár kitaláltakból táplált, de — a szerző részéről vállalt fogásból, magatartásból. Ezért máris megállapítható szerzőnél bizonyos fejlett artisztizáló hajlam és kisforma érzék. Természetes könnyedséggel alkalmazza pl. a rövid fejezet- s a nem tulságosan csattanó poen-technikát. Ilyen novellisztikus rajzok, történetdarabok üveggyöngyláncából állítja elő a regényt. Eléri így, hogy az egész lánc csillog, meg minden szem külön-külön. Az sem mondható, hogy ökonomiátlanul fűzné gyöngyeit össze. Am amilyen előnye ez a technika lapban, tárcában, egy lélegzetre, olyan laza, tartásu hosszan, regényben. Teszem fel: leszoktatja az írót az igényesebb jellemábrázolásról, a kimélyítő helyzetrajzról s a feszült-

ségalakítás magasabbrendű feladatairól. S tényleg ezek nélkül is prezentálja regényét. Kirajzolatlan, vázlatos, anekdotikus így, sajátos technikája révén az egész. Ez a technika szükségszerűen rengeteg történetet, rengeteg figurát sodor fel, de egyik kialakítására se jut se hely, se idő. Holott meglepő helyzetek nyersanyaga bukkan elő s egy csomó, az erdélyi magyar irodalomban eddig ismeretlen, az erdélyi életben viszont ismert figura. Főleg ezeknél az alakoknál (a Nagy András félékre gondolok) derül ki a technika csődje. Ez a technika u. i. — ugyancsak szükségszerűen — mindent elsiet, kimond, holott mindennél meg kellene állapodnia; meg kellene csinálnia. Mindenesetre az ilyen Asztalos úzte eljárás a regényírás könnyebbik vége. Az egésznek talán az a magyarázata, hogy „elmondja“ János, holott a szerzőnek kellene megcsinálnia. Ugy mondhatnám ezért, hogy az irodalmat ne bizzuk Jánosra, mert Jánostól csak érdekes és megható, a formálás és jelentés szempontjából azonban korántsem kielégítő anekdotákat, dokumentumokat kaphatunk. S amennyiben az író azt a különben csak helyeseltető fogást választja, hogy maga János mondja el, akkor tényleg tegyen úgy (mint Asztalos is), hogy csak János beszél, az az tényleg vegye át a hangját, de közben ne feledkezzék meg a maga külön írói mivoltáról. Ez az írói mivolt viszont nemcsak abból áll, hogy nagyszerűen beletudjon bújni Jánosba, a szemével lásson és az indulatával haladjon s még átvegye a szája mozgását is, az „es“ meg a „mük“, az „ejsze“ meg a „no“ és a „bé“ örökös garázdálásával, hanem abból is, hogy ő maga megmutatkozzék: írás- és alakító-kulturáján kívül a mélyebb összefüggések ama művészi eszközökkel történő érzetetésével, ami nélkül nincs műalkotás. Ezért nem helyes ha az író kényelmes és enged a napok divatának s elhiszi, hogy csak a népi figura a világ, a népies fordulatostól az irodalom s a sze-

gényesség témája a — haladás. Vegye észre, hogy mind a három: a népi figura, a népies előadás s a szegénység is csak bizonyos kritika árán kerülhet ki a divat és a fenyegető kilisé szférájából s ebből a kritikából nem hagyható ki sem a megcsinálás módja, sem a megcsinálás értelme. Ilyenféle kritikának alig látjuk a nyomát Asztalosnál, sőt nemcsak a kritikának, de talán még a meggondolásnak sem. Asztalos meglepő magabizással fejest ugrik a napokba s felhoz egy, a kor felszínes népiességét megközelítő népi figurát, akivel nem az a lényeges baj, hogy Tamásira meg Móriczra emlékeztet, hanem az, hogy máshová ér, mint ahova tart. János is, meg a szerző is mindenképpen „objektive“ csak elének állítani akarja Jánost, meg a sorsát, aki sohse lázong, de nem is elégedett, csak épp „elmondja“; ma, hogy úgy mondjuk szívesen hallgatják az ilyesmit, János tehát beszél, izesen, érdekesen, zavartalanul. Sem ő, sem az író nem foglal állást, bármilyen történi, a mese nyugodtan megy tovább... Ez az a módor, amit a „művészet a művészetért“ szenvtelenségének, tárgyilagosságának szeretnek betudni. Am a végén, miután vége mindennek csak van, a legutolsó sorban János valami csöpp révbe érkezvén ujszilótt fia felett mintegy áttekinti életét és arra rezümál — János-e vagy az író, kideríthetetlen — hogy „szolgálni nem adom a fiamat“. A Jánosoktól szanaszét a földeken, ahol élnek, ezt a bölcsességet nem vennők zokon. sőt, természetesen találjuk, hogy súlykolt, elrontott, elakasztott életükből csak ez a reflexió fakad. Am az írónál, aki ábrázolt világának értelmet is tartozik adni, kifogásoljuk, még akkor is, ha élő mintakép szájából kottázta ide fonetikus hűséggel. Mert ha ezt is mondotta János, (mint ahogy mondják is öntudatlan elcsigázottságukban a Jánosok) az író jól tudhatja, hogy ez a rezümálás, a regényéből látottak és hallottak után, legalább is értelmetlen. Mert fogadjuk el,

hogy nem lesz (ne is legyen) szolgáló fia. Mi lesz tehát? Az a tanító pl. aki a regényben szerepel? Vajjon különb ennek az élete, mint a Jánosé? Avagy a bíró lesz talán, akit — ugyancsak a regényben — becsuknak!? Vagy az az ur lesz, akivel egy éjszakát tölt János a börtönben? Ki lesz? Mi lesz? Hogy értsük ezt, könnyed humornak csupán, amivel éppen hogy pontot tesz a regény után? Kis háza legyen, földcskéje? Megoldott élet ez? Nem legázoltan küzködik minden kis házass, földcskés ember a regényében? Tiszta értelemben mennyivel különb ezek élete? Szek-tás lesz ezek szerint vagy Istenes Áron? Mennyivel egészségesebb és teljesebb emberek azok? Honnan következnek ezek szerint — Asztalos regénye nyomán — ennek a lezárásnak, ennek a nyilvánvaló tendenciának az értelme. Avagy értsük félre? Ur legyen a javából? Álljon a tulsó oldalra s akkor már minden rendben? Bizony ilyesmire nincs tekintettel! Még nem dolgozik elég meggondolással. Azt sem gondolja meg pl., hogy milyen haladásellenes a szegénységnek az az érzékeltetése, amit regényében ad. Persze ebben a vonatkozásban sem az kifogásolható, hogy János őszinte, megleg magaadásában nyomoruságát, koldusságát istenadta természetességnek veszi, tompa kábultsággal, sőt nem egy helyt plebejusi szegyenkezéssel. De kifogásolható, hogy a szerző is ennek veszi. Hogy sehohsem érezteti előlött a szolgáló és szegénység mithosz felett a kritikáját, elégedetlenségét. S mert nem érezteti, menthetetlenül azt a fajta szegénység irodalmat produkálja, amely mindig nagyon tetszett irodalmunkban azoknak az uraknak és műbírálóknak, akiknek igen erős történelmi-társadalmi ütőkártya volt ez a szegénység-kábultság a kezükben. S mennyire még inkább szereték, ha ez olyan játékos mozgásu humorral jelentkezik, mint Asztalosnál. Az ilyen egyenesen elandaltotta őket. Ezt akarná Asztalos? Nem hisszük. Ha csak a literáris

wonatkozását nézzük, akkor is, az ilyen paraszt- és szegénység-felfogásnak már volt a magyar irodalomban egy kiadósan ellenszenves szakasza. Különben pedig, itéljen Asztalos István abból, milyen keletje van az ilyen elégedett szegénység dokumentálásnak, „műbíráló” köreiben. Már is olvashatta miként fuvolázzák szegénységét, figuráit Gorkijinak. Ne hagyja el Gorkijnak ugy a megcsinálás módját, mint értelmét illetőleg mindig gyökeresen kritikus a magatartása. (G. G.)

SODALATOS UTAZÁS NAP-KELET ORSZAGABAN.

Ezt a meseszerű címet viseli Tibériu Mosoiu kolozsvári egyetemi tanár, tudásunk szerint a prágai Prager könyvkiadó legutolsó kiadványaként megjelent könyve. A könyv maga is meseszerű, nemcsak a címe, de leírás módját, tartalmi felépítését tekintve. A történet azonban igaz történet. Egy a hazájában háttérbe szorított, haladó eszméi miatt üldözött, kortársai műveltségét jóval meghaladó egykori román bojár, Neculai Milescu hányatott, szenvedésekkel és örömmel telített életét tartalmazza. Konstantinápoly, Stettin, a svéd és francia királyi udvarok sorra elvonnak előttünk. A hős tudományos és hitbeli vitái nemcsak a görög egyházi befolyás alatt álló Keletet, de — teológiai ismereteivel — még a franciákat is elkápráztatja. Milescu életét és tudását jórészt azonban az orosz birodalom szolgálatának áldozza. A kor Nagy Péter s Nagy Péter uralmát közvetlenül megelőző kor, a nyugatiasodás, a babonák és misztikus kötöttségek alóli szabadulási törekvések kora. Ezt a kort szolgálja eredményesen Milescu, mint fordító a külügyeknél, hol amolyan belső titkostasáncos féle, majd pedig az első orosz diplomáciai követség vezetője Kinában. Erről az utjáról tett jelentései és könyvei előkelő helyet biztosítanak nevének kora tudományos életében.

A fordító Arató András igen jó

szolgálatot tett a magyarjaink olvasóinak e könyv megjelenésével, amikor a magyar olvasók előtt hozzáférhetővé tette ezt az eddig csak szaktudósok által ismert kivételes írást. (Jordáky Lajos)

KODOLÁNYI: VÉGRENDELLET; NEMETH LASZLÓ: PAPUCSHÓS. A „Végrendelet”-ben, mely Kodolányi harmadik társadalmi színműve, látjuk igazában, milyen erős, éles, éppen nem palástolt az az ellenérzés, mely az író a „beati possidentes”, a boldog s háborítatlan birtoklás ellen fűti: A Végrendelet szereplői — csupa, falusi viszonylatban jómódu, tehetős paraszt, mesterember, grájerleros — közkereseti társaságba áll össze egy befolyásolt végrendelettel kísérmizett szegény és dolgozó emberpár ellen — ez a darab témája, s a téma annál lehangolóbb hatású, mert az igazság, az emberség és méltányosság megtagadásának az áragyakran csak egy összetört kocsi derék vagy egy elromlott permetező megjavítása... Kodolányi tehát éppen nem illúziók rabja. Sőt. Az öncsalás elleni tiszteletremető küzdelmében egyenesen megdöbbenő és kétségbeejtő egyhangúsággal rajzolja meg a birtok, a vagyon, a megszolt gazdagság kábulatába fulladt falu képét. Nem is valami bonyolult színpadi technikával dolgozik. Mint a „Vidéki történet”-ben, itt is egy helyszínrre kiszállt törvényszéki tárgyalás a darab gerince; mint a „Földindulás”-ban itt is szektákba menekülő, révedező és tévedező lelkek keresik a földi létben fel nem található igazságot; s itt is valami külső, kívülről jövő, a darab szerkezetébe csak egész felületesen beépített deus ex machina’ hozza meg a kibonyolódást. Mi hát, ami mégis lenyűgözve tartja a nézőt? Mi az, ami Kodolányi Végrendeletét is értékes színpadi művé avatja?

Az író élő és éltető emberlátása, azt hisszük, az a drámai realitás, mely egy-egy szóval, egy mondattal, egy pillantással képes érzékeltetni lélekállapotokat — a jellemzés

rendkívüli képessége, melynek oly általános teret nyújt a színpad. Az a lélekformáló erő, mely a „Földindulás”-ban diadalmaskodik, s ebben a sokkal gyöngébb „Végrendelet”-ben is a pompásan megalkotott (és pompásan megjátszott) alakok egész sorát állítja a színpadra. És még valami, amiért szíves örömmel megbocsátjuk Kodolányinak a „Végrendelet” túlzóan fekete-fehér esetkezelését is: Az, hogy a szegények, az elesettek, a „csonka-bonkák” iránti mélyszégyen részvét vezeti tollát.

Németh László „Papucshős” című szímvivéről már kevesebb jót mondhatunk.

A „papucshős” nem valami új és modern típus. Új és modern csak az a máz, melyet Németh a régi sémára rak; az a magyarázat, amelylyel mélyebb, újabb: mélypszichológiai értelmet akar adni a papucshősi magatartásnak — annak, miként felejt el a kiváló képességű Holly Sebestyén, az asszony és a család iránt érzett felelősség rabságában, a benne rejtőző „Isten képét”, ahogy az itt is (mint a Villámfénynél című első színpadi műben) messziről érkező, és szabadtani akaró, de nem tudó „isten anyala” mondja...

A papucshősi megalázkodás e mélypszichológiai magyarázatával nem vitatkozunk. Az se fontos itt, mily kapcsolatban áll e magyarázat az író értékes lélekalkatával, mely a tipikusan némethlászói alkotásokat sugallja. Szerintünk elhamarkodott volna az is, ha azt mondanák, hogy a darab elvetélt tanulmány. Biztos ugyan, hogy Németh a színpadon is, éppúgy mint regényeiben, elsősorban essay-író, akinek gondolat-gazdagsága és igazmondó kiméletlensége szétrepeszt minden formát és minden gátat. De ami **essayizáló túlzás** a darabban: a nehezen követhető körmondatok sokszor izsaposodó áradatát könnyen lehetne „szabályozni”: a színpad medrébe szoritani; egy-két fölösleges párbeszéd is könnyen volna elhagyható. Attékinthetőbbé válna ezáltal Né-

meth kétségtelenül jelentékeny jellemformáló művészete — ám a „Papucshős” ezzel se lenne jobb.

A hiba ott van, hogy ez a különös és tiszteletreméltó papucshős egyáltalán nem érdekli bennünket. A szörnyű kaoszban, mely elnyelésével fenyeget mindent, valóban mások a problémáink, mint ez az „anya-jog” igáját belétört nyakkal hordó elsikkadt magántudós, akit egy amazon doktorkisasszony azért akar kimenteni egy korcs családi élet hinárjából, mert „magát érzi megalázottnak egy-egy ilyenféle megaláztatásban”. Amit Németh László mélyenjárót, messzevilágítót, nagy intellektuális merészségre vallót mondat embereivel, az itt is nagyon érdekli a hallgatót. Az embernek kedve volna idézgetni is. Például mikor a Doktorkisasszony ezt mondja: „A mi középosztályi életünkben a férfimunka lassan minden értékét elveszti. Nem a hivatal betöltése a nehéz, hanem a hivatal megszerzése. Az ilyen társadalomban a férfi sohasem lehet olyan befolyású, mint a here nő, aki parádéjával és intrikáival ezt a sok férfit társadalommá összeköti”. Vagy amikor a Papucshős (a Németh László metsző és világító racionalizmusának megfelelően, mint affajta magántudós Anti-Klages), újra a szellemet emeli a lélek fölé és azt mondja „... az a bűnünk, hogy túlságosan méltányoljuk a lelket, a magunkét s a másokét... Pedig a lélek csupa gyöngesség, mocsok: a szellem az, ami erős. Egy tiszta szellemi szó... azt fogja s húzza föl-felé bennünk, ami a lélek mocsarába örökre elmerülni készült”. A színpad azonban már a „Villámfénynél” vagy a „VII. Gergely” eszmélkedő terhére is alig-alig bírta el — pedig e művekkel izzó maiságában és örök történelmiségében ragadott meg Németh egy-egy témát. Hogy bírná el itt, mikor oly messzi van Papucshős-Holly Sebestyén számalmas és reménytelen erőlködése mai, volt vagy jövőendő életünkötől. (Hort Dezső)